

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2013

2

Kultūros ir meno žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Vilma ŠILEIKIENĖ. Procesas („Pas astrologą“, italų tapyba, XVII a.). 2008. Fotoatspaudas ant drobės; 60x75
Ramutės Rachlevičiūtės pokalbj su menininke skaitykite p. 36

Kultūros ir meno
mėnesinis žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

KULTŪROS BARAI

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dailininkas) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Dalia MEČKAUSKAITĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Vytautas BERENIS
Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS
Liana RUOKYTĖ
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Problemoms ir idėjoms

Neoliberalųjų miesto vizijų saulėlydis ir urbanistinio atsinaujinimo viltys. *Su kultūros teoretiku, urbanistu Malcolm F. Milesu kalbasi Almantas Samalavičius* / 2

Thomas DOCHERTY. Tyrimas skaičiais / 8

„Esu iš tų, kurie atsisako hierarchizuoti absoliučias baisybes“. *Su Vladimiru Tismaneanu kalbasi Tomas Kavaliauskas* / 12

Algis MICKŪNAS. Pasaulinė kova: Dovydas prieš Galijotą / 16

Nuomonės apie nuomones

Algimantas GURECKAS. Audiatur et altera pars / 23

Liudvika POČIŪNIENĖ. Kas nutinka, kai remiame demokratiją ir neremiame kultūros / 26

Kūryba ir kūrėjai

„Muzika yra tarsi sapnas“. *Su kompozitoriumi Arvydu Malciu kalbasi Daiva Tamošaitytė* / 29

Kęstutis ŠAPOKA. Evoliucijos istorija pagal Donatą Jankauską-Duonį / 34

Apie tylią grėsmę ir unikalų santykį su laiku. *I Ramutės Rachlevičiūtės klausimus atsako Vilma Šileikienė* / 36

Lietuviškai prakalbintas Lilijomas. *Su vertėju Vitu Agurkiu kalbasi Daiva Šabasevičienė* / 42

Kęstutis ŠAPOKA. Neabejotina lietuvių tradicijos dalis. *Vladislovo Žiliaus kūryba ir likimas* / 46

Kristina STEIBLYTĖ. Jokių stebuklų. *Festivalio „Kitoks teatras vaikams“ pamokos* / 49

Fleur JAEGGY. Nemokamas būstas / 52

Pro publico bono

Thomas Scheff. „Gėda, sutrikimas, pažeminimas – jausmai, verčiantys siekti revanšo“ / 55

Thomas SCHEFF. Gėda kaip pagrindinis jausmas, apėmęs modernias visuomenes / 57

Pažinti naujaip

Rima PALIJANSKAITĖ. Kontroversiškosios Vydūno misterijos vertinimų pėdsakais / 67

Kelionė kaip intelektualinis nuotykis

Almantas SAMALAVIČIUS. Dvi spalvos: oranžinė ir geltona. *Teravados budizmo reliktai Laose* / 73

Laikai ir žmonės

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Žmogaus akistata su liga: Jono Basanavičiaus drama / 81

Apie knygas

Ona MAŽEIKIENĖ. Išdas – nuolatinis valstybės saugumo sargybinis / 85

Arthur HERMANN. Metraščiui *Annaberger Annalen* – 20 metų / 90

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Padangių ir padugnių nuotyčiai / 93

Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Vladislovas ŽILIUS. Be pavadinimo. Medis, akrilas; 81x122

4 p.: Donatas JANKAUSKAS-DUONIS. Instaliacijos „Sekmadienis“ fragmentas

Vidmanto Ilčiuko nuotr.

NEOLIBERALIŲJŲ MIESTO VIZIJŲ SAULĖLYDIS IR URBANISTINIO ATSINAUJINIMO VILTYS

*Su kultūros teoretiku, urbanistu Malcolmu F. MILESU
kalbasi Almantas SAMALAVIČIUS*

Malcolmas F. Milesas, gimęs 1950 m. Londone, baigęs Čelsio meno mokyklą, apgynęs kultūros mokslų doktoratą *Oxford Brookes* universitete, šiandien yra tarptautiniu mastu pripažintas Anglijos urbanistas, kultūros teoretikas. Plimuto universiteto Architektūros, dizaino ir aplinkos mokyklos profesorius koordinuoja tarpdisciplininio pobūdžio tyrimus, siejančius kritinę teoriją (*critical theory*), šiuolaikinę vizualinę kultūrą ir urbanistiką, vadovauja *kultūros-teorijos-erdvės* tyrimų grupei. Yra parašęs nemažai knygų, plėtojančių urbanistikos teoriją: „Menas, erdvė ir miestas“ (1997), „Dekoracijų nauda“ (2000), „Kultūros ir gyvenvietės“ (kartu su Nicola Kirkham), „Vartojantys miestai“ (2004, kartu su Stevenu Milesu), „Urbanistiniai avangardai“ (2004), „Miestai ir kultūros“ (2007), „Urbanistinės utopijos“ (2008), „Herbertas Marcuse: išsilaisvinimo estetika“ (2011), sudaręs gerą tuziną akademinų straipsnių ir eseistikos rinkinių, iš kurių bene garsiausia „Miestų kultūros chrestomatija“ (2003). Profesorius pabrėžia, kad per vietos, nacionalinio ir europinio lygmens rinkimus jau keletą dešimtmečių balsuoja už žaliuosius, o svarbiu universiteto uždaviniu laiko „tos visuomenės ir kultūros, kurioje jis veikia, kritiką“.

Su Malcolmu F. Milesu kalbėjomės apie įvairius veiksnius, idėjas, koncepcijas, darančias įtaką dabartinėms urbanistikos ir miestų kultūros tendencijoms, apie globalizuojamų miestų plėtros padarinius.

Almantas Samalavičius. *Knygoje „Vartojantys miestai“ analizavote bene esmingiausią šiuolaikinės urbanistikos ir miestų plėtros aspektą – vartojimo mastas ir būdai šiandien yra vienas iš pagrindinių plėtros variklių, lemiančių miesto konfigūraciją, transporto srautus ir kryptis, darančių įtaką urbanistinio audinio tankiui ar skėtrumui, diegiančių specifinę gyvenseną ir t. t. Ar išvelgiate kokius nors vartojimo pokyčius? Ar yra pagrindo teigti, kad vartojimo lygis smunka, o kartu atsiranda naujų miesto plėtros perspektyvų?*

Malcolm Miles. Miestai buvo ir bus vartojimo centrai, tačiau vartojimo būdai gali keistis. Šiuo metu

(bent jau Britanijoje) miestai susiduria su dviem iššūkiais: pirma, užmiestyje įsikūrę prekybos centrai atitraukia pirkėjus iš senojo centro – didžiosios firmos išsikelia, krautuvėlės užsidaro ir prasideda smukimo spiralė, nes nuvykti į užmiestį reikia automobilio, anglies dvideginio tarša didėja, kelios didžiausios kompanijos nustato, ką galima įsigyti. Tad miestai tampa prekybos centrų tęsiniais su gyvenamosiomis, darbo, laisvalaikio, kitomis zonomis ir keleto aukštų keliais tarp jų. Tai primena JAV modelį. Tačiau, antra, spaudžiant (lengvai) vyriausybei, kai kurie didieji prekybos centrai įsitaiso centre, užuot išsikėlę iš miesto. Regis,

tai tampa populiariu, tačiau to padariniai irgi prasti: mažos parduotuvėlės negali konkuruoti nei kainomis, nei dvidešimt keturių valandų darbo trukme; nuomos kaina kyla; didžiosios kompanijos daro spaudimą vyriausybei. Be to, pagal naujus Jungtinės Karalystės įstatymus prekybos centrai lengviau gali plėstis, net nepaisydami vietos gyventojų pasipriešinimo. Dauguma jų turi didelius žemės „bankus“ (plotus tolesnei plėtrai, jei tik rinka bus palanki), tad prekybos centrai be skrupulų brukasi į miesto vidų. Naujas prekybos centras Liverpoolyje (L 1, atidarytas 2008 m.) yra atviroje erdvėje, kuri taip pat yra miesto centras su sava saugumo tarnyba ir draudimais veiklai, nesusijusiai su prekyba. Kai kuriais atvejais miesto valdžia skatina antros, trečios, net ketvirtos grandies prekybos centrų plėtrą: antroji paprastai ištuština didžiąją dalį pirmosios ir taip toliau per visą atsinaujinimo ciklą, kurio jau pirmoji grandis paženklinta nuosmikiu. Šių prekybos centrų dizainas keičiasi pagal mados dvelksmą, tad jų pastatymo datą galima įžvelgti iš tolo. Pastaruoju metu madinga postmoderni spalvinga eklektika (ir lengva industrinė struktūra su apvalkalu, visada statoma kuo pigiau ir greičiau). Bet esama ir kitokių ateities perspektyvų.

Miestų centrų nuosmukio šalutinis „produktas“ buvo labdaros parduotuvių atsiradimas nenaudojamose vietose, ten, kur paprastai maža nuomos kaina – savininkams tai geriau negu nieko. Jos dabar siūlo alternatyvų vartojimo būdą, tad čia išleidžiamų pinigų netenka tinklinės parduotuvės. Vartotojai nemažai sutaupto, o labdaros organizacijos sukaupia lėšų savoms reikmėms. Labdaros parduotuvės dabar varžosi tarpusavyje, tad, pavyzdžiui, *Oxfam* knygynai gali išstumti vietinius knygynus iš verslo (nes šie turi susimokėti už parduodamas prekes, o labdaros parduotuvė prekiauja tik tuo, ką gauna dovanų). Bet kuriuo atveju sparti šio sektoriaus plėtra ir įsitvirtinimas kiekviename mieste yra antrinės ekonomikos požymis. Prie viso to reikia pridėti kol kas marginalizuotą tendenciją pirkti vietinius gaminius, ypač maistą (tą skatina vietiniai fermeriai ar jų grupės pagal tiekiamų daržovių pintinių schemą). Vietinis maistas šviežesnis, skanesnis ir

leidžia pinigams suktis vietos ekonomikoje – fermeriai moka vietiniams darbininkams ir t. t. Be to, sumažina vadinamąją „anglies pėdą“. Jungtinėje Karalystėje sparčiai daugėja fermerių parduotuvių, pristatančių prekes tiesiai vartotojams, ir turgaviečių, kuriose parduodami vietiniai maisto produktai, buityje naudojami įrankiai bei prekės iš antrų rankų ar „antikvaras“. Vizualinis šių procesų aspektas yra tai, kad prekybos centrai standartizuojami, o alternatyvus vartojimas įgauna vis įvairesnes formas, šios rūšies parduotuvės mažesnės, jos labiau rūpinasi funkcijomis negu dizainu – aš čia neįžvelgiu jokios problemos.

Žlugus sovietinei sistemai, Rytų Europa metėsi į laisvosios rinkos glėbį. Ekonomikos pertvarkymas paskatino ir miesto kultūros pokyčius, jį atspindi ir urbanistinė struktūra. Daugelio šalių sostinės, didmiesčiai buvo prigrūsti sparčiai surenkamų, ganėtinai pigių stiklo ir betono statinių, įsitvirtino keista „stiklo dėžių“ estetika, įgijusi nemažai šalininkų, laikusių tai rinkos ekonomikos ir puikių urbanistinės plėtros perspektyvų ženklu. Akivaizdu, kad Rytų Europoje (neišskiriant ir Lietuvos sostinės) šios tendencijos lėmė vizualinės kultūros monotoniją. Ar įžvelgiate paralelių tarp naujosios statybos vizualinės „kalbos“, tarp to, kas būdinga Europos Rytams, o kas Vakarams?

Iki 1989 m. lankiausi Rumunijoje ir Bulgarijoje, po 1989 m. – Lenkijoje, Lietuvoje, Vengrijoje ir VDR. Po 1991 m. nuvykau į Armėniją. Pokyčiai visur skirtingi: pavyzdžiui, Rumunijos menas visada pasižymėjo įvairove (ten nebuvo socialistinio realizmo), tai buvo svarbu ir VDR (Leipcigo mokykla dabar garsi tarptautiniu mastu), o antai Bulgarija buvo mažiau atvira įvairovei. Vengrija turėjo stiprią tautinę kultūrą, kuri peraugo į gana nemaloniai atsinaujinusį nacionalizmą (ir nepasitikėjimą užsieniečiais versle, pastaruoju metu prasiveržusią neapykantą migrantams). Žinau, kad lietuviams 1940–1991 m. – tai okupacijos ir svietimos kalbos primetimo laikai. Lankiausi Stalino pasaulyje (Grūto parke), kurį laikau labai keistu reginiu.

Prieštaringas tendencijas po 1989-ųjų ar 1991-ųjų galbūt galėtume apibendrinti kaip troškimą perimti

mitinių Vakarų gyvenimo būdą ir plačias vartojimo galimybes; kaip sugrįžtantį valstybinį socializmą (tai atitinka buvusios Vakarų Vokietijos *ostalgy* – rytų nostalgiją); kaip atsinaujinusį įvairių rūšių nacionalizmą nuo kultūrinio (grįsto paveldu) iki labai bjauraus rasistinio; kaip baimę, susijusią su laisvosios rinkos netvarumu; kaip atsivėrimą Vakarų investicijoms.

Prieš keletą metų Vilniuje aplankiau Nacionalinę galeriją, įsikūrusią buvusiam Revoliucijos muziejuje, ant kalvos, tačiau į ją iš aukšto žvelgia švedų banko būstinė [turimas galvoje *Swedbank* – red.]. Užsukau į naują prekybos centrą, pasivaikščiojau po gyvenamąjį rajoną, pastatytą sovietmečiu, o dabar iš dalies pertvarkytą, pasitelkus naujas investicijas (pertvarkyti tokią vietą galbūt lengviausia, nes urbanistinis jos audinys labai pasklidęs).

Jerevane visas miestas tapo statybų aikšte. Tradiciniai XIX a. triaukščiai namai, pastatyti iš pilko ar violetinio vulkaninio akmens, buvo nugriauti, kad atsirastų vietos plienui ir stiklui. Senųjų namų akmenys buvo sužymėti neva būsimai rekonstrukcijai kitoje vietoje, bet, mano duomenimis, atstatytas buvo tik vienas (tautininkų partijos būstinė). Dabar miestą kerta Šiaurės prospektas, sudarantis tiesę tarp Nacionalinio muziejaus, operos rūmų (sovietmečio statinys) ir viršuje esančių kaskadų su nauju Šiuolaikinio meno centru. Man sakė, kad dalį naujų statybų dotavo Rusijoje gyvenanti armėnų diaspora, kitą dalį – Jungtinių Amerikos Valstijų armėnai, varžydami tarpusavyje, kuri pusė sukurs didingesnį regioną. Mano bičiulis armėnas naują miesto centrą apibūdino kaip Los Andželą su Ararato vaizdu (šis kalnas, esantis už sienos su Turkija, giedrą dieną miestovaizdyje spindi tartum ikona).

Buvusioje VDR senieji miestų centrai su grįstomis gatvelėmis, senais tramvajais ir krautuvėlėmis, yra išsaugoti – jie labai žavūs, o Vakaruose daugumos miestų centrai buvo sudarkyti per plėtros vajų 7-uoju, 8-uoju ir 9-uoju dešimtmečiais. Ši praeities oazė Europos viduryje maloniai glosto akį. Čia stūkso ir periferiniai darbo klasės gyvenamieji blokai, bet jie nė kiek ne bjauresni už tuos, kuriuos galima pamaty-

ti Glazge. Po Vokietijos susivienijimo plėtrą skatino gausybė iniciatyvų, tačiau senieji miestai išsaugojo savitą charakterį.

Ar yra paralelių tarp plėtros žemyno Rytuose ir Vakaruose? Taip, nes visur dominuoja rinka, tačiau jos tempus pristabdė globali recesija. Manau, tai suteikia gerą pauzę apmąstymams. Esu Vakarų kairysis, todėl suprantama, kad jaučiu šiokią tokią Rytų nostalgiją.

Gerą dešimtmetį urbanistika rėmėsi plačiai paplitusiomis teorinėmis paradigmomis, iš kurių bene didžiausią įtaką padarė „kūrybinės klasės“ ir „kūrybingo miesto“ koncepcijos, piršusios mintį, esą šiuolaikinius miestus įmanoma transformuoti, pasitelkus naują požiūrį į kultūrą, plėtojant naujo pobūdžio kultūros industriją, tapsiančią svarbiu miestokūros ir urbanistinės plėtros varikliu, suteikiančią miestams naują tapatybę. Pastaruoju metu tokio pobūdžio optimizmas, regis, apmalšo. Ar įžvelgiate kokį nors šių koncepcijų potencialą? Gal jas nurašyti vis dėlto dar per anksti?

Tokios koncepcijos kaip *kūrybinė klasė* (Richard Florida) ir *kūrybingas miestas* (Charles Landry) šiuo metu, manau, yra visiškai diskredituotos ir vertingos kaip neoliberalios miesto pertvarkos pagal vidurinėsios klasės poreikius variklis, plėtojant modelį, grindžiamą vartojimo erdvėmis ir privatizacija. Ko gero, iliuzijas išsklaidė 2008-ųjų krizė. Tačiau užbaigti kapitaliniams projektams reikia kelerių metų, todėl sunykusiose urbanistinėse Jungtinės Karalystės vietovėse, tokiose kaip Margeitas ir Veikfildas, tik dabar ėmė rasti naujos meno galerijos (koks bus jų likimas, spręsti dar ankstoka). Žiniasklaidos dėmesys padeda pritraukti daugiau lankytojų ir vietinė ekonomika šiek tiek pagyvėja. Taksi vairuotojai, vežantys keleivius iš geležinkelio stoties iki meno sankaupos vietų, tą pajunta, ko gero, labiausiai. Tačiau poveikis gali būti laikinas. Kiek žmonių vėl vyksta į Bilbao po to, kai pamato Guggenheimo muziejų? Jie veikia kelias į Barseloną, kur atrakcijų gerokai daugiau. Kuo patraukia lankytojus naujas šiuolaikinis meno muziejus, pavyzdžiui, Neapolyje? Tai švari, vėsi ir saugi erdvė su parduotuve, kavine, švariais tualetais. Ko dar reikia?

Tačiau esminė tokių koncepcijų bėda ta, kad jos ignoruoja urbanistinio audinio tankį, jau susiklosčiusią istoriją ir mėgina pritempti miestą prie kažin kur nusiziūrėto vaizdinio. Plimutas, kurio universitete dėstau, turi didelį jūrų laivyną, klimatas čia drėgnas, šaltas, o vietos valdžia pasikvietė projektuotoją iš Barselonos, kad šis pertvarkytų nedidelę centro dalį. Rezultatas – vėjo perpučiama aikštė su visuomeniniu videoekranu žiūrėti populiarioms sporto varžyboms, vizualiai atkirsta nuo paties miesto. O juk per karą subombarduotas, 6-ajame dešimtmetyje atstatytas modernistinis Plimuto centras galėjo tapti labai atraktyvus, nes tai vienas iš nedaugelio projektų, užbaigtų pokariu. Tokių nesėkmių pamoka, mano manymu, akivaizdi: reikia pradėti nuo to, kur esi ir kas ten yra, nuo viešos atminties iki tai vietai būdingų medžiagų ir dydžių. Jei reikia koncepcijos, turime ją išpešti, remdamiesi tos vietos savitumu. Bet nepamirškime, kad koncepcija – tai apibendrinimas, šiomis dienomis skirtas rinkodaros reikmėms, todėl gali atsitikti taip, kad bus atskirti tie, kurie ten gyvena ir dirba. Koncepcija panaši į horizonto liniją – keletas pritrenkiančių pavidalų, tačiau jokių detalių, sustingęs vizualinis vaizdinys, o juk miesto gyvenimas toks apčiuopiamas, girdimas, toks mobilus. Sharon Zukin visa tai puikiai išdėstė savo knygoje „Miestų kultūros“ (1995). Tad problema išlieka.

Keletą savo studijų skyrėte urbanistinėms utopijoms aptarti. XX a. miestų planuotojai ir architektai daug vilčių siejo su pažangos ideologija, paveikusia plačius visuomenės sluoksnius. Nuoširdžiai įsivaizdavo, kad transformuodami urbanistines erdves sukurs tobulesnę visuomenės ateitį.

Šiandien vis dažniau abejojama utopijų verte ir prasmingumu. Viskas, kas siejasi su utopiniu mąstymu a priori nurašoma į praėjusio amžiaus „intelektualinius nuostolius“. Ar nekyla pavojus, kad kartu su urbanistinių utopijų nuvertinimu bus atsisakyta kurti ir ateities miestų vizijas, viską atiduodant į rinkos ideologų rankas?

Utopijos viešai suniekinamos ir, džiūgaujant publikai, nuverčiamos tarsi betono bokštai. Tačiau jų

projektuotojai tikėjo geresnio gyvenimo perspektyvomis, o tie, kurie tuose bokštuose apsigyveno, džiaugėsi karštu vandeniu, atskiromis virtuvėmis, plačiais langais. Bėda ta, kad modernistai įsivaizdavo, esą geresnį gyvenimą sukurs architektai. Nebuvo atsižvelgta į tai, kad vidinės miestų gatvės nėra lūšnynai, o veikiau kompleksiškos vietos su savo funkcijomis ir tvarka, neregima pašaliniais, bet puikiai suvokiama gyventojų. Prisiminkime, kad *tarptautinis* modernizmas kaip stilius (pavyzdžiui, CIAM) buvo atsakas į karus, kurie baigėsi 1918 ir 1945 m., išreiškęs viltį, kad daugiau tai nebepasikartos. Naujų katastrofų baimė ir buvo varomoji modernizmo jėga, todėl tikra likimo ironija, kad architektai ir planuotojai reprodukovė potencialios katastrofos vietas, pasitelkdami beprecedentišką dirbtinės aplinkos kontrolę ir funkcionalizmą. Bet yra ir variacijų.

Pažvelgus į Alžyrui skirtą Le Corbusier planą, kuriam ištrinti visi „vietiniai kvartalai“ (o arabams jie juk ir buvo miestas), kad galėtų iškilti didžiuliai balti blokai, akivaizdu – šis projektas laikytinas kolonializmo ir rasizmo istorijos dalimi. Ne keista, kad šio architekto parengtą Paryžiaus pertvarkos planą pirmasis paskelbė Prancūzijos fašistų leidinys. Manau, Le Corbusier nebuvo tiek politiškai angažuotas, kad taptų rimtu fašistu, tačiau galima vadinti jį oportunistu, nes įgyvendinti tokį planą galėjo tik totalitarinis režimas. O daugelis tarpukariu ir pokariu įgyvendintų urbanistinių planų buvo gana sėkmingi, nors ir ne glamūriniai, jie vis dėlto gerokai erdvesni už tuos, kuriuos dabar diegia privatus sektorius, besivaikantis kuo didesnio pelno.

Nepaisant minėtų nesėkmių, manau, geresnio gyvenimo siekis suteiks impulsų urbanistinei ateities vizijai. Tačiau tą viziją derėtų kurti ir valdyti, atsižvelgiant į vietos dvasią, o tai labiau paties sociumo negu projektuotojų problema. Bet kuriuo atveju vis tiek nėra nieko blogiau už globalizuoto kapitalo ir neoliberalizmo duetą, kuris perša visuomenės modelį, pagrįstą nežabotu vartojimu, anomija ir bukinančiomis pramogomis.

Praėjusiame amžiuje didelės viltys buvo siejamos su britų reformatoriaus Ebenezerio Howardo miesto-sodo idėja, kuri padarė nemenką įtaką tiek urbanistinei vaizduotei, tiek (iš dalies) kai kuriems miestų plėtros procesams. Ji, beje, rado atgarsį net megalomaniškiuose Le Corbusier miestų pertvarkos projektuose. Galiausiai požiūris į ją išskyrė du didžiuosius praėjusio amžiaus urbanistinius mąstytojus – Lewisą Mumfordą ir Jane Jacobs. Ar ši koncepcija tebėra gyvybinga?

Niekada neįsivaizduočiau simpatijų miestui-sodui. Keliskart apsilonkę Milton Keinsė – tai naujas Jungtinės Karalystės miestas, pokariu įkurtas tarp žalių laukų (ten yra ir Atvirasis universitetas), galiu pasakyti, kad neįsivaizduočiau ten jokio „miesto“ – nėra nei įvairovės, nei kosmopolitizmo pojūčio. Howardas šią idėją perėmė iš Čikagos, nusiaubtos gaisro ir atsivėrus didžiulei erdvei tuštumai, tiesa, atmiešė ją labai angliška kaimo nostalgija. Prarasto Rojaus vaizdinys dažnas ir Thomaso Hardy'o romanuose. Tačiau Hardy's buvo pesimistas, jo romanai niūrūs, o Howardas – optimistas. Kad ir kaip būtų, prarastas Rojus nėra geriausias naujų miestų pagrindas. Žmonės negyvena, remdamiesi literatūriniais idealais, lygiai taip pat jie nesiremia ir televizijos reklamomis.

XX a. pradžioje žemė buvo pigi, tad apsimokėjo statyti Lečvortą ir Velvyną, tačiau architektūrinis jų stilius buvo pastišas, o ne tikroji vietinė liaudies stilistika, be to, didžiama pažangių Howardo idėjų nuvyto, kai jam teko rūpintis kapitalu joms realizuoti. Ano meto miestų-sodų šiandieninis ekvivalentas yra Dorčesterio priemiestis, kurį įkūrė milijonierius filantropas ir architektas mėgėjas Charlesas Winsdoras (ki taip žinomas kaip Velso princas), sujungęs atnaujintus Viktorijos ir Jurgio stilius. Jurgio laikų Anglijoje žmonės buvo kariami, jei nupjaudavo medį, kuris puošia prospektą. Tiesa, tas priemiestis, Pedberis, turi fasadų dizaino ir koloristikos kodą (o šis gana naudingas), bet kaip išimtinai retro stiliaus visuma jis nėra niekas ne geresnis už modernistinį miesto modelį. Ar bereikia dar ką nors pridurti?

Pastaruoju metu urbanistikos diskursuose vyrauja darnos sąvoka, jau virtusi miglota, vėjo perpučiama

verbaline holograma. Nors nėra kiek neabejoju, kad ateityje ši samprata sulauks esmingesnio teorinio pagrindimo, šiuo metu rūpi pasiaiškinti, ar urbanistika turi kokių nors darnos požymių?

Technologinė pažanga jaučiama, tačiau svarbiausias šių laikų klausimas, kaip sumažinti ekologinį pėdsaką, – manau, jis tampa vis aktualesnis plačiu mastu. Pavyzdžiui, ar gali miestas apsirūpinti maistu, užveisęs daržus tarp pastatų, ant stogų, palangėse, balkonuose arba savo pakraščiuose? Ar jis gali išspręsti atliekų šalinimo problemą? Ar geba apsirūpinti vandeniu? Šie sudėtingų technologijų nereikalaujantys integralūs sprendimai bus ypač svarbūs naujai susiklostančioms socialinėms struktūroms (daugelis ekologiškų kaimų tą jau naudoja, tačiau viskas priklauso nuo sprendimų priėmimo konsensuso). Ekonomika „iš antrų rankų“ čia taip pat yra reikšminga: pirkdami padėvėtus drabužius, naudotus daiktus mažiname energijos, medžiagų, transporto sąnaudas.

Problema ta, kad darma yra tapusi universaliai kliše, prieš kurią, kaip ir prieš obuolių pyragą, niekas neburnoja, bet ji mažai ką reiškia. Darni ekonominė plėtra, mano akimis žiūrint, yra oksimoronas. Mums reikia ekonomikos, kuri ne plečiasi, bet susitraukia. Reikia grįsti gyvenimą savanorišku paprastumu.

Nė vieno matyto miesto negalėčiau apibūdinti kaip darnaus. Kartais kalbama apie Brazilijos Kuritibą, keletą kartų klausiausi jos mero [Jaime'o Lernerio – red.] komentarų šia tema, bet atrodo, kad šis miestas daugiausia yra viešojo transporto organizavimo modelis, geras pavyzdys, kaip spręsti atliekų šalinimo klausimus, bet urbanistinės kultūros poslinkio ten nėra. Viskas, kas ten daroma, yra puiku, tačiau architektūra ganėtinai įprastinė.

Nežinau, kokių būdu savanorišką paprastumą galėtume paversti visuotiniu reiškiniu. Tai labai rimtas iššūkis. Galbūt jau yra per vėlu, nes naftos kompanijos įžvelgė naujas galimybes Arktikoje, dabar ten tirpsta ledas dėl klimato pokyčių (ir iškasenų naudojimo kurui). Tai kelia didžiulį liūdesį.

Jau aptarėme „kūrybingo miesto“ sampratą, turinčią galybę tiek šalininkų, tiek priešininkų. Tačiau ar kū-

rybingumas, akcentuojamas įvairiuose ekonomikos ir urbanistikos diskursuose, įgauna kokių nors perspektyvesnių interpretacijų?

Kaip sakiau, kūrybinės klasės/kūrybingo miesto koncepcija pasirodė mažai kuo vertinga. Tuo pat metu pastebima meno plėtra anapus sistemos ir rinkos. Tarp šios srities pavyzdžių vertėtų paminėti Laisvąjį menų kolektyvą Berlyne, Ala Plastica – Argentinoje, Parko fikciją – Vokietijoje. Jų veikla yra disidentiška, nukreipta prieš neoliberalizmą. Tai galėtų būti XX a. tų kontrkultūros tendencijų, kurios reiškėsi 7-ajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje, atitikmuo, nors tai tik meno srovė, bet ne gyvenimo būdo pokytis. Tokie sąjūdžiai kaip „Okupuok Volstritą“ ir panašūs, yra 9-ojo dešimtmečio protestų prieš kelių plėtrą ir anti-karinių manifestacijų 7-uoju dešimtmečiu analogas. Kiekvienas sąjūdis yra reakcija į savo laikmečio sąlygas, todėl nė vienas nesikartoja, tačiau panašumų esama. Tokie sąjūdžiai efemeriški, o dabartinio dalyviai stengiasi naują visuomenę sukurti dominuojančio sociumo paraštėse, keisdami valstybės politiką, priešindamiesi rinkos galioms. Nesvarbu, kuo visa tai baigsis ir kaip bus vertinama, jie yra reikšmingi dabarčiai. Pagal Henri Lefebvre'ą, dabartis yra transformacinio pobūdžio. Įžvelgiu kitokio kūrybiškumo galimybę, prisimindamas tokį iškilų menininką kaip Josephas Beuysas (kuris buvo ir Vokietijos Žaliųjų partijos kūrėjas), sakęs, kad kiekvienas yra menininkas. Tai nereiškia, kad kiekvienas kuria meną ar gali būti jo profesorius, kaip pats Beuysas, tai reiškia, kad

kūrybinga vaizduotė gali iškelti socialines, politines ir estetiškes alternatyvas. Kaip jos virsta socialiniais sąjūdžiais, negalėčiau pasakyti.

Herbertas Marcuse (apie jį neseniai parašiau knygą) manė, kad visuomenę skaldantys prieštaravimai įžiebė naują sąmonę. Regis, taip neatsitiko ir po 1968-ųjų jis pasitraukė į estetikos sritį, o ir kas belieka, atėjus tamsos metui. Pavyzdžiui, jis teigė, kad kapitalizmo atžvilgiu grožis (jį suprato kantiškąja prasme) yra kitoniškumas. Panašiai pasakyčiau ir aš – grožis pertraukia rutiną. Susiejęs tai su Lefebvre'o idėja apie staigų aiškumo momentą, galėčiau tarti, kad atsiranda sąmonės ir požiūrių laipsniškos kaitos galimybė. Dideli pokyčiai anksčiau ar vėliau įvyksta – vergija buvo panaikinta, moterys gavo balsavimo teisę, 1991 m. sugriuvo SSSR, kada subyrės JAV, nežinia, o kaip tai nutiks, apskritai neaišku...

Galbūt įvyks ir toks pokytis, kad dabartinį neracionalumą pakeis toks urbanistinis ateities scenarijus, kuris teigs gyvenimą.

Dėkoju už pokalbį.

Malcolm Miles: „Lankiausi Stalino pasaulyje (Grūto parke), kurį laiką labai keistu reginiu...“

TYRIMAS SKAIČIAIS

Hannah Arendt, kuriai dėl žydiškos kilmės nebuvo leista dėstyti vokiečių universitetuose, kaip ir daugelis Vokietijos žydų intelektualų rado prieglobstį Amerikoje. Vieną 1946 m. rytą į namus Niujorke jai atnešė siuntinį. Tai buvo naujas leidimas knygos „Universiteto idėja“, kurią parašė Karlas Jaspersas, kadaise vadovavęs Arendt moksliniam darbui. Šio veikalo, pirmąkart paskelbto 1923 m., nauja 1946-ųjų redakcija paskatino Vokietijos visuomenės ir vokiškos universitetų sistemos denacifikaciją. Arendt šią studiją atidžiai perskaitė, svarstydamą galimybę ją išversti ir paskleisti platesnei auditorijai.

Knygos autorius vienas iš pirmųjų pokariu suformulavo akademinės laisvės kredo. Jaspersas laikė ją svarbia sąlyga, leisiančia sukurti sveiką universitetų sistemą visuomenėje, kurią paralyžiavo autoritariniai mąstymo, kalbėjimo ir veikimo suvaržymai nacizmo laikotarpiu. Akademinė laisvė užtikrina, kad mokslininkai galės be baimės tyrinėti bet kurią sritį, nesuinteresuotai siekdami tiesos ir žinių, o tikroji materialinė šios laisvės išraiška yra dėstyimas. Dėstyti reiškia skelbti tas mąstymo laisvės formas, kurias bando įsivaizduoti akademiniai tyrimai.

Drastiškas lėšų apkarpymas Jungtinėje Karalystėje sudavė žiaurų smūgį Jasperso puoselėtai vizijai. Nuo to laiko, kai lordas Browne'as prieš dvejus metus parengė aukštojo mokslo apžvalgą, rekomenduodamas nubraukti 80 proc. universitetų biudžeto, skiriamo dėstyti, šis procesas įgauna vis didesnę pagreitį. Šiandien, kai vyksta lėšų, skirtų viešajam sektoriui, taupymo vėjus, tokie apkarpymai atrodo netgi logiški, tačiau akademinė laisvei kyla didžiulis pavojus. Kodėl ji tokia svarbi? Teisė viešai nagrinėti idėjas, kurios kritiškai vertina socialines normas ir egzistuojančias vertybes,

priklauso nuo šios laisvės. Jos apribojimas stumia į sustabarėjimą ir palaiko autoritariškas valdymo formas, slopinančias laisvai reiškiamą kritiką.

1946-ųjų kontekstas leidžia geriau suprasti, kas padėta ant kortos: universitetas, kurio pagrindas yra akademinė laisvė, – tai institucija, siekianti įgyvendinti laisves, ilgainiui užtikrinsiančias įvairių besiklostančios demokratinės visuomenės grupių tapatumą, suteiksiančias erdvę diskusijoms, išugdysiančias gebėjimą atsiverti ateities galimybėms. Toks dvasios atvirumas negalimas, jei universitetai paverčiami ideologiniu politinės programos instrumentu. Nacizmas leido plėtoti tik tą akademinę veiklą, kuri sutapo su jo tikslais. Visa kita buvo nelegalu.

Tiek Jasperso, tiek Arendt įsitikinimu, akademinė laisvė nėra tik paprasčiausias akademinio pobūdžio dalykas.

Jungtinė Karalystė po karo parengė dvi konstitucines akademinės laisvės sampratas. 1963-iaisiais Robbinso parengta ataskaita užtikrino laisvę spausdintis, dėstyti pagal paties dėstytojo faktų ir tiesos koncepciją, „vykdyti tas asmenines studijas ir tuos tyrimus, kuriuos jis laiko tinkamais“. Robbinso manymu, tokias laisves garantuoja akademinė neliečiamybė (*tenure*). 1988 m. Švietimo reformos aktas neliečiamybę panaikino, naujai apibrėžęs ir akademinės laisvės sampratą. To dokumento 202 skirsnis suteikė akademikams „laisvę įstatymo ribose kvestionuoti ir tikrinti išmintį, kelti naujas idėjas, kontroversiškas ar nepopuliarias nuomones, nerizikuojant prarasti darbo vietas ar kokių nors privilegijų, kurias turi jų institucijos.“

Niekas ir dabar rimtai nesiūlo atsisakyti šių principų. Tačiau dėl ekonominės logikos, kuri verčia apkarpyti vie-

šąsias išlaidas, laipsniškai ir neišvengiamai kryptama pavojinga linkme, kai materialų pavidalą įgauna vis daugiau tokių vaiduoklių kaip „oficiali žinių visuma“, „oficialus dėstymas“... Jeigu Jaspersas su Arendt buvo teisūs, vadinasi, mūsų laukia dar liūdnė lemtingis, nes nesugebame įžvelgti, kaip akademinės laisvės nunykimas tytomis naikina ir visuomenės demokratines laisves.

Perskaičiusi Jasperso knygą, laiške jam Arendt svarsė, koks būtų tinkamiausias santykis tarp valstybės ir universiteto: „Kadangi kažkam tenka už visa tai mokėti, akivaizdu, kad valstybė yra geriausias lėšų donoras.“ Ir tęsė: „Būtų gerai [...], jei, nepaisant to, profesoriai netaptų valstybės tarnautojais.“ Reikėjo tam tikros pertvarkos ir Vokietijos konstitucija ją įteisino, kad apgintų akademinę laisvę. Tačiau Jungtinėje Karalystėje pastaruoju metu reikalai klostosi visai kitaip.

Jungtinės Karalystės universitetų finansavimas pirmą kartą smarkiai apkarpytas 9-ajame dešimtmetyje – tai buvo dalis privatizacijos proceso, kuris lėmė, kad sumažėjo valstybės įsipareigojimai viešajam sektoriui. Esminės ideologinės to vąjaus atramos buvo viešojo sektoriaus atskaitomybės, „piniginių išlaidų pateisinimo“ reikalavimai. Universitetai turėjo laikytis verslui būdingos efektyvumo politikos, paremtos mantra „padaryti daugiau, turint mažiau“. Ekonominė sėkmė leido pagrįsti tolesnius apkarpytus, nes dabar jau „darėme daugiau“ negu anksčiau, vadinasi, galima išsiversti su dar mažesniais resursais. O kam nepavyksta suktis sparčiau, tą reikia visiškai uždaryti, nes neatitinka reikalavimų. Taip ir atsitiko: 2010 m. Jungtinės Karalystės vyriausybė formaliai nutraukė visas lėšas menų, humanitarikos ir socialinių mokslų dėstymui, o bendrą biudžetą sumažino 80 proc., kaip rekomendavo Brownė apžvalga.

Šių apkarpytų rezultatai buvo laipsniški ir apgaulingi, tačiau fundamentalūs: dabar jau nebetyrinėjame, nebedėstome taip, kaip norime, nebeplėtojame tų studijų, kurias stengėsi apsaugoti Robbinsas. Arendt nerimas, kad akademikai gali tapti vyriausybių tarnais, pasirodė esąs pagrįstas. 1992 m. Jungtinėje Karalystėje Universitetų grantų komitetą (UGK) pakeitė Aukštojo mokslo finansavimo taryba (AMFT), o pavadinimo pakeitimas įstatymiškai įteisino praktikos pasikeitimą. UGK veikė

kaip buferis tarp akademijos ir vyriausybės, neleidžiantis akademinio sluoksnio paversti valstybės tarnautojais, o AMFT valdymo principas reišė, kad akademinė laisvė darosi iš esmės pavaldi valstybei. Šios tarybos statuto 3.4.2. skirsnis skelbia: „AMFT pirmininkas yra atskaitingas Valstybės sekretoriui. Pirmininkas privalo užtikrinti, kad AMFT politika ir veiksmai remtų platesnę strateginę Valstybės sekretoriaus politiką.“

AMFT tapsmas vyriausybės įrankiu, be abejonės, nulėmė ir visa kita. Rektoriai tapo AMFT veikėjais, o akademikai, anksčiau buvę „autoritetai“, dabar laikomi žmogiškaisiais ištekliais, užtikrinančiais vyriausybės strategijos plėtrą. Universitetas, nesaugomas atitinkamų įstatymų, veikiai buvo politizuotas, o tyrimai ir dėstymas – legaliai suvaržyti ir apriboti.

Svarbu pabrėžti, kad realybėje ne viskas yra taip liūdna. Akademikai ir toliau stengiasi neprarasti savigarbos, išlaikyti nepriklausomybę, tiek atlikdami tyrimus, tiek dėstydami, tačiau tai vyksta, apeinant vyraujančias normas, todėl galimybė gauti oficialų pripažinimą yra labai menka.

Įsitvirtino akademikų, kaip asmenų, atskaitingų pagal šiandieninius vyriausybės reikalavimus, samprata, jie jau nelaikomi nevaržomais tyrinėtojai, nes esminis jų uždavinys – aptarnauti verslą ir daryti tai, kas, vyriausybės manymu, skatina ekonomiką. Valstybės sekretorius švietimui Charlesas Clarke'as 2003 m. tvirtino: „Turime sparčiau progresuoti, panaudodami žinias turtui kurti.“ Tai lėmė, kad Lamberto apžvalgoje buvo nurodytas „vyriausybės poreikis remti tas universitetų katedras, kurios daro darbą, vertinamą pramonės“. Toliau buvo sakoma, kad „panaudojant viešąsias lėšas esminiams tyrimams, siekiama naudoti ekonomiką“. 2011 m. Wilsono apžvalgoje teigiama: „Universitetai yra pagalbinės verslo grandys.“ Tokie požiūriai šandien jau tapo kasdienybe ir nebekelia jokių diskusijų.

Pagal šį pusiau oficialų universitetų požiūrį, tyrimai ir dėstymas, jeigu jie netarnauja verslui ar turto kūrimui, yra laikomi prabanga, o už prabangą nedera mokėti iš viešųjų lėšų. Akademiko, kuris gilina į viduramžių teologiją ar prancūzų eksperimentinę literatūrą, padėtis darosi nepavydėtina: savo auditorijai jis turi nušviesti ne akademinis klausimus, bet suteikti gebėjimų, kuriuos

ši galėtų panaudoti verslui ar turtui kurti. Krišškai mąstyti apie teologinę politiką, aptarti santykius tarp meno ir visuomenės yra „prabanga“, kuri dabar tapo mažiau teisėta nei kada nors anksčiau, nors būtent ši „prabanga“ provokuoja naujas mintis ir naujovišką laisvę už akademijos ribų. Akademinei ir kitokia laisvė siaurinama, o pats lavinimas drastiškai skurdinamas.

Tai lėmė, kad disidentišką mąstymą aukojamas dėl reikalavimo prisitaikyti. Iš esmės tikimasi, kad akademinė visuomenė pritaris viskam, kas priimtina viešajai nuomonei ar laikoma dalykais, patvirtinančiais kultūrinį tapatumą. Tačiau, pasak Christopherio Hitchenso, didžiausią grėsmę išraiškos laisvei kelia ne valdžia, o bestuburė viešoji nuomonė. Jei viešuma iš tikrųjų nori plėsti žmonių laisves ir galimybes, toks požiūris turi būti kritikuojamas, kartais remiantis ir akademinės laisvės pavyzdžiais. Jei prarasime laisvę kritikuoti tokias socialines konstrukcijas, vadinasi, mūsų tapatumas, o ir galimybė keisti gyvenimą, iš esmės atsidurs kitų rankose.

Tyrimo tikslas yra ne persvarstyti tai, ką jau žinome, bet nagrinėti ir plėsti žinojimo ribas, abejojant savimi pačiais, stengiantis atverti tokias žmogaus galimybes, kokių anksčiau nė nesapnavome. Tokie idealai dabar labai neįaukiai jaučiasi šalia korporatyvių atskaitingo efektyvumo idėjų.

Jungtinėje Karalystėje iš esmės visos lėšos yra konkurentiškos: dėl jų kreipiamasi į tyrimo tarybas arba rungiamasi pagal Tyrimų kokybės programą (TKP, anksčiau ji vadinosi Tyrimų vertinimo tarnyba). Ši programa siekia koncentruoti tyrimus, kad juos vykdytų kuo mažiau institucijų (taip racionalizuojami apkarpymai visur kitur). Geri TKP rodikliai „uždirba“ mums lėšų ateities tyrimams, bet, viską vertinant panašaus pobūdžio pozityviomis kategorijomis, nuslepia tai, kad konkurencija mažina valstybės įsipareigojimą tiek bendram šalies tyrimų pajėgumui, tiek akademijoms. Vyriausybė nesieja apkarpyimų, vietoj jos šį darbą atlieka kolegų vertinimai, kurie užtikrina, kad patys atliksime valdžios darbą ir save apribosime savo pačių nenaudai. Mes, kaip Kafkos Jozefas K., stebime savo egzекutorius, apsiginklavusius skalpeliais, ir suvokiame, kad iš mūsų tikimasi, esą patys perimsime įnagius „ir įsmeigsime sau į krūtinę“.

Dauguma tyrimų skelbiama mokslo žurnaluose. Jie dabar taip pat reitinguojami, kai kurie iš jų turi didesnę „poveikio faktorių“ (*impact factor*). Akademikai yra spaudžiami spausdintis tuose aukštai vertinamuose leidiniuose, nes patys žurnalai tampa tyrimų vertės rodikliais. TKP aksiomatikai bet kokį straipsnį žurnale *Physics Letters* vertins kaip neabejotinai puikų, o naujai įsisteigusiems žurnalams sunkiau gauti tokį pripažinimą. Tačiau visi žurnalai turi mokslinius, o humanitariniai ir socialiniai netgi ideologinius savo prioritetus ir pageidavimus. Kad būčiau laikomas puikiu mokslininku, tą turi pripažinti mano kolegos, tačiau, jei gerą tyrimą apibūdina minties disidentškumas, jį vertinant gali kilti nemalonių keblumų. Puikiu moksliniu darbu veikiausiai bus laikomas toks tyrimas, kuris sutampa su kolegų nuomone ir atitinka jų prioritetus. Todėl, įteikdamas savo tekstą *Physics Letters*, sakau: „Viso gero, laisve.“ Taigi mūsų mąstymą TKP apriboja vis sklerotiškesne tyrimų baze. Svarbiausia, universitetai ir patys reikalauja, kad akademikų darbai nenukryptų nuo tos siaurėjančios tyrimų bazės, nes tai leis užsitikrinti didesnę finansavimą, o šis toliau siaurins anoreksišką tyrimų bazę, varžydamas akademinę laisvę. Jei norite, kad finansavimas ateitų kartu su prestižu, pasirūpinkite, kad tyrimai tilptų į rėmus. Akademinei laisvė tampa akademinio sąstingio tarname.

Kad procesas politizuojamas, įsitikinome 2010 m. birželį, kai tyrimų tarybos finansavimo prioritetu paskelbė koalicinės vyriausybės Didžiosios visuomenės programą. Viso šito centre atsidūrė politikų pagrobtas tarpdisciplininis projektas „Sujungtos bendruomenės“, kuriam vadovavo Menų ir humanitarikos tyrimo taryba (MHTT). Kai MHTT surengė pirmąjį viešą programos aptarimą, jos tyrimų direktorius padarė pranešimą, kuriame išdėstė kertinius aspektus ir principus, sutampančius su Didžiosios visuomenės siekiniais. Vienintelis kitas pranešimas iš šio renginio, įdėtas į MHTT interneto svetainę, priklauso Bertui Provanui iš Bendruomenių ir lokalsios savivaldos departamento. Jis vadinasi „Sujungtos bendruomenės, arba Didžiosios visuomenės kūrimas“. Jei norite gauti lėšų tyrimui vykdyti, pasirūpinkite, kad jis atitiktų politinį užsakymą.

Dėstome ne taip, kaip norime, bet kaip reikalauja apkarpytųjų logika

Panašūs sugriežtinimai susina dėstymą. Dėstome nebe taip, kaip norime, bet pagal apkarpytųjų logiką ir ją atitinkančią ekonomiką. Dėstymas kaip ir tyrimai yra iš prigimties nenuspėjamas, tačiau sistema, grindžiama efektyvia atskaitomybe, negali leisti jokio nenuspėjamumo. Dėstymo, ypač kai mokestis už mokslą toks didelis, kokybę būtina užtikrinti, ir tą daro Kokybės užtikrinimo agentūra (KUA). Dabar, kai visi laipsniai moduliniai, mintis išskaidoma – žinių visuma redukuojama iki informacijos, o mokymas tampa tos informacijos vadyba arba manipuliacijomis ja. Ekonomika laiko žinias preke, o ne dinamišku procesu, kuris susijęs ne tik su mąstymo, bet ir su tapatumo pokyčiais. Prekės niekada nebūna kritiškos, jas paprasčiausiai siūloma pirkti, siekiama, kad pirkinys atitiktų pirkėjo norus, „praturtintų“ jo tapatumą. Skirtumas tik tas, kad laisvė kurti tą tapatumą dabar susiaurinta iki vartotojo galimybių rinktis vieną ar kitą modulį.

Spaudimas didėja, ypač turint omenyje, kad Jungtinė Karalystė, dėstymo finansavimą apkarpiusi nuo 80 iki 100 proc., skatina mokesčio už mokslą didėjimą, kurio rezultatas – dėstymo ir mokymosi monetarizavimas. Kokybės užtikrinimo agentūra iš dėstytojų reikalauja, kad jų dėstymo rezultatai būtų nuspėjami, esą tada studentas žinos, ką jis ar ji „perka“. Taigi visi studentai turi būti vienodi: jų ateitis saugiai numatyta, vadybiškai tvarkoma, kontroliuojama. Dėstymas prarado akademinę laisvę, nebent šiuos sugriežtinimus ignoruosime ir dirbsime iš esmės slaptai ir neoficialiu būdu.

Atskaitomybė, nors yra akivaizdžiausia apkarpytųjų logikos dalis, gali sukelti nelauktus padarinius. Kai buvo išsiaiškinta, kad Umaras Faroukas Abdulmutallabas, buvęs Londono *University College (UCL)* studentas, ketino susprogdinti lėktuvą, skridusį iš Amsterdamo į Detroitą, Jungtinės Karalystės universitetai (JKU), t. y. rektorių asociacija, paskelbė apribojantys žodžio laisvę universitetų teritorijoje. Jie jautėsi įpareigoti tą padaryti vien todėl, kad tas Abdulmutallabas lankė *UCL*. Be abejonės, jis lankėsi ir kavinėse, tačiau *Starbucks* kavinių tinklas nie-

ko panašaus nepareiškė. *UCL* vis dėlto nusprendė žodžio laisvę akademijoje prilyginti policinės priežiūros objektui, tarsi universitetas būtų susijęs su teroro „kilmės“ vieta, todėl yra atsakingas už teroristų veiksmus.

JKU pranešime kartojamos eilutės iš 1988 m. Reformos akto: akademinė laisvė leidžiama „įstatymo numatytose ribose“. Ši frazė nubrėžia absoliučias akademinės laisvės ribas. Kita vertus, skamba labai logiškai: universitetai neturėtų skatinti nusikalstamumo. Tačiau iš principo tai ir vėl iškreipia universiteto atskaitomybės idėją. Jaspersas manė, kad universitetas turi būti atskaitingas pačiam intelektualiniam procesui, Tyrimų kontrolės programa ir Kokybės užtikrinimo agentūra atskaitomybę traktuoja politiniu ir vartotojišku aspektais, o JKU pranešimas akademiškumui taiko oficialų, policinės priežiūros reikalaujantį „žemės įstatymą“. Tačiau kokios žemės? Globalizacijos amžiuje intelektualinė veikla nepripažįsta sienų. Be to, pats įstatymas gali būti niekam tikęs arba nepakankamai teisėtas. Argi ne akademikai turėtų tai atskleisti ir apie tai kalbėti?

Atrodo, JKU įsivaizduoja, esą akademiniai tyrimai ir dėstymas turėtų laikytis minėto „žemės įstatymo“, tačiau 1988 m. aktas veikia teigia, kad savo akademinę laisvę turime ginti tiek iš vidaus, tiek pasitelkdami įstatymą. Tai reiškia: įstatymas gina mus net tuo atveju, jeigu mūsų tyrimai rodo, kad šis įstatymas yra abejotinas.

Griebdamasi kone klasikine tapusios procedūros, JKU importavo į akademią atskaitomybės logiką. To rezultatas yra beveik kvilingiškas rektorių požiūris. Vieni baiminasi sakyti tiesą, kad nepakenktų savo karjerai institucijoje arba tos institucijos konkurencingumui, tačiau esama ir tokių, kurie mano, esą tylus jų pritarimas nekelia jokie pavojaus. Ir vieni, ir kiti diegia universitetuose ekonominę logiką, pražūtingą akademinėi laisvei.

Akademinė laisvė yra demokratiško mąstymo ir laisvos kultūros pagrindas. Privalome ją apginti. ■

Iš anglų k. vertė Marius GAUČYS

© Eurozine

© Thomas Docherty/*Index on Censorship*

„ESU IŠ TŲ, KURIE ATSIŠAKO HIERARCHIZUOTI ABSOLIUCIAS BAISYBES“

Su *Vladimiru TISMANEANU* kalbasi *Tomas KAVALIAUSKAS*

Rumunijos politikos mokslų ir sociologijos profesorius, dėstantis Marylando universitete, JAV, Vladimiras Tismaneanu yra parašęs knygas „Išsivadavimo fantazijos: demokratija, nacionalizmas ir pokomunistinės Europos mitas“ (*Fantasies of Salvation: Democracy, Nationalism and Myth in Post-Communist Europe*), „Stalinizmas visiems metų laikams: politinė Rumunijos komunizmo istorija“ (*Stalinism for All Seasons: A Political History of Romanian Communism*), „Marksistinės ideologijos krizė Rytų Europoje: utopijos skurdas“ (*The Crisis of Marxist Ideology in Eastern Europe: The Poverty of Utopia*). 2012-aisiais pasirodė jo monografija „Velnius istorijoje: komunizmas, fašizmas ir kitos dvidešimtojo amžiaus pamokos“ (*The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century*), sukėlusį diskusijų audrą JAV akademinėje bendruomenėje.

Su politologu ir sociologu Vladimiru Tismaneanu kalbėjomės apie kliūtis komunizmą sulyginti su fašizmu ir religijos vaidmenį Vidurio Rytų Europoje.

Tomas Kavaliauskas. Šiandien žodį „nacionalizmas“ visoje Europoje diskredituoja tie tautiniai judėjimai, kurie remiasi ksenofobinėmis ir antisemitinėmis nuostatomis. Tačiau 1989-aisiais Vidurio Rytų Europoje ši sąvoka turėjo pozityvią prasmę, manyčiau, todėl, kad anuomet nacionalizmas buvo liberalus – siekta laisvės ne tik sau, bet ir kitiems. Aksominė dainuojanti revoliucija dalijosi kūrybingumu ir siekė harmonijos, užuot skatinusi etninę neapykantą (žinoma, išskyrus skaudžias išimtis kai kuriose teritorijose). Ar tai reiškia, kad šiandien turėtume ypač atsargiai vartoti žodį „nacionalizmas“? Šis terminas gali klaidinti, kai nurodome į skirtingą politinį kontekstą, skirtingą laiko horizontą. Ar sutiktumėte, kad 1989-aisiais Vidurio Rytų Europa puoselėjo liberalų nacionalizmą, paremtą konstruktyvumu, o ne destruktivumu? Jeigu taip, tada klausčiau, gal liberalizmas ir nacionalizmas nebūtinai yra vienas kitam a priori prieštaraujantys terminai?

Tačiau ar įmanoma pozityvią „nacionalizmo“ prasmę reabilituoti po atšiaurių ultranacionalistinių riaušių, na

kad ir Varšuvoje 2011-ųjų ir 2012-ųjų lapkričio 11-ąją, švenčiant Lenkijos nepriklausomybę?

Vladimir Tismaneanu. Nacionalizmas, kaip sakė Isaias Berlinas, yra nepastovus ir kintantis. Tai vienas iš pagrindinių politinių modernybės impulsų, vibruojantis idėjų, susijusių su kolektyvine atmintimi, su tapatybe, su lojalumu, su rūpesčiais, viltimis ir aspiracijomis, rinkinys. Ankstyvoji romantinė nacionalizmo forma turėjo stiprų emancipacijos, universalizmo, pilietiškumo klodą. Po to atėjo Wagnerio metas, pabrėžiantis *volkish* bendruomenę, jos *kraują ir kūną*, biologinius saitus, metapolitinį mitologinių protėvių kultą, aukštinantis gentinį lojalumą. Liberalus nacionalizmas užleido vietą pagrindiniam savo varžovui – neliberaliam nacionalizmui. Užuot plėtoję racionalų diskursą apie pilietinę tapatybę, naujieji žyniai ėmėsi pagyrūniškos liturgijos ir veiksmų, esą suteiksiančių išganymą.

XX a. beveik visą laiką vyko šių dviejų vizijų mūšis. Liberalizmas ir nacionalizmas nepaneigia vienas kito. Izraelio politinis filosofas Yaelis Tamiras įsitikinęs, kad

liberalus nacionalizmas – tai kur kas daugiau negu vien abstrakti galimybė. Amerikos sociologas Leah Greenfeldas, remdamasis Berlino ir Danielio Bello teiginiais, pabrėžia, kad nacionalizmas – tai kilnumo reikalas. Bet įsiliepsnojęs, liguisto priepuolio apimtas kilnumas lengvai virsta paranoja. Štai kodėl didis Jugoslavijos rašytojas Danilas Kisas nacionalizmą apibrėžė kaip individualią ir kolektyvinę paranoją. 1989-ųjų, kaip ir Vengrijos 1956-ųjų, revoliucija etninius troškimus derino su pilietiniais. Šios revoliucijos – tai mėginimas atgauti tautinį ir politinį suverenumą, konfiskuotą totalitarinio režimo. Sutinku, kad etinio aspekto atmesti nevalia, kaip ir tradicijos negalima ištrinti bekūnio konstrukto dėlei. Tačiau turime būti itin atsargūs, jeigu tautiniai simboliai pasitelkiami politinėms kovoms. Privalome prisiminti tragiškas Jugoslavijos griūtis pamokas kaip nuolatinį šurpų perspėjimą.

Lietuvai, o ypač Lenkijai, atgaunant nepriklausomybę, svarbus vaidmuo teko Katalikų Bažnyčiai. Daug lėmė Vatikano palaikymas. 1980-aisiais aplankęs Lenkiją, Jonas Paulius II padaršino Gdansko profsąjungą, kad išsaugotų solidarumą. Ar sutiktumėte, kad be religinio aspekto sunku adekvačiai suvokti Vidurio Europos liberaliojo nacionalizmo esmę ir paradoksalumą? Krikščionybė čia susipynė su konservatyviu etnocentrizmu, o šis savo ruožtu palaikė liberalizmo puoselėjamą negatyvią ir pozityvią laisvę didingo politinio tikslo labui...

Jonas Paulius II atstovavo šviesuliškai, moderniai, atnaujintai Katalikų Bažnyčios politinei ir socialinei minčiai. Jo vizija ir veiksmai reabilitavo tiesos svarbą tiek individualiame, tiek visuomeniniame gyvenime. Pati Lenkijos Bažnyčia buvo (ir tebėra) toli gražu nehomogeniška institucija, ji turi daugybę krypčių, tarp jų ir socialiai reakcionieriškų. Ne visi liko patenkinti, kad Jonas Paulius II pasmerkė antisemitizmą kaip nuodėmę prieš krikščionybę. Primygtinai pabrėžiu šio Popiežiaus vaidmenį, bandant išsklaidyti komunizmo pretenzijas į neklystumą, nekintamumą ir amžinumą. Tokia solidarumo koncepcija, kaip ją suprato šis Popiežius ir didūs mąstytojai disidentai Václavas Havelas, Adamas Michnikas, Jacekas Kuronas, Bronislawas Geremekas, buvo atsakas į režimo suklastotą internacionalą. Solidarumas reiškė, kad individai gali su-

sigražinti nesufalsifikuotą savojo aš autonomiją, savivaldą, kylančią iš apatinių visuomenės sluoksnių.

O koks buvo Rumunijos Ortodoksų Bažnyčios vaidmuo? Pavyzdžiui, Catherine Durandin ir Zoe Petre knygoje „Rumunija po 1989-ųjų“ teigia, esą ortodoksų formalizmas užpildė tuštumą, atsiradusią tada, kai išnyko komunistiniai ritualai, o demokratiją po 1989-ųjų parėmė tuo, kad atgaivino religinį gyvenimą.

Rumunijos (kaip ir Bulgarijos, Rusijos etc.) Ortodoksų Bažnyčia turėjo pripažinti, kad jos istorija komunizmo laikais buvo tiek herojiška, tiek ir apgailėtina. Viena vertus, Bažnyčia buvo persekiojama ir labai nukentėjo. Antra vertus, aukščiausi jos hierarchai įvairiu laipsniu integravosi į režimo superstruktūras. Tai esminis skirtumas nuo Katalikų Bažnyčios, ypač kalbant apie paklusnumą sekuliariai valdžiai ar autonomiją jos atžvilgiu. Tai prasidėjo ne tada, kai į valdžią atėjo komunistai, o gerokai anksčiau. Antra, Ortodoksų Bažnyčia yra *autocephalous* (pavaldi sau, kaip antai Graikijoje ar Rusijoje), t. y. neturi virštautinės vadovybės, tokios kaip Popiežius ir Vatikanas. Nesu įsitikinęs, kad Ortodoksų Bažnyčia buvo ta institucija, kuri gebėjo užpildyti tuštumą, atsiradusią po to, kai Rumunijoje ideologiškai sugriuvo komunizmas. Daugeliu atžvilgiu, kaip teigia kai kurie jauni ortodoksų mąstytojai, Bažnyčiai reikia *aggiornamento* (atsinaujinimo).

Rumunija padėjo numalšinti kruvinus konfliktus buvusioje Jugoslavijoje. Emilis Constantinescu giriamas už paramą NATO užbaigti karą. O koks geopolitinis ir regioninis Bukarešto vaidmuo šiandien? Pavyzdžiui, ar Moldova suvokiama kaip jaunesnioji sesuo, kuriai reikia Rumunijos pagalbos, integruojantis į ES?

Būdamas prezidentas, Emilis Constantinescu dėl provakarietiškos orientacijos pastatė „ant kortos“ viską. Jam pavyko laimėti dėl galingai prasiveržusių provakarietiško tautos jausmų ir iškilų intelektualų, tarp jų ir užsienio reikalų ministro, filosofo, kultūros kritiko Andreiaus Plesu, paramos. Kairė, vadovaujama Iono Iliescu (aklimatizuotas komunistų „aparatchikas“ ir pirmasis šalies prezidentas postkomunistiniu laikotarpiu), rodė nepalaužiamą pritarimą Miloševićiui. Prie šio pa-

veikslėlio dar pridėkite tradiciškai draugiškus santykius tarp Rumunijos ir Serbijos Ortodoksų Bažnyčios. Taigi Constantinescu smarkiai rizikavo ir nusipelnė pagarbos už principingą užsienio politiką (jo sprendimai, susiję su šalies vidaus reikalais, buvo mažiau tvirti). Šiuo metu Rumunija iš esmės orientuojasi į ES ir NATO. Jokia atsakinga politinė jėga nedrįstų atvirai to kvestionuoti.

Santykiai su Moldova, žinoma, svarbūs, bet Rumunija neatstovauja kitoms šalims. Ji turi savo politinę darbotvarkę. 2012-ųjų vasarą mėginimas nuversti Traianą Basescu žlugo, nes išgelbėjo tiesioginis ES ir JAV spaudimas, padėjęs apginti teisę ir apsaugoti Rumuniją, kad šalis netaptų Baltarusijos antrininke.

Kas buvo to perversmo iniciatoriai ir kokios jų nepasitenkinimo prezidentu Basescu priežastys? Ar visuomenė irgi rėmė bręstantį naujosios Baltarusijos „projektą“, ar masės buvo tiesiog aklos, gal greičiau apgautos?

Basescu – nepaprastai ryški, nesugniuždoma asmenybė, atspari politinei konfrontacijai. Jo neapkenčia visi tie, kurie priešinasi įstatymams, vengia skaidrumo, atskaitingumo, stoja prieš komunizmo nusikaltimų pasmerkimą. 2006-ųjų gruodį sakydamas kalbą Rumunijos parlamente, prezidentas visą Rumunijos komunistų diktatūros gyvavimo laikotarpį (1945–1989) pasmerkė kaip neteisėtą ir nusikalstamą. Jį nušvilpė buvusios komunistų partijos šalininkai ir ultranacionalistai, vadovaujami Corneliu Vadimo Tudoro, Didžiosios Rumunijos partijos pirmininko. 2007-ųjų balandį Basescu' u buvo pradėta apkalta. Bet jis, laimėjęs rinkimus, vėl grįžo į prezidentūrą. 2012-aisiais, per antrą jo kadenciją, iškilo koalicija, sudaryta iš buvusių komunistų (pasivadinusių socialdemokratais), liberalų (faktiškai oportunistinė partija, kurios liberalumas reiškia masvien pavadinimu), dar keletą grupių. Ji ėmėsi veiksmų ir surengė antrą apkaltą 2012-ųjų liepą. ES protestuojant, pučistams teko atsitraukti, Basescu atsilaukė. Tačiau prezidentui priešiškos jėgos, kurių retorika nepalaužiamai anti-vakarietiška, nusistačiusi prieš Tarptautinį valiutos fondą, 2012-ųjų gruodį laimėjo rinkimus.

Kai kurie autoriai, pavyzdžiui, Andrasas Bozoki's teigia, kad postkomunizmas Vidurio Europoje baigėsi

2004-aisiais su ES plėtra. Ispanija, Graikija ar Portugalija šiandien atrodo turinčios daugiau socioekonominių rūpesčių negu Vidurio Europos šalys (nekalbu apie už ES ribų esančią Ukrainą, Moldovą ar Rusiją). Regis, Pietų Europa darosi panašesnė į postkomunistinę erdvę negu šalys, išsivadavusios iš komunistinio režimo. Kur ieškoti atsakymo dėl krizės Pietuose, o kur dėl stabilumo Vidurio Rytuose?

Visų pirma, nesu tikras, ar toks jau neabejotinas postkomunistinių Balkanų, o net ir Vidurio Europos stabilumas. Šiuose regionuose jaučiama nuolatinė įtampa tarp demokratijos ir etnokratijos. Tik susimąstykite apie daugybę kritikos, išsakytos dėl Vengrijos autoritarinių tendencijų, ekstremizmo proveržių, neofašistinių gaivalų (Jobbik), Viktoro Orbano konstitucinės teisės pažeidimų. Antra, Rumunijos įvykiai 2012-ųjų vasarą perša mintį, kad slydimas į autoritarizmą, arba, jei patogiau, demokratijos irimas, nėra neįmanomas net tose postkomunistinėse šalyse, kurios yra ES ir NATO narės. Bet vis tiek pritariu politologui Kenui Jowittui, kad narystė ES – tai geriausias dalykas, Vidurio Rytų Europos šalims nutikęs per pastaruosius penkis šimtus metų.

Postkomunizmas – tai terminas su daugybe prasmų ir atspalvių. Mąstau apie tai, ką Havelas turėjo omenyje, rašydamas apie postkomunistinį košmarą: įsigalėjęs leninistinis, žmones supriešinantis, netolerantiškas, poliarizuojantis mąstymas manichėjišku būdu suskaldė pasaulį į draugus ir priešus be jokio *tertium datur*. Visur įsigalėjo korupcija, klientelizmas, o visą tą išnaudojimą ir pataikūniškumą lydi beribis cinizmas. Šiuo atžvilgiu Graikija, Italija, Portugalija ir Ispanija nėra atsvara *homo sovieticus* paveldui.

Vadinasi, egzistuoja universalios homo sovieticus sąlybės, būdingos tiek buvusiai Sovietų Sąjungai, tiek šiandieninei korumpuotai Graikijai?

Egzistuoja universalūs korupcijos, melo, apgaulės, veidmainystės bruožai. Ir vis dėlto *homo sovieticus* – tai komunistinės visuomenės palikuonis. Žmones tokiais pavertė bolševikų ideologinis projektas. O jo antrininkams būdingesnis graikiškas variantas – tai, ką rusų sociologas Jurijus Levada pavadino *homo praevaricatus* (dviveidis žmogus).

Rumunijos šiaurėje, Transilvanijoje, daugiausia gyvena vengrai. Nustebau, sužinojęs, kad Klužo Napokos universitetas Babęs-Bolyai yra dvikalbis – dėstoma rumuniškai ir vengriškai. Tai galėtų būti pavyzdys Lenkijos ir Lietuvos universitetams – turėdami dvikalbes lenkų ir lietuvių programas ne tik Vilniuje, bet ir Varšuvoje lengviau peržengtume amžių prietarus. Tačiau ar Babęs-Bolyai iš tikrųjų yra dvikalbis, t. y. kaip sekasi rumunams ir vengrams nuslopinti nuoskaudas dėl praeities konfliktų?

Senos nacionalistinės aistros, regis, darosi vis mažiau reikšmingos susivienijusioje Europoje. Žinoma, visada atsiranda neapykantos kurstytojų, turime individų, bkurie specializuojasi etninio susipriešinimo kortą ištraukti savais tikslais, bet nematau apčiuopiamų esminių konfliktų. Be abejo, esama „įkaitusių“ grupių, bet pagrindinė kultūros ir politikos srovė (*mainstream*) linkusi plėtoti dialogą. Manau, Babęs-Bolyai fukcionuoja puikiai. Konfliktai iš atminties pernakt neišnyks, bet ksenofobinė propaganda šiuo metu skamba jau ganėtinai bergždžiai. Tik prisiminkite Corneliu Vadimą Tudorą – įžūlus minios kurstytojas, ksenofobijos demagogas dabar tapo groteskišku marginalu, Rumunijos klounu. Taip, jis yra europarlamentaras, bet jokia įtakinga grupė jo neįsileidžia.

Viešėdamas Bukarešte 2010-aisiais, per televiziją mačiau interviu su Jumis. Apstulbau, kad intelektualas gali vakare, kai visi prilipę prie ekranų, gauti tris valandas eterio laiko! Tai tiesiog nesuvokiama Lietuvoje, kur viešpatauja komercinės pramoginės programos. O Rumunijos televizija rodo intelektualines laidas!

Tempi passati! Rumunijos televizijos stotys irgi smarkiai komercializuotos, turi vos keletą intelektualinių šou. Pridurkime prie to *Antena 3* – galingą kanalą, kurio savininkas yra medijos ryklys, kolaboravęs su *Securitate*, ir išvysime ne tokį garbingą vaizdą. Tarp kita ko, *Antena 3* net ėmė juodinti intelektualus, esą visi jie – Vakarų padlaižiai. Apgailėtinos kampanijos buvo surengtos prieš Mircea Cartarescu, Gabrielį Liiceanu, Mircea Mihaines, Horia-Romaną Patapievici, Andrei'ų Plesu.

Aptarkime Jūsų knygą „Velnias istorijoje“, kurią puikiai įvertino Johnas Gray'us, Richardas Overy's, ir kiti įžymiūs

mokslininkai. Kaip amerikiečių auditorija vertina komunizmo sulyginimą su nacizmu? Briuselyje Lietuvos europarlamentaras Vytautas Landsbergis ir Latvijos europarlamentarė Sandra Kalnietė padėjo daug pastangų, kad įrodytų būtinybę sulyginti komunizmo ir nacizmo, tiksliau tariant, stalinizmo ir hitlerizmo nusikaltimus, bet jiems taip ir nepavyko įtikinti tų vakariečių, kuriems tik fašizmas atrodo totalus blogis. Vakariečiai pripažįsta Holokausto siaubą, bet neįstengia suvokti gulaguose ir Sibire patirtų kančių...

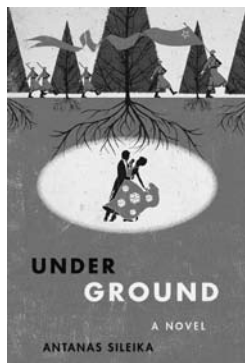
Be abejo, kai kuriems žmonėms labai nepatinka ši analogija. Ironiškas sutapimas – mano knyga „Velnias istorijoje“ pasirodė kaip tik tuo metu, kai Oliveris Stone'as reklamavo savo papiktinamai įžūlias revizionistines fantazijas apie JAV ir Šaltąjį karą. Tai rodo visišką jo nesugebėjimą nuoširdžiai įsijausti į moralinę vaizduotę. Manau, Vakarai lygiai taip pat stokoja jautrumo komunizmo aukų kančioms. Toks įsijautimas leistų lengviau suprasti, ką taip gerai suvokė Vasilijus Grossmanas: komunizmas (ne tik stalinizmas, skubu pridurti) kaip ir fašizmas (arba, jei norite, nacizmas) įkūnija radikalų blogį.

Esu iš tų, kurie atsisako hierarchizuoti absoliučias baisybes. Blogis yra blogis, nesvarbu, kokiais simboliais jis dangstyti – svastika ar kūju su pjautuvu. Šiuos demoniškus eksperimentus, atėmusius gyvybę milijonams žmonių, paskatino fanatiškas ideologijos kultas ir ekstazė, apėmusi siekiant absoliučiai pertvarkyti gamtą, visuomenę, protą. Kalbant Nietzsche's terminais, tai ne tik visų vertybių pervertinimas, bet viską apimantis moralės restruktūrizavimas. Gėrio ir blogio sąvokos nebuvo panaikintos, bet jas žiauriai falsifikavo (pasak prancūzų istoriko Alaino Besansono, tokią moralės revoliuciją bene pirmasis išprašavo krikščionybės filosofas Vladimiras Solovjovas).

Komunizmo nenorima pasmerkti kartu su fašizmu dar ir todėl, kad žavimasi humanistiniu marksizmo paveldu. Daug kas iki šiol nesuvokia, kad stalinizmo šaknų reikia ieškoti visai ne čia, o leninizmo tuštybėje. Paties Lenino tuštybės negalima atskirti nuo utopinių ambicijų padaryti žmoniją laimingą bet kokia kaina. Tiek komunizmas, tiek fašizmas buvo politinės fantazijos apie būsimą išganymą.

Dėkoju už pokalbį. ■

PASAULINĖ KOVA: DOVYDAS PRIEŠ GALIJOTĄ

Žinau, kad ten žolynais sruvo kraujais, o vėsios ąžuolynų ir pušynų laukymės virto kapais. Laukai, miškai ir upės regėjo karus ir jų siaubą, pakylėjimą ir neviltį, mirtį ir prisikėlimą, Lietuvos kunigaikščius ir kryžiuočių riterius, partizanus ir žydus, nacių gestapą ir Stalino NKVD. Šioje šmėklų lankomoje žemėje, kurioje krito šešių kartų kariai, dar galima rasti sagų nuo jų uniformų.

Simon Schama, Kraštovaizdis ir atmintis

Tokį epigrafą Kanados lietuvis Antanas Šileika, rašantis anglų kalba, parinko savo romanui „Pogrindis“ (*Underground*), pasakojančiam apie Lietuvos partizanų likimus, ir dedikavo jį „toms šešioms kartoms“. 1953 m. Toronte gimęs rašytojas Lietuva ir lietuvybe susidomėjo tada, kai pradėjome jį kviesti į *Santaros–Šviesos* suvažiavimus skaityti pranešimų apie emigrantų gyvenimą Kanadoje, taip sodriai, vaizdingai aprašytą jo kūriniuose. Šileika ne kartą dalyvavo ir *Santaros–Šviesos* bendruomenės dalies, įsikūrusios Lietuvoje, metiniuose sąskrydžiuose. Ten daug sužinojo apie Lietuvos partizanų kovas ir pasiaukojimą, ryžtingas pastangas atgauti šalies laisvę arba nors pristabdyti raudonojo maro antplūdį. Antanas taip „įkaito“, kad atvykęs į Lietuvą ėmė tyrinėti vietas, kur kovėsi „miško broliai“, perskaitė šūsnis dokumentų apie tuos daugiausia jaunas žmones, atsidūrusius ant ribos tarp gyvybės ir mirties, apie jaunystę, supūdytą bunkeriuose, apie romantiškus prisirišimus, apie sudužusias viltis sulaukti Vakarų šalių pagalbos.

„–Švedai susidomėjo. Reikia supurtyti Vakarus, o žinios apie visus tuos partizanus, kurie vis dar kaunasi, praėjus trejiems metams po karo baigties, yra kaip tik tai, ko reikia.

– Praėjus ketveriems metams.

– Taip, ketveriems, bet čia karo pabaiga jie laiko 1945-ųjų gegužę. Jei Raudonoji armija būtų nužudžiusi tave iki to laiko, būtum laikomas vokiečių sąjungininku“ (p. 158).

Anot Šileikos, pogrindžio dalyviai tvirtai tikėjo esantys vakariečiai, laisvos civilizacijos žmonės, todėl vylėsi, kad Vakarai jų nepaliks vienu priešintis Stalino čekistams, „istrebiteliams“, nes tai būtų neteisinga...

„– Nemanau, kad amerikiečiai stos į karą vien todėl, kad nemiels rusų fizionomijos, – tarė vienas inžinierių. – Kurių galų jiems kovoti toliau, kai vokiečiai nugalėti?

– Nes pasirašė Atlanto chartiją, – atsakė Ignacas. – Ruzveltas susitiko su Čerčiliu Niufaundlande dar prieš Amerikai įstojant į karą. Chartijoje teigiama, kad visi

turime teisę į laisvą apsisprendimą ir kad be tautos sutikimo nebus atlikta jokių teritorinių pakeitimų.

– Skamba labai gražiai, – tarė inžinierius, – bet raudoniesiems ant šitos chartijos nusispjaut.

– Bet jie irgi ją pasirašė, – tarė Ignacas.

Kambaryje nugriaudėjo juokas.

Ignacas buvo geros širdies, tai ir pats juokėsi iš savęs drauge su kitais. Juokėsi taip smarkiai, kad prieš tęsdamas turėjo nusišluostyti ištryškusias ašaras.

– Europiečiai yra kaip viena didelė šeima, o amerikiečiai – jos tėsa. Jie mūsų nepamirš, kaip nepamirštų savo vaikų“ (p. 27).

Deja, realybė išskleidė naivias iliuzijas: „Negi tikiesi, kad kiti rizikuos savo saugumu dėl tavęs?“ (p. 163).

Nors ne centrinės figūros, laisvės kovotojai Šileikos romane nėra kokios nors politinės ideologijos, kokio nors tikėjimo gynėjai, o tiesiog ryžtingas „kaimo jaunimas“. Tie žmonės žūt būtinai kovėsi ne už turtus, ne už sotesnį kąsnį, bet už teisę gyventi laisvai. Būtent laisvės siekis į mišką, į šaltus bunkerius, daugeliui tapusius kapais, atvedė ir nemažai miestiečių studentų, mokytų žmonių. Kai pagrindinis romano personažas Lukas su broliu pasirodo girioje pas partizanus, vadas nenori jų priimti:

„– Man reikia tik tų vyrų, kurie neturi kitos išeities, aišku? Mums nereikia patriotų ir karštakošių.

– Mieliau skaityčiau Maironį ir toliau studijuočiau universitete, jei galėčiau, – pasakė Lukas ir apsidairė aplink. – Ir tikrai nemiegočiau žiemą lauke, jei turėčiau kitą pasirinkimą.

– Kurį laiką pagyvenę bunkeryje, su džiaugsmu miegosite lauke. [...] Ar kuris nors bijote uždarytų erdvių?

– Ne.

– Tikrai? Ištisas savaites teks praleisti po žeme.

– Bet jūs čia esate laisvi, – tarė Lukas.

– Taip, tiesa. Mes čia laisvi.

– Ir mes norime būti laisvi.

– Už laisvę reikia mokėti“ (p. 42).

Čia ir išryškėja principinė prielaida: geriau atsakysime visko, kasdien rizikuosime gyvybe, negu gyvensime paklupdyti ant kelių. Deja, tarp lietuvių prisiveisė nemažai ne tik klūpančių, bet ir kitus klūpančių – šie tapo sribais (*учребумелу*), Maskvos klapčiukais, kurie irgi vaizdavo pasaulio „gelbėtojus“,

dėl to „kilnaus“ tikslo kankindami ir žudydami savo krašto žmones.

Čia reikėtų pabrėžti keletą esminių dalykų, irgi nurodytų Šileikos romane. Sovietų propaganda skleidė gandus, esą Lietuvos ir Pabaltijo pasipriešinimas okupantų invazijai yra buržuazinis, fašistinis, prieš „liaudies“ demokratiją nukreiptas išpuolis, todėl reikia sunaikinti tą „banditų“ gaują.

Partizanų apsisprendimas nesileisti į jokias derybas su kagėbistais ir jų pasiuntiniais, nedaryti jokių kompromisų paskatino sukurti mitą, ypač skleistą sovietmečiu, bet dažnai kartojamą ir dabar, esą partizanai buvo visuomenės „atmos“, kriminaliniai „elementai“, sužvėrėję „liaudies priešai“. Šileika baigiamajame knygos žodyje rašo:

„Turėčiau pridurti, kad partizanai kartais sulaukia kaltinimų, esą visi jie buvę tiesiog banditai ar fašistai ir nusikaltėliai, tačiau dokumentų apie rimtus jų nusikaltimus man nepavyko rasti. Vis dėlto nėra jokių abejonių, kad atsirasdavo partizanų, kurie elgdavosi neleistinai. Kai kuriems iš jų karo lauko teismas paskirdavo ir įvykdydavo mirties bausmę. Kiek žinau, rimčiausi kaltinimai partizanams kaip judėjimui remiasi vien 1960-aisiais sovietų išleista propagandine knyga „Vanagai iš anapus“. Šioje knygoje visi žinomi partizanai ir jų pagalbininkai pavaizduoti nusikaltėliais, cinikais ir kvailiais. Nors niekas, perskaitęs šią į mases orientuotą knygą, ja nepatikti, vis dėlto kai kurie kaltinimai gyvuoja iki šiol, tuo parodydami, kad net blogas pasakojimas gali ilgai išgyventi“ (p. 284).

Anot Šileikos, Vakarų „intelektualai“ irgi smerkė Pabaltijo partizanų kovą, nes ji trukdanti Sovietijai „geranoriškai“ gelbėti visą pasaulį iš buržuazinės priespaudos. Čia pasireiškia Vakarų ir ne tik Vakarų „intelektualų“ politinis aklumas: jie tiki komunizmo idėja, mesianistine teorija, nesigilindami į kruviną praktiką. Jų „teologija“ irgi mesianistinė: pasaulis ištiktas nuopuolio ir mes jį išgelbėsime, remdamiesi Hegelio neišvengiamos istorinės dialektikos absoliučiomis tiesomis, nors išvertę jas į išvirškščią (marksistinę) pusę. Stebėtis tuo nevertėtų, supratus, kad tokio sukirpimo „intelektualai“ (o tokių netrūksta ir dabar) nėra vakarietiški, nes meldžiasi dogmai, kuria nedrįsta abejoti, absoliučiai doktrinai, todėl išvis nepriima Vakarų civilizacijos. Sokratas tokius „intelektualus“ gerokai apčiūpinėtų ir įmurkdytų į jų pačių absurdiškas dogmas.

Kitas pasaulėžiūros poliuis – Šileikos knygoje minimi kovotojai, daugiausia jauni kaimiečiai, žemdirbiai, tapę sovietams pavojingi, nes jau turėjo įgiję „mokslą“, kaip reikia auginti gyvulius, kada laikas sėti javus, nukasti bulves, užveisti telyčią, apkamšyti šiaudinį stogą ir už visa tai jaustis asmeniškai atsakingiems. Jie net nebuvo girdėję tokių keistenybių kaip „liaudis“, nes visi apylinkės žmonės buvo tiesiog kaimynai, giminaičiai, visi eidavo vienas kitam į talką, o staiga juos apšaukė liaudies priešais ir buožėmis. Kas neišėjo į mišką, pasiliko gyventi savo trobose, daugiausia vaikai ir seniai, irgi buvo pasmerkti, nes turėjo žemės, ją dirbo ir brangino, t. y. elgėsi visiškai priešingai negu ta mistinė „liaudis“, pripažįstanti ne privačią, o kolektyvinę nuosavybę, už kurią nejaučia jokios asmeninės atsakomybės.

Nemažai tos „liaudies“ atstovų susidėjo ir siautėjo kartu su „išlaisvintojais“, tapę sribais. Šileika aprašo ir tų liokajų „veiklą“, niekšiškas išdavystes. Norėdami įrodyti savo paklusnumą naujai valdžiai, jie būdavo net žiauresni už čekistus.

Čia norėčiau įterpti šį tą iš asmeninės patirties: kartą gavau pusbrolio laišką, jis rašė adresą sužinojęs iš mano tėvo (jo motinos brolio) ir norėtų kada nors susitikti (kaime mudu ganėme karves, Svalioje gaudydavome žuvis, mynėm šieną, slapstėmės nuo babos). Papasakojo, kaip pas juos į trobą įsigrūdavo ruskiai su lietuviais sribais, kartą pastatė jį prie sienos (jam buvo 11 metų) ir atkišę šautuvus rėkė, kad tokį buožę reikėtų nušauti. Dvi jo sesutės, viena šešerių, kita ketverių metų, klykė, įsispraudusios į kertę. Po dviejų mėnesių juos visus tris ir mamą kaip „liaudies priešus“ ištrėmė penkiolikai metų, teko kęsti baisų alkį, nebuvo kur dėtis nuo šalčio... Sakė, norėtų susitikti su manimi, nes sužinojo, kad esu, anot jo, „aukšto mokslo“ ir gal galėsiu paaiškinti, kodėl su jais visais šitaip atsitiko. Tą laišką gavau penktadienį, o penktadieniais po pietų mano namuose tradiciškai susirinkdavo nemažai mano doktorantų iš įvairių šalių. Laišką atplėšiau prie jų, perskaičiau ir paklausiau, ką man atsakyti pusbroliui ir kaip su juo šnekėtis, jei pasitaikytų proga susitikti. Stojó ilga tyla, kol vienas studentas, kinas Jingo Šenas, ištrūkęs iš Mao Kinijos, pasakė: „Jokia pasaulio išmintis neįstengtų paaiškinti tokių gelbėtojų užkrauto absurdo.“

Šileika irgi ieško atsakymų į panašius klausimus. Rašo, kad net tokiomis nežmoniškomis sąlygomis draugiškas tarpusavio ryšys kartais įveikdavo nepasitikėjimą, įtarumą, skatinamą to, kad į partizanų gretas nuolat mėgindavo įsitrinti išdavikai, pasipriešinimo sąjūdį naikindami iš vidaus.

Pagrindinis veikėjas partizanas Lukas gauna užduotį pasiekti Vakarų ir užmegzti ryšius su Vakarų žvalgyba, nes jei ir galima iš ko nors laukti pagalbos, tai nebent iš jos. Visos kitos viltys jau seniai žlugusios: po karo grįžę namo vakariečiai pasinėrė į savo futbolą, teatrą, kasdienybę, todėl kažkoks mažas, beveik nežinomas Rytų Europos kraštas, dusinamas Stalino, šiaip ar taip, sąjungininko, su kuriuo drauge pavyko įveikti Hitlerį, jiems nieko nereikšė. Vakarų žvalgyba irgi nesidomėjo nei partizanų kovomis, nei okupuoto krašto gyvenimu, bet ji norėjo pasinaudoti partizanais, kaip galinčiais suteikti žinių apie sovietų karines pajėgas, bazines, transportą.

Atsidūręs Vakaruose, Lukas pradeda naują gyvenimą, vėl įsimyli ir, atrodo, yra visos prielaidos pamiršti pareigą savo tautai. Tačiau vis tiek grįžta į tėvynę, nors puikiai žino, kad padėtis beviltiška. Patekęs į pasalą, suimamas, kankinamas ir nužudomas.

„Raudonieji Rytų Europoje elgėsi kaip užtvankų statytojai, telkiantys savo pajėgas tam, kad sustabdytų iš Vakarų atitekančias žinias. Bet jie negalėjo sulaukyti žinių, besisunkiančių per BBC, taip pat iš Švedijos ir Lenkijos, kur cenzūra buvo ne tokia griežta, kokia galėjo būti.

Net ir šalies pogrindyje sklindančios žinios rasdavo kelių, kuriais galėjo tekėti; atkaklios tarsi vanduo, jos prasiskverbė pro plyšelius ir įtrūkumus, susitelkdavo žemumose ir keldavo slėgį tol, kol ištrykdavo į paviršų. Galiausiai visus pasiekė žinia: ir ČK, ir partizanai, ir ūkininkai sužinojo, kad Lukas padarė tai, kas neįmanoma, – grįžo į šalį.

ČK nekantravo, beveik isteriškai troško jį sučiupti, pasinaudoti juo savo tikslams. Būtų geriausia sugauti jį gyvą, kad į Vakarų siųstų dezinformaciją, arba paversti jį smogiku, ar bent išgauti iš jo viską, ką žino. Būtų labai blogai, jei tektų jį nužudyti, bet geriau jau taip, nei leisti jam laisvam bėgioti po šalį tarsi kokiam liaudies didvyriui“ (p. 246).

Nors romanas yra sudėtingas, per jį visą eina aiški linija. Kad ją suprastume, reikia prisiminti, kas yra Vakarai. Vakarų civilizacija nubrėžė ne vien geografines, bet ir mąsty-

mo ribas tarp savęs ir autokratijos, kuri reiškiasi įvairiais pavidalais – per monoteizmus, bizantijas, dievybių, pranašų ir asmenybių kultus, fašizmus ir komunizmus. Atskyrė save nuo persiškos, autokratiškos imperinės Azijos, nuo dievo visų dievų, nuo karaliaus visų karalių, prisiskiriančio sau dieviškas teises, atsiribojo nuo tiesų, kuriomis nevalia abejoti. Vyko žūtbutinė kova su Persų imperija: graikai, sukūrę savas valstybes ir savus įstatymus, atsisakė gyventi klūpėdami ant kelių, ir trys šimtai spartiečių, paklusę Spartos įstatymams, stojo į kovą su šimtais tūkstančių persų. Atėniečiai pasiuntė savo laivyną, kad uždarytų Azijai kelią į Vakarų. Graikų rašytojai, pavyzdžiui, Aischilas, apdainavo mažutę Graikiją, kuri įveikė daug galingesnę Persiją. Netiesiogiai paneigė dievybių galią, bet ne todėl, kad jos nėra galingos, o todėl, kad negali išspręsti žmonių kivirčų, nes dievybės laiko žmones tik žaislais savo kovose, – dabar tai vyksta Artimuosiuose Rytuose. Patys žmonės, nors yra riboti ir klystantys, turėtų nutarti, kaip jie gyvens, ir griežtai laikytis savo pačių nusistatytų taisyklių. Persijos imperatorius Kserksas pasiūlė Spartos karaliui Leonidui valdyti visus plotus Vakaruose, kiek tik jų užims persų kariuomenė, su sąlyga, kad Leonidas priklausys prieš imperatorių kaip viešpatį. Vietoj atsakymo karalius sviedė savo ietį imperatoriaus pusėn: mes nesiklaupiame prieš nieką.

Graikai ne tik nubrėžė tą ribą per Viduržemio jūrą, bet ir sukūrė Vakarų kaip filosofiją, kaip visuotinę sąvoką, visuotinumą kaip mokslo sąlygą, o ta sąlyga turėjo ir turi būti įgyvendinama per visuotinį išsilavinimą – *paidea*. Aleksandras Didysis žadėjo visose užkariauotose teritorijose įvesti visuotinį lavinimą. Net Periklis pareiškė, kad Atėnai yra visuotinė mokykla, šviesos valstybė. Iš principo graikai, kurdami Vakarų civilizaciją, suvokė, kad riba tarp laisvės ir vergijos yra esmiškai svarbi, todėl nevalia jos peržengti.

Po dviejų su puse tūkstančio metų saujelė jaunų ryžtingų lietuvių taip pat stojo į žūtbutinę kovą su šiuolaikine persiška, tiesa, bizantiško pavidalo, imperija, turinčia absoliučiai neklystantį imperatorių, pavadintą „saulė“. Saujelė klapčiuokų – tarp jų Paleckis, Venclova, Cvirka, Sniečkus, Nėris ir kiti – nutarė ir Lietuvą apšviesti tos „neklystančios saulės“ spinduliais, aišku, su visa persiška hierarchija: aukščiausia tiesa (dialektinis materializmas), neklystantis žynys (Stalinus su partine svita), siekiantis tą tiesą įdiegti bet kokia

kaina kaip vienintelį gėrį, kurio dėlei reikia sunaikinti visus netikinčiuosius, net ir tuos, kurie abejoja.

Čia reikėtų įterpti pastabą: Atėnai, kurdami Vakarų civilizaciją, nubrėžė liniją tarp žmogaus ir „neįgalinčio“ būti žmogumi. Kiekvienas, įgalintis būti žmogumi, yra laisvas ir įsipareigojęs dalyvauti, kai priimami vieši nutarimai, kad jaustųsi atsakingas už savo klaidas ir per viešą diskusiją padėtų kitiems taisyti jų klaidas. Niekieno tiesa nėra absoliuti, kiekvieno pareiga patikrinti savo tiesą viešose diskusijose. Jei kas atsisako tokio viešumo, jis atsisako būti žmogumi ir gyventi, suvokdamas ne vien savo paties tiesą. Tas pats atsitinka ir imperijos klapčiuokams: jie atsisako dalyvauti laisvose viešose diskusijose, tapę vergais, vengia tarti drąsesnį žodį, nes už tai bus nubausiti. Jie ne tik patys atsisako būti žmonėmis, bet griebiasi smurto, kad uždraustų tą ir kitiems.

Lietuvos partizanai suvokė vakarietiškos civilizacijos esmę, savo pareigą viešumai, pareigą skleisti žinias, stengdamiesi bent per bunkerių spaudą atremti totalų imperijos melą, pasivadinusį absoliučia tiesa. Panašiai kaip atėniečiai ir spartiečiai prieš tūkstančius metų, jie paklusio pareigai ginti tėvynės laisvę, kultūrą, istoriją. Partizanų ryžtas siejamas ir su gynimu Vakarų civilizacijos lopšio, išugdžiusio viešą visuotinumą, racionalumą, teises ir atsakomybę. Šios sąvokos tapo visuotinės tuo atžvilgiu, kad kitos civilizacijos irgi suvokė norinčios tapti *vakarietiškomis*. Vadinas, Vakarai – ne geografinė vieta, bet filosofinė *idėja*.

Daugelis mąstytojų, šventikų, žynių ir šamanų, be abejo, teisėtai kaltina Vakarų dėl žiauraus imperializmo, kolonializmo, išnaudojimo, arogancijos, vergovės, primena įvairias kitas kaltes. Bet tuojau pat reikia pripažinti, kad tokie netinkami veiksmai tik Vakaruose būna kritiškai įvertinami ir visuotinai pasmerkiami, tik Vakarai reikalauja gilių viso to refleksijos. Taip, vakariečiai prekiavo žmonėmis, pirkto afrikiečius, bet tik patys vakariečiai visuotinai pasmerkė vergovę, niekas nekalba apie afrikiečius ir arabus, kurie gaudė juodaodžius ir juos pardavinėjo. Šioje plėtimėje ir atsiskleidžia intelektualų, beatodairiškai kaltinančių Vakarų, principinė bėda. Teiginiai, kad nusikalstamus veiksmus lėmė vakarietiška *sistema*, yra laužti iš piršto. Pirma, Vakarų sukurta civilizacija nevadintina sistema, nes ji nėra uždara ir nuolatos kinta, taisydama savo klaidas, vie-

šai prisiimdama atsakomybę, nusikaltėlius patraukdama į viešą teismą. Antra, Vakarų civilizaciją sudaro individai, tad jei kuris nors iš jų nusižengia, už tą nusižengimą pats ir yra atsakingas. Todėl tokie intelektualų pareiškimai, kaip „Lietuva yra kalta“ arba „lietuviai yra kalti“, arba Europa, Amerika yra kaltos, neturi tvirto pagrindo, nors retoriškai skamba puikiai. Trumpai tariant, jei mano dėdė buvo arkliavagis, nesakykite man, kad aš esu kaltas ir atsakingas už jo veiksmus, todėl turėčiau už tai sumokėti. Jeigu Luksemburg, Bernsteinas, Berija buvo žydai, tai anaipol nereiškia, kad „žydai yra kalti ir atsakingi“ už minėtų asmenų nusikaltimus, todėl nusipelnė kančių ir mirties. Tai išvis nevakarietiškas mąstymas. Kiekvienas, save laikantis intelektualu, už laisvę, teises ir atsakomybę turėtų stoti savo vardu, kaip tą darė Sokratas, reikalavęs teisės kalbėti viešai, garsiai abejoti tiek aukščiausiais autoritetais, tiek pačiu savimi, nes tai jo, laisvo žmogaus, pareiga ir atsakomybė.

Reikėtų griežtai apibrėžti sokratiško individo esmę: Sokratas nereikalavo teisės išreikšti savo nuomonę ir kad kiti tai nuomonei pritartų – juk jis tvirtino jokios nuomonės neturintis. Iš savęs ir iš kitų jis reikalavo pripažinti ir užtikrinti viešumą, visuotinumą, racionalumą, suvokiant, kad ir jis, ir visi kiti gali klysti. Abejodamas viskuo, jis skatino visus gyventi viešumos reikalais ir saugoti žmogaus esmę – jo laisvę. Juk jis nesakė: aš turiu teisę kalbėti, bet pareiškė, kad draudimas jam, o ir bet kam kitam, dalyvauti viešumoje prilygsta Atėnų sunaikinimui.

Sokratiško reikalavimo, kad kiekvienas iš mūsų turi ne tik teisę, bet ir pareigą užtikrinti visuotinumą ir racionalumą, intuityviai laikėsi ir Lietuvos partizanai, per savo spaudą, per kūrybiškumą, daugiausia poeziją, bylodami, kad egzistuoja ir kitokia tiesa, ne vien ta, kurią atnešė ant durtuvų „išvaduotojai“.

Šileikos romano anglų kalba viršelyje yra toks piešinys: tarp eglių slenka ginkluoti raudonieji, o po žemėmis – šviesi elipsės formos erdvė, kur šoka įsimylėjęlių pora. Tai aliuzija ir į Atėnų minties šviesą, sokratišką visuotinę erdvę, į Vakarų civilizaciją.

Vakarų smerkiantys, kaltinantys jų pačių ir kitų civilizacijų intelektualai ragina, kad vakariečiai prisipažintų ne asmeniškai, o pripažintų „kolektyvinę“ Vakarų kaltę. Bet kažkodėl šie kaltintojai vien iš Vakarų reikalauja pripažinti

kitų teises, apginti kitų gyvybes, interesus, kultūrą, religinius kultus, etnines mažumas. Taigi Vakarai, lyg ir turintys aiškia tapatybę, vis pasirodo esantys šis tas daugiau negu jie patys yra, negu kiti juose randa. Kitų civilizacijų intelektualai rašyti knygas, straipsnius, kuriuose narsiai smerkia Vakarų, gali tik Vakaruose. Savo šalyse daugeliui išvis neleidžiama prabilti apie „visų kitų“ teises, atsakomybę, laisvę ir toleranciją. Užtat nevaržomai galima šūkauti, keikiant tuos dekadantiškus, betvarkius, o svarbiausia – sekularius vakariečius. Neturėtume tylomis apeiti tokios dviprasmiškos pozicijos, kokios laikosi nemaža intelektualų dalis.

Jų mąstymo prielaidos maždaug aiškios: mes turime visuotines žmogaus teises, mes galime viešai reikšti kritiškus požiūrius, mūsų pareiga parodyti Vakarams jų klaidas, o Vakarai privalo visa tai ne tik toleruoti, bet ir skubiai „pasitaisyti“. Puiki pozicija, tik gaila, kad ji yra *vakarietiška*, tą patvirtina patys intelektualų reikalavimai, kurie Vakaruose jau seniai priimti, pagal juos net patys Vakarai pasikeitė – viską lemia ne ginklai ir prievarta, bet argumentai. Jau per vėlu prasilenkti su laisvės klausimu dabarties pasaulyje: visur kyla revoliucijos, ar slapta, ar viešai reikalaujančios žmogaus teisių, kad visi galėtų gyventi kaip autonomiškai ir atsakingi individai, užuot buvę vergais ir reikalavę paklusnumo iš kitų.

Minėti kaltinimai susiję su visur, iš dalies ir Lietuvoje, plintančia neapykanta Vakarų civilizacijai. Tie, kurie, gyvendami savo šalyje, neturėjo jokių žmogaus teisių, vos atsidūrę Vakaruose iškart nubrėžia aiškia linija tarp autokratijos, teokratijos ir visuotinio, tarsi pamiršę visus „kritiškus“ savo iššūkius Vakarų adresu. Bet Europos, Amerikos intelektualai turėjo ir turi visas teises, gali kalbėti viešai, jiems nereikia, kaip Lietuvos partizanams, stoti dėl to į žūtbūtinę kovą. Saujelė lietuvių, įkūrusių Sąjūdį, taip pat nubrėžė liniją tarp Vakarų ir autokratiškos, bizantiškos imperijos. Sąjūdžio žmonės tęsė partizanų puoselėtą vakarietišką principą: mes atsisakome visko, atmetame visus vergvaldžių pažadus „pagerinti“ varganą buitį mainais į mūsų tylėjimą ir dėkingumą, nes norime patys laisvai kurti savo gyvenimą. Nesame visagaliai ir visažiniai karalių karaliai, dievų dievai, todėl esame ir visada būsime atviri pokyčiams. Partizanai, Sąjūdis tęsė antikos klasiką, perspėdami žmoniją: dabarties „šventi karai“, absoliučios ideologijos,

tokios kaip komunizmas, fašizmas, bizantiško stiliaus imperijos visada kėlė ir kels masines žudynes, kerštas gimdys kerštą, nes bendruomenės, tarnaujančios totalitarinei sistemai, netenka laisvės ir praranda atsakomybę.

Būtų ne pro šalį ant partizanų paminklų ir bunkerių užrašyti: „Mus pašaukė į kovą vien meilė tėvynės laisvei.“

Principingai kalbant, atsiveria du „pasauliai“, viename iš jų žmogus įgauna vertę tik per savęs nuvertinimą, kitame žmogus dar neturi vertės, bet turi sąmonę ir žino atsakymą į pagrindinį klausimą: jei aš noriu būti garbingas, orus, teisingas ir atsakingas, kokiam pasaulyje pasirinkčiau gyventi? Ar tokiam, kur turėsiu parduoti savo žmogiškumą, ar tokiam, kur galėsiu jį atskleisti? Šileikai šis klausimas ypač svarbus, nes įvairūs romano veikėjai taip pat sprendžia sunkią dilemą: ar likti su partizanis ir neišvengiamai žūti, ar pasitraukti, bet tada teks išduoti savus?

„– Yra būdas, kaip viso to išvengti, – pasakė Elena, prispaudusi lūpas Lukui prie ausies.

Jis pažvelgė jai į akis. Plikos medinės bunkerio sienos sugėrė vienintelės žvakės šviesą. Lukas apsidairė, ar kiti jos negirdi. Jos žodžiai skambėjo kaip išdavystė – ji siūlė pabandyti pasinaudoti amnestija.

Jo atsakymą ji suprato iš nepritariamo žvilgsnio, bet akių nenusuko. Jie dažnai kalbėdavosi apie šią akimirką, mėgindami nuspėti, kokia bus pabaiga, ir sumažinti jos baimę įsivaizduodami ją. Bet susitaikyti su savo pačios mirtimi buvo neįmanoma, ypač dabar“ (p. 135).

Buvęs partizanas Ignacas, pasinaudojęs amnestija ir priverstas tarnauti sribams, bandė įkalbėti buvusius bendražygius, kad šie pasiduotų:

„Prisitaikykit prie šių dienų pasaulio. Paklauskite, toks pasaulis ir man nepatinka. Galiu įsivaizduoti kur kas geresnį gyvenimą nei tas, kurį turime dabar, bet esu realistas. Amerikiečiai labai toli. Anglams ir prancūzams užtenka savų bėdų. Niekas mums nepadės. Net jei padėtų, Maskva turi planą. Kartu sukursime geresnę ateitį. Žinau, jie padarė klaidų. Bet visi kartais klystame. Svarbu pasimokyti iš savo klaidų ir gyventi toliau. Galbūt kadaise pasitraukti į pagrindį buvo teisingas žingsnis, bet tie laikai seniausiai praėjo. Pasiduokite dabar. Būkite protingi“ (p. 133–134).

Tokių „protingų“ prisitaikėlių logika daugumai „miško brolių“ buvo visiškai nepriimtina.

Dabar grįžkime prie politinės bendruomenės, kuri nustato ribas, kas galima, o ko ne, esmės. Šiame straipsnyje daug kartų paminėta laisvė, dėl kurios kovėsi Lietuvos partizanai. Tuoju pat reikia pabrėžti, kad laisvė išvis priešinga supratimui „galiu daryti ką tik noriu“. Tokia prielaida artimesnė „paleistuvystei“ (plačiaja prasme) negu principingai laisvam gyvenimui. Todėl reikia įkyriai pabrėžti, kad vienintelis politinės demokratinės bendruomenės taisyklių šaltinis yra viešas jos narių sutarimas. Ontologiškai ir metafiziškai kalbant, nėra aišku, ar žmogus iš tikrųjų laisvas, ar ne. Iki šiol metafizikai riejasi iš paskutiniųjų, įrodinėdami du priešingus dalykus – vieni mano, kad žmogus turi visišką pasirinkimo laisvę, kiti aiškina, kad žmogaus gyvenimas griežtai valdomas priežasčių. Mums nėra reikalo spręsti šio spekuliatyvaus klausimo, nes jį jau išsprendė Vakarų civilizaciją kūrė ir dabar kuriantys žmonės: laisvė, kaip ir garbė, orumas, teisingumas, pagarba kitiems, pasireiškia tik per elgseną. Jau nuo Apšvietos laikų galioja principas, suformuluotas Kanto, kad laisvė turi būti autonomiška – žmogus yra viešojo gyvenimo taisyklių kūrėjas ir pats gyvena pagal taisykles, sukurtas viešame dialoge su visais bendruomenės nariais. Individo autonomija, kaip besąlygiškas taisyklių šaltinis, politinėje erdvėje neleidžia jokios savivalės, nes visuotinumai – tai racionalūs ryšiai tarp žmonių, užmezgami pasitelkiant viešą dialogą, kad būtų sukurtos visiems bendros taisyklės.

Vienas nelemtas prietaras, pasklidęs net ir Vakarų demokratijose, ypač palaikomas valdžios, yra toks: demokratija sukuriama kartą ir visiems laikams, pagal ją gyvename, retkarčiais dalyvaudami rinkimuose. Tačiau tie retkarčiais vykstantys rinkimai suteikia progą atlikti tik vieną iš daugybės piliečio pareigų. Demokratijos viešoji erdvė nėra gamtinė tikrovė, lyg obuoliai, savaime nokstantys ant šakų, – ji yra iš veiklios patirties atsirandantis fenomenas, egzistuojantis tik tol, kol yra kuriamas.

Esame atsakingi už savo laisvės turinį ir jos ribas, tam įpareigoja ir atminimas žmonių, kurie pasiryžo verčiau mirti, negu susitaikyti su jos praradimu. Pamaštyti apie tai ragina ir puikus Antano Šileikos romanas, kurį čia tiek tiek aptariau, Savo intencijas autorius išdėstė pabaigos žodyje:

„Jei ne Sovietų Sąjungos griūtis ir Lietuvos nepriklausomybės atgavimas 1991-aisiais, šis romanas nebūtų pasiro-

dęs. Šie įvykiai leido atsiverti įvairiems archyvams ir rasti asmeniniams memuarams, po kurių buvo daugybė istorinių publikacijų apie partizanų pasipriešinimą ir 1944-ųjų sovietų okupaciją. Vakaruose ne tik apie Lietuvos, bet ir apie Estijos, Latvijos, Ukrainos ir Lenkijos partizanų rezistenciją žinoma labai mažai. Lietuvos partizanų pasipriešinimas buvo stipriausias ankstyvaisiais metais – tada Lietuvoje buvo apie trisdešimt tūkstančių aktyvių partizanų, o dar daugiau jų pagalbininkų. Ankstyvąjį šeštąjį dešimtmetį jų teliko vos pora tūkstančių, ir jie toliau buvo naikinami. Įdomu, kad SSRS vidaus reikalų liaudies komisaras Lavrentijus Berija buvo sugavęs vieną jų – Joną Žemaitį (slapyvardžiu Vytautas), atsivežė jį į Maskvą deryboms dėl autonomijos, tačiau Berijai buvo įvykdyta mirties bausmė, o paskui ir Žemaičiui, tad telieka spėlioti, kaip viskas būtų baigęsi, jei abu būtų likę gyvi.

Buvo kilusių nepagrįstų spėlionių, kad britų mėginimus Baltijos pakrantėje išlaipinti agentų sužlugdė liūdnai pagarsėjęs persimetėlis Kimas Filbis. Aišku viena: sovietai meistriškai infiltravo saviškius į britų slaptąją tarnybą ir daugelis atvykusių agentų buvo dvigubi agentai, o tie, kurie vyko drauge, buvo pasmerkti. Vienas tokių agentų, Anicetas Dikavičius, vis dėlto išgyveno ir sulaukė Lietuvos nepriklausomybės. Kiek žinoma, iš britų jis pareikalavo trisdešimt penkerių metų atlyginimo. Nežinau, ar gavo.

Iki 1991-ųjų apie partizanų pasipriešinimą buvo žinoma ne daugiau nei aprašyta Juozo Lukšos knygoje „Partizanai“, išleistoje 1950-aisiais, Lukšai išvykus į Vakarus. Ten jis įsimylėjo ir vedė, paskui grįžo į Lietuvą, buvo išduotas ir žuvo, patekęs į pasalą. Rašydamas šį romaną aš rėmiausi Lukšos gyvenimo istorija, bet čia nėra pasakojimas apie jo gyvenimą. Jo meilės istorija buvo dar romantiškesnė nei čia aprašytoji. Nepaisant daugybės skirtumų, kurdamas romano protagonisto vardą negalėjau atsispirti paprastai anagramai „Lukša“.

Tie, kurie esate skaitę partizanų literatūros, pastebėsite, kad pasinaudojau ne tik Lukšos knyga, bet ir kitomis šio žanro klasika tapusiomis knygomis, pasirodžiusiomis po 1991-ųjų – dauguma iš jų išleistos tik lietuvių kalba, įskaitant, bet ne tik: Adolfo Ramanausko (slapyvardžiu Vanagas) „Daugel krito sūnų“, Povilo Pečiulaičio (slapyvardžiu Lakštingala) „Šitą paimkite gyvą“, Liūto Mockū-

no „Pavargęs herojus“ ir Liongino Baliukevičiaus (slapyvardžiu Dzūkas) „Partizano Dzūko dienoraštis“. Kitas vertingas šaltinis buvo Rogerio D. Peterseno Resistance and rebellion – puiki partizanų paramos struktūrų tipikame Lietuvos kaimo studija. Dabar apie partizanus galima rasti labai daug knygų. Puiki Rytų Europos partizanų studija pasirodė, kai jau skaičiau savo romano korektūrą, per vėlai, kad būtų turėjusi romanui įtakos, bet ji per daug svarbi, kad nebūtų paminėta: Aleksandro Statievo The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands. Kita svarbi publikacija apie partizanų judėjimo istoriją yra Timothy Snyderio Bloodlands“ (p. 283–284).

O pabaigai norėčiau pacituoti dar vieną „Pogrindžio“ ištrauką:

„– Kaip manai, ar šita šalis kada nors bus laisva? – paklausė Lukas.

– Gal. Aš nežinau. Bet dėl vieno esu tikras: mes to nebesulauksime.

Jis taip paprastai tą pasakė, kad atrodo, tarsi ne kartą yra taip sakęs. Greičiausiai ir kiti partizanai taip manė“ (p. 265).

Kaip mes – kiekvienas – atsakytume į šitą klausimą? Juk atrodo, kad apie laisvę dabar madinga kalbėti vien kūnišku aspektu, o Laisvės fenomenas niekam nebeįdomus. Šileika su liūdesiu konstatuoja:

„Senos istorijos Lietuvoje taip ir liko pogrindyje. Estijoje, Latvijoje, Lenkijoje, Ukrainoje ir kitose šalyse panašioms istorijoms nutiko tas pats. Vakarai jas pamiršo savo prekybos centruose, jaukiuose priemiesčiuose ir Amerikos dangoraižiuose. Užaugusi imigrantų vaikų karta susiliejo su tenyškiais gyventojais, pamiršdama savo šaknis, tuos šaltinius ir upokšnius, iš kurių išplaukė, išskyrus tuos kelis, kuriuos pagavo ir įsuko verpetai, neleidami nei gyventi dabartimi, nei grįžti į praeitį; jie gromuliuavo nesuvokiamą istoriją ir dabarties banalybę“ (p. 279). ■

Redakcijos priedas: Antano Šileikos „Pogrindis“ jau išleistas ir lietuvių kalba (leidykla Versus aureus į knygos vertimo pristatymą Vilniaus knygų mugėje pakvietė ir autorius). O kino režisierius Tomas Donela rengiasi šį romaną ekranizuoti.

Algimantas GURECKAS

AUDIÁTUR ET ÁLTERA PARS*

Pernai žiemą ir pavasarį *Kultūros barai* penkiuose numeriuose skelbė ponios Eglės Wittig-Marcinkevičiūtės tęstinį straipsnį „Nacionalinės etikos griuvėsiai, arba Kaip nužudyti valstybę jos intelektualų rankomis“ (KB 2011 m. nr. 12, 2012 m. nr. 1, 2, 3 ir 4). „Serialas“ išties skamba kaip griežtas kaltinamasis aktas liberaliems ir kairiesiems Lietuvos ir išeivijos intelektualams, ypač *Santarai-Šviesai*, esą jie kenkė lietuvių tautai ir Lietuvos valstybei tiek išsivadavimo metais, tiek vėliau. Tiesa, ne visai aišku, ar santariečiai ir šviesiečiai, Wittig-Marcinkevičiūtės nuomone, taip elgėsi iš neišmanymo, ar iš piktos valios.

Laukiau, kad į tokius sunkius kaltinimus kas nors iš *Santaros-Šviesos* atsakys. Bet pasirodė tik keletas atsiliepimų dėl Algirdo Juliaus Greimo laikysenos. Nors jis neabejotinai svarbus ir įtakingas *Santaros-Šviesos* veikėjas, vis dėlto nebuvo vienas iš jos vadovų. Tokiais greičiau galima laikyti Vytautą Kavolį, Raimundą Mieželį, Julijų Šmulktį. Deja, iki šiol, išskyrus diskusiją dėl Greimo, *Santaros-Šviesos* niekas negynė. Ar tai reiškia, kad santariečiai kaltinimus prisiima? Tikrai ne.

Esu vienas iš *Šviesos sambūrio* pradininkų ir vienas iš *Studentų santaros* steigėjų, bet nesijaučiu galintis kalbėti *Santaros-Šviesos* vardu. Apskritai sunku pasakyti, kas galėtų kalbėti už tokią neorganizuotą, palaidą organizaciją. Todėl, nors ir labai pavėluotai, kalbėsiu tik pats už save, nors žinau, kad išsivadavimo metais buvo nemažai santariečių bei šviesiečių, kurių nuomonės sutapo su manąja. Nesu sutikęs ir nežinau nė vieno, kuris būtų buvęs priešingas Lietuvos išsivadavimui ir nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimui.

Prisipažįstu: buvau ir esu įsitikinęs, kad smerkti lietuviškąją sovietinę nomenklatūrą ir neatlaidžiai su ja kovoti,

tarsi visi, kas jai priklausė, laikytini tautos ir valstybės išdavikais, buvo netikslinga (nors kai kuriais atvejais būtų buvę teisinga). Mano manymu, verčiau derėjo stengtis padaryti ją nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo dalyve. Juk aukščiausia pergalė yra ne tada, kai priešas ar oponentas sunaikinamas, nubloškiamas tarp tų, kurie praradę reikšmę ir įtaką, bet tada, kai pavyksta įtikinti jį savo idėjų ir nusistatymų teisingumu, kad priešininkas taptų šalininku.

Tomis lemtingomis ir pavojingomis dienomis man atrodė itin svarbu išvengti susipriešinimo tarp laisvės reikalaujančio Sąjūdžio ir savo galią siekiančio išlaikyti Lietuvos sovietinės nomenklatūros elito. Nevaldomas susipriešinimas būtų vedęs į susikirtimus, galėjusius peraugti į riaušes, kurios savo ruožtu būtų davusios Sovietų Sąjungai tokį geidžiamą pretekstą įsikišti ir jėga „atstatyti Lietuvoje tvarką“, aišku, sovietinę. Tokia santarvės su nomenklatūra politika reikalavo buvusiems kolaborantams, pereinantiems į nepriklausomos Lietuvos valstybės šalininkų pusę, taikyti nors ir nedeklaruotą, tylią amnestiją už okupacijos metais padarytus nusizengimus, gal net už kai kuriuos nusikaltimus, elgtis su jais taip, kaip su niekuo nenusidėjusiais piliečiais. Maniau, jei bus vykdoma tokia politika, Komunistų partija veikia sunyks, buvę jos vadovai ir eiliniai nariai, apsidžiaugę, kad niekas jų nesmerkia, nepersekioja ir nebaudžia, pasiskirstys po atgaivintas ar naujas demokratines partijas arba taps nepartiniai, gins atkurtą nepriklausomą Lietuvos valstybę, dirbs šalies ir jos piliečių gerovei.

Tokia politika nebuvo viešai skelbiama, bet Sąjūdžio vadovybė jos laikėsi. Todėl sutiko, kad po Kovo 11-osios Akto pirmajai Lietuvos vyriausybei vadovautų Kazimira Prunskienė, o jos pavaduotojas būtų Algirdas Brazauskas. Taip apsispręsta ne dėl išeivijos liberalų ar kairiųjų intelektualų įtakos, bet dėl to, kad priešingas kelias – nušluoti

* Tebūnie išklausoma ir antroji pusė (Seneka).

sovietinės okupacijos palikuonę nomenklatūrą, – nors ir reikštų įvykdytą teisingumą, buvo pernelyg pavojingas, nes galėjo sudaryti Maskvai gerą progą brutalia jėga užsmaugti Lietuvos nepriklausomybę. Tomis dienomis Lietuva ėjo į laisvę lyg kardo ašmenimis, net vienas klaidingas žingsnis galėjo būti pražūtingas, todėl reikėjo didelio įžvalgumo ir bent krislo laimės. Juk griūvančios imperijos ir tironijos būna itin pavojingos, tarsi į kertę užspeistas žvėris. Šiuo metu tą matome Sirijoje.

Laimei, išmintingas ir įžvalgas atkuriamos valstybės vadovas Vytautas Landsbergis sėkmingai pervedė Lietuvą per klampias žlungančios blogio imperijos pelkes į laisvės krantą.

Ar pasiteisino politika, kompromisinė nomenklatūros atžvilgiu? Nemaža dalis buvusių komunistų tikrai atsiskakė komunistinės ideologijos, pasitraukė iš kompartijos, įstojo į kurią nors iš demokratinų partijų arba, nusišalinę nuo politikos, ėmėsi verslo ar kultūrinės veiklos. Daugelis ir dabar teigiamai reiškiasi tiek valstybės, tiek visuomenės gyvenime. Tarp jų – ir dabartinė Respublikos Prezidentė.

Bet atrodo, kad Wittig-Marcinkevičiūtė nelabai tiki Sauliaus atsivertimu į Paulių (Apd. 9.1–30). Ji gal greičiau patikės Vladimiro Putino ištarme, kad buvusių čekistų nebūna, atseit, kartą juo tapęs, toks būsi visada. O vis dėlto, Lietuvai vaduojantis iš tautų kalėjimo, tarp nomenklatūros matėme ne tik aršius sovietinės sistemos „gelbėtojus“, bet ir atsivertėlius. Pasitaikė net KGB darbuotojų, kurie talkino kovai už laisvę. Tokių atsirado nedaug, bet jų veikla išskirtinai naudinga („Burauskaitė: KGB karininkų pagalba 1991 m. sausį buvo svarbi“, Rimantas Varnauskas, *alfa.lt* 2013-01-13).

Deja, ne visi atsivertimo lūkesčiai išsipildė. Didelė dalis sovietinės nomenklatūros įsitaisė Brazausko vadovybėje. Nuo Maskvos atsiskyrusi Lietuvos komunistų partija persivadino demokratine darbo partija (LDDP), vėliau prie jos prisijungė būrelis valdžios ištroškusių socialdemokratų, kurie jai atnešė ir nevertai užkabino senos ir garbingos Lietuvos socialdemokratų partijos vardą.

Nomenklatūrinė LDDP 1992 m. laimėjo Seimo rinkimus, o 1993 m. pradžioje jos vadovas Brazauskas išrinktas Respublikos Prezidentu. Lietuva liko nepriklausoma, bet valstybės viduje buvo išlaikyta ir net išplėsta sovietinė biu-

rokratinė valdymo sistema. Pareigų neprarado nei sovietiniai teisėjai, nei prokurorai, ir nors visur giriamasi, kad Lietuva – teisinė valstybė, tačiau tokia ji netapo iki šiol.

LDDP laimėjimas per rinkimus – lemiamas posūkis, gražinęs į valdžią komunistus, kurie per ketverius metus įtvirtino senosios nomenklatūros dominuojamą biurokratinį režimą. Užsimezgė ir įsitvirtino dabartinė faktinė politinių ir verslo klanų savivalė, pridengta tuščiavidure demokratijos forma. Kas dėl to kaltas? Tikrai ne Amerikos santariečiai ir šviesiečiai. Tie iš mūsų, kurie tikėjosi Lietuvos komunistų atsivertimo, nusivylė, nes dauguma iš jų liko tokie, kokie buvo, ir, susibūrę į LDDP, ėmė veržtis prie valstybės vairo. Iš mūsiškių, kiek žinau, tik Amerikos lietuvių socialdemokratų veikėjas šviesietis Jonas Valaitis bendravo su Brazausku ir kitais LDDP vadovais, stengdamasis atversti juos į socialdemokratiją, deja, nesėkmingai. Niekas kitas nesiūlė *Santarai-Šviesai* susidėti su LDDP komunistais. Amerikoje, *Santaros-Šviesos* 1993 m. suvažiavime, Julius Šmulskštys siūlė remti Centro partiją, bet nerado pritarimo. Santariečiai ir šviesiečiai individualiai bendradarbiavo su įvairiomis politinėmis Lietuvos partijomis ir kultūrinėmis organizacijomis, kiekvienas pagal savo įsitikinimus ir pasirinkimą. Buvo ir tokių akademikų, žurnalistų, kurie laikėsi požiūrio, esą liberalui privalu viską, kas vyksta, vertinti kritiškai, niekam nepritarti, o juo labiau nieko neremti. Vis dėlto nemaža grupė Amerikos santariečių įsitraukė į išsivadavusios Lietuvos politinę veiklą. Tarp jų – Valdas Adamkus ir jo talkininkai: Raimundas Mieželis, Julius Šmulskštys, Horstas Žibas.

Gal stambiausia kairiųjų intelektualų klaida ta, kad jie bijo stiprios valstybės ir su ja kovoja. Jų manymu, stipri valstybė gali virsti diktatūra, tironija, kurią lydi totalitarinė priespauda. Jie užmiršta, kad ne stipri, o būtent silpna demokratinė valstybė, kurioje įsigali nekontroliuojamos politinės ir verslo grupuotės, kelia žmonių pasipiktinimą ir „stiprios rankos“ ilgesį, nes valdžia jų negina. Tai sudaro sąlygas nuversti silpną demokratinę valdžią ir įtvirtinti diktatūrą. Prisiminkime: 1917 m. demokrato Aleksandro Kerenskio vyriausybę Rusijoje nuvertė Lenino bolševikai, 1926 m. Józefas Piłsudskis „sanavo“ Lenkijos demokratų, 1933 m. Vokietijoje rudmarškiniai Adolfo Hitlerio smogikai nušlavė demokratinę Veimaro respubliką. Žlugusių

silpnų demokratijų sąrašas ilgas... O stiprioms demokratinėms valstybėms, pavyzdžiui, Jungtinėms Amerikos Valstijoms, Kanadai, Didžiąjai Britanijai, Prancūzijai, Vokietijai, jokie perversmai nei diktatūros negresia. Tik stipri demokratinė valstybė gali paveikiai ginti žmogaus teises ir piliečių laisves, garantuoti teisingumą.

Atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę, buvo ypač svarbu užtikrinti, kad niekas negalėtų laikyti jos nuo Sovietų Sąjungos atsiskyrusia respublika ar kokiu nors nauju dariniu, reikėjo, kad būtų visuotinai pripažinta tarpukario Respublikos tąsa. Mano manymu, valstybės tęstinumą būtų sustiprinęs paskutinės prieš okupaciją galiojusios 1938 m. Konstitucijos grąžinimas. Tačiau ji buvo nedemokratinė, atspindėjo autoritarinį Antano Smetonos režimą, todėl siūliau, grąžinus jos veikimą, tuoj pat joje nustatyta tvarka išbraukti tas nuostatas, kurios išreiškė nedemokratinę, autoritarinę jos pobūdį, ir pakeisti jas demokratiškomis. Vis dėlto buvo aišku, kad ir po tokių pakeitimų būtų likęs prezidentinis režimas, panašus kaip Prancūzijoje. Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas priėmė kitokį sprendimą: paskelbė, kad grąžina 1938 m. Konstituciją, bet jos veikimą tuoj pat sustabdė ir priėmė naują – Laikinąjį Pagrindinį Įstatymą.

Netikiu, kad Algirdas Julius Greimas, neigiamai kalbėdamas apie „atsteigimus“, norėjo pasisakyti prieš Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. Tai būtų buvę priešinga visai jo veiklai išėivijoje lietuvių visuomenės labui. Kairieji intelektualai tiek Lietuvoje, tiek Vakaruose buvo priešiški bet kokiai stipriai valstybei, o ypač buvusiam autoritariniam Smetonos režimui, tad gal Greimas norėjo perspėti, kad pastangos įtvirtinti valstybės tęstinumą nenuvestų į smetoninės diktatūros atkūrimą ir kraštas nebūtų grąžintas 50 metų atgal į tarpukario nepriklausomybės paskutinį dešimtmetį? Nors iš tikrųjų tokio pavojaus tada nebuvo...

Wittig-Marcinkevičiūtė teisi – lietuvių liberalų pastangos trukdyti stiprios valstybės kūrimui buvo kenksmingos, nes sudarė sąlygas įsigalėti nekontroliuojamoms klikoms, kurios naudojasi valstybės silpnumu savais tikslais. Silpnoje valstybėje žmogaus teises nuolatos pažeidinėja turtingi verslo ir finansų galiūnai, net agresyvios, arogantiškos tautinės, religinės ir kitokios mažumos. Antai Vilniaus ir Šalčininkų rajonuose, kur savivaldybes kontroliuoja fana-

tiški lenkų nacionalistai, yra spaudžiami ir diskriminuojami tėvai, savo vaikus leidžiantys į lietuviškas mokyklas. O Lietuvos valdžia nedrįsta jų apginti, nepaiso, kad tokiais veiksmais šurkščiai pažeidžiamos žmogaus teisės.

Kas kaltas, kad po dainuojančios revoliucijos netrukus susiklostė tokia apgailėtina situacija? Wittig-Marcinkevičiūtė teigia, esą „...valstybę atiduoti į sovietinio elito rankas *apsisprendė intelektualai*“ (kursyvas straipsnio autorės). Tai pagrindinė jos straipsnio klaida. Intelektualų, ypač grįžusių iš Vakarų ar kalbančių iš ten, įtaka buvo menka. Lietuvos visuomenė nepasitikėjo iš užsienio grįžusiais lietuviais, laikė juos susvetimėjusiais, nepažįstančiais krašto gyvenimo. Lietuvon persikėlusį *Santaros-Šviesos* šaka, tiesa, sulaukė akademinų sluoksnių susidomėjimo ir pritarimo, bet anapus universitetų sienų jos įtaka nebuvo jaučiama. Ji tikrai nė kiek nepaveikė 1992 m. Seimo ir 1993 m. Prezidento rinkimų rezultatų.

Lietuvos žmonės išgąsdino staigus perėjimas prie laisvosios rinkos, nes ši sistema buvo paleista veikti be paveikios kontrolės ir nepaisė jokių ribų. Žlugo daugelis neekonomiškų sovietmečio pramonės įmonių, daug žmonių liko be darbo. LDDP, perėmusi platų institucinį LKP tinklą, sugebėjo atsakomybę dėl neišvengiamų sunkumų suversti valstybės vadovui Landsbergiui ir jo šalininkams. Žinoma, nepatyrę nauji administratoriai irgi padarė aibę akivaizdžių klaidų. Tad žmonės, susidūrę su jiems nepažįstama, žiauria laisvąja rinka, susirūpinę dėl savo ateities, balsavo už grįžimą prie senos, jiems gerai žinomos tvarkos. Jų pasirinkimo negalėjo paveikti ir nepaveikė užsienio lietuvių nuomonė ar veikla. Tai ypač išryškėjo per Stasio Lozoraičio jaunesniojo prezidentinę rinkimų kampaniją, pasibaigusią nesėkme.

Lietuva yra laisva ir nepriklausoma valstybė. Niekas iš šono jai neprimetė nei santvarkos, nei valdžios, ji turi tokią santvarką ir tokią valdžią, kokią pasirinko ir išrinko Lietuvos piliečiai. Neteisinga dėl to kaltinti *Santarą-Šviesą* ar apskritai visus užsienio lietuvius. Argi jie siūlė Lietuvoje palikti sovietinę biurokratinę valdymo sistemą? Be to, nesvarbu, ką jie siūlė ar būtų siūlė, Lietuvos žmonės vis vien jų neklausė, į patarimus nekreipė dėmesio, tad išėiviai negali būti laikomi atsakingais už klaidingus šalies piliečių pasirinkimus. ■

KAS NUTINKA, KAI REMIAME DEMOKRATIJĄ IR NEREMIAME KULTŪROS

Pavadinimą šiam rašiniui pakuždėjo kolegų pasakojimas apie tai, kaip prieš keliolika metų jie kreipėsi į Amerikos centrą Vilniuje, prašydami nedidelės paramos vienam labai simpatiškam, džiazo gerbėjų pamėgtam nekomerciniam projektui. Iš tuometės direktorės buvo gautas stulbinantis atsakymas: *Mes neremiame kultūros, mes remiame demokratiją.*

Taip jau sutapo, kad po keleto dienų du *Boeingai* rėžėsi į Niujorko bokštus dvynius... Žinoma, tai grynas sutapimas. Tačiau ilgalaikis principo „mes neremiame kultūros, mes remiame demokratiją“ taikymas vis dėlto gali turėti iš tikrųjų katastrofiškų padarinių.

Be abejonės, Jungtinės Amerikos Valstijos gali sau leisti neremti kultūros, nes jų rinka yra pakankamai didelė, todėl užsidirbti duonai gali ir tie kūrėjai, kurie nesiorientuoja į masinę auditoriją. Be to, privati parama kultūrai ten nėra kokia nors išimtinė keistenybė – dažnas verslininkas laiko prestižo reikalu solidžia savo pelno dalimi paremti muziejų ar skulptūrų parką, edukacinę programą ar teatro festivalį. Nors, kita vertus, amerikiečiai bene pirmieji pradėjo skųstis, kad dėl rinkos spaudimo smunka žinių kokybė, jau nekalbant apie smurto protrūkius valstybinėse mokyklose, iš esmės nulemtus kultūrinių (plačiąja prasme) priežasčių...

Kita didelė valstybė – Rusija elgiasi visiškai priešingai: kultūrą remia ypač dosniai (mainais, žinoma, subtiliau ar be apsimestinių subtilybių paprašydama ir tam tikrų ideologinių paslaugų). Tačiau rinkos dy-

dis ir sąlygiška laisvė vis dėlto leidžia netgi ten išsilaikyti nepriklausomiems kūrėjams, kurių garbės reikalas – neimti iš valstybės nė kapeikos.

Abiejose didvalstybėse reitingai ir pardavimai sudaro tam tikrą foną, bet nėra tokie pražūtingi kaip mikroskopinėse, palyginti su jų masteliais, rinkose. Lietuvą derėtų priskirti prie tokių, o tai reiškia, kad mes tiesiog negalime sau leisti prabangos neremti kultūros. Daugelis mažųjų Europos valstybių tą jau seniai suprato. Skandinavų kinas yra reiškinys, patvirtinantis, kad ne rinkos dydis lemia kūrinių kokybę.

Įvairiose Europos šalyse jau daug metų veikia nacionaliniai kino institutai, be kurių originalus europietiškas kinas tikriausiai neišgyventų.

Nuo pernai ir Lietuva pagaliau turi Kino centrą, kurio pareiga – rūpintis nacionalinio kino finansavimu ir sklaida tarptautinėje erdvėje. Tačiau šis nacionaliniam kinui skirtų keleto milijonų litų administravimo instrumentas pats savaime dar nieko nereiškia. Ar Lietuvos kinas atsigaus ir galėsime džiaugtis prasmingais, žiūrovus praturtinančiais kūriniais, ar pagrindiniu kriterijumi bus laikoma komercinė sėkmė, tiražuojant nereiklų standartą, priklausys nuo aiškaus prioritetų pasirinkimo.

Išties verčia sunerimti publikacijų antraštės, pavyzdžiui, skelbiančios: „Dar keturi filmai mėgins pakartoti „Tado Blindos“ sėkmę.“ Teisybės dėlei, reikėtų įterpti žodį „komercinę“, nes, nepaisant to, kad

operatoriaus darbas geras, o keletas patyrusių aktorių sukūrė įtikinamus vaidmenis, patį filmą vadinti *kūrybine* sėkme būtų sunkoka. Dar daugiau – po reklaminės „pirmojo lietuviško blokasterio“ sėkmės bet koks tęsinys nebegalės vilioti žiūrovų „pirmojo“ titulu, ir jeigu neatsiras idėjų, tikrai vertų didžiojo ekrano, filmas atsidurs tame vidutiniškos produkcijos sraute, kuris užmiršamas iškart po premjeros...

Pritarčiau Arūno Matelio nuomonei: „Kino industrija turi rūpintis ūkio ministerija, o tą ji sėkmingai ir daro, tad būtų absurdiška, jei kultūros bei meno lėšos būtų paskirtos komerciniams projektams remti. Kultūros ministerijai juk nereikia šokių dešimtukų, o pinigų ji skiria Operos ir baleto teatrui...“ (*lrytas.lt*).

Galėčiau tik pridurti, kad paramos modelį vertėtų kiek sušvelninti – populiarumo siekiantiems projektams nereikėtų visiškai užtrenkti durų, nes visuomenės kultūros lygį ugdo pirmiausia populiarūs kūriniai. Tačiau jiems turėtų būti taikomi ypač griežti kokybės kriterijai. Be to, kadangi komerciniai projektai nesunkiai atsiperka, jie galėtų gauti ne paramą, o tik paskolą iš Kino centro lėšų ir ją grąžintų iškart po pasirodymo kino teatruose.

Bet kaip nubrėžti ribą ir kas asmeniškai ryšis tą padaryti? Gana nesunku autorinį kiną atskirti nuo komercinio, tačiau takoskyra tarp populiarinio ir komercinio kino gerokai sudėtingesnė. Populiarus filmas gali surinkti masinę auditoriją kaip ir grynai komercinis projektas. Skirtumas tik tas, kad populiarus kūrinys yra orientuotas į aukščiausias žmogiškumo apraiškas, o komercinis surogatas taikosi į žemiausius instinktus. Patinka man ši Roberto Frippo mintis, nes ji tarsi pralaužia uždara ratą, kuriame jau nebe pirmus metus sukasi suvargusi kritinė lietuvių mintis, kai kalbama apie nacionalinį kiną, o juo labiau apie televiziją.

Neatsitiktinai kalbu būtent apie šiuos – demokratiškiausius – menus, skirtus gausiai auditorijai. Atrodytų, čia ir turi galioti pats demokratiškiausias – reitingo – principas. Bet tada tektų pripažinti, kad geriausias Lietuvos televizijų visų laikų projektas buvo „Radži ieško žmonos“... Dauguma balsuoja būtent už jį, nes tą daugumą guodžia faktas, kad

galima viešai tyčiotis iš čigono ir kad projekte dalyvaujančios merginos yra praradusios daug daugiau žmogiškojo orumo negu bet kuris darbdavio ujamas ir nedrįstantis jam paprieštarauti juodadarbis. Deja, toks yra dėsnis: pats efektyviausias kelias į reitingus – rodyti žmones, kuriems yra dar blogiau negu statistiniam žiūrovui, nepraleidžiančiam kasdieninės kriminalinės kronikos.

Žinoma, jei reitingą laikytume svarbiausiu kriterijumi, būtume absoliučiai nuosekliai demokratiški, bet demokratinį principą redukuotume iki absurdo. Nuo tokio absurdo gelbsti kokybiniai kriterijai, kurie vis dėlto leidžia gerą dalyką atskirti nuo prasto. Tą netiesiogiai pripažįsta net dainų ir šokių varžybų prodiuseriai, kviesdami ekspertus vertintojus. Tiesa, su demokratinio daugumos principu šis institutas turi mažai ką bendra, nes išskiria iš minios profesionalus, žinančius, kas yra meistriškumas ir talentas. Tai aristokratinis principas, subtiliai primenantis, kad žmonės lygūs tik prieš įstatymą, tačiau savo gebėjimais – nei vienodi, nei gali būti vienodai vertinami. O tai, kad lemiamas balsas vis tiek atiduodamas auditorijai, puikiai paaiškina, kodėl tokia menka tikimybė Lietuvai bent kiek geriau pasirodyti net ir Eurovizijoje.

Taigi, kas nutinka, kai remiame demokratiją ir neremiame kultūros? Jeigu tokią nuostatą viešai pareikštų kuris nors atsakingas Lietuvos pareigūnas, būdama Lietuvos pilietė tikrai sunerimčiau. Bet ne ką labiau guodžia ir nuolatinis prisiekinėjimas, kad kultūra – tai prioritetas. Ypač kai matai, kad ir tas skurdus biudžeto kąsnelis dažniausiai išbarstomas be aiškių kriterijų, greičiau pagal kažkokį mistinį lygiavos arba „savišalpos“ principą. Realius prioritetus bene geriausiai atspindi tai, kaip mūsų nacionalinis transliuotojas finansuoja ir kokią programos poziciją įtraukia rodyti tai, ką būtų galima vadinti kūrybine dokumentika. Iškalbingas jau pats naujų filmų, sukurtų televizijos lėšomis, skaičius (neprireiks ir vienos rankos pirštų, jei atmesime nepriklausomų prodiuserių su privačiais rėmėjais sukurtus kūrinius, kuriuos TV maloniai sutinka parodyti nereitinginiu laiku).

Ar yra kokia nors garbinga išeitis iš aklo sukimosi ratu? Ko gero, pirmiausia reikėtų pradėti nuo sąvokų tikslinimo. Antai Juozas Miltinis mieliau kalbėdavo apie kūrybą negu apie kultūrą. Ir tai suprantama, nes kultūra – pernelyg plati sąvoka, iš esmės nepadedanti tiksliau apibrėžti paramos prioritetų. Gali būti įvairios marginalinės kultūros – subkultūra, mažumų kultūra ar pan. Ir visos jos traukia, kaip sakoma, antklodę į savo pusę. Tačiau *kūrybai* vis dar galioja universalūs, daugiau ar mažiau aiškūs kriterijai, pagal kuriuos nesunku tikrą meno kūrinį atskirti nuo darkymosi, nuo autodestrukcijos ar giliau neįprasmingos saviraiškos. Kultūra tam tikru atžvilgiu yra tas mūsų laukas, kuriame autentiška kūryba nuolatos kaunasi su komercine... Toji kova yra bekompromisė ir žūtbūtinė. Valstybės institucijos gali daryti tam tikrą įtaką *kūrybos* naudai – su sąlyga, kad jų vadovai ir ekspertų tarybos žino, ką daro.

Filosofas Merabas Mamardašvilis, skaitydamas pasikaitas Vilniuje, akcentavo, kad kūryba yra produktyvi, o kultūra – reproduktyvi. Kitaip tariant, kūrėjas įkūnija originalią idėją, pasitelkdamas savo talentą, meistriškumą ir intuityją, o kultūra jo darbo vaisiais pasinaudoja tiek, kiek sugeba tuos vaisius padaryti prieinamus bendruomenei.

Šiuo atžvilgiu lyg ir būtų galima daryti išvadą, kad kūrybą ir kūrėjus – unikalius atvejus – turėtų remti privatūs mecenatai (tik ar jų atsiras Lietuvoje, kur pelnas greičiau investuojamas į prabangius automobilius, nes mokesčių politika abu pinigų išleidimo būdus laiko lygiaverčiais, jau nekalbant apie tai, kad neįžvelgiamas nė menkiausias skirtumas tarp paramos kūrybai ir sporto rėmimo, kuris laikytinas veikia savireklamos rūšimi). O kultūrą, kaip kūrybos sklaidos erdvę, turėtų palaikyti valstybė, kad, paisant demokratijos principo, kuo daugiau piliečių galėtų jausti gyvą sąlytį su autentiškais, komercijos nesužalotais kūriniais. ■

„Aurora“. Režisierė Kristina BUOŽYTĖ. Aurora – Jurga JUTAITĖ, Lukas – Marius JAMPOLSKIS. Filmo kadras

„MUZIKA YRA TARSI SAPNAS“

*Su kompozitoriumi Arvydu MALCIU
kalbasi Daiva TAMOŠAITYTĖ*

Arvydas Malcys (g. 1957 m.), žinomas violončelininkas ir kompozitorius, Lietuvos konservatorijoje 1980 m. baigė Domo Svirskio violončelės, o 1989 m. – Vytauto Laurušo kompozicijos klasę. Nuo 1979 m. griežia violončele Lietuvos nacionaliniame simfoniniame orkestre. 1991–1997 m. griežė Šv. Kristoforo kameriniame orkestre, 1995–1997 m. – Vilniaus naujosios muzikos ansamblyje. Su jais koncertavo daugelyje šalių, kur pristatė ir lietuvių kūrinių premjeras.

Kompozitorius Malcys yra itin produktyvus. Jo kūriniai atliekami muzikos festivaliuose tiek Lietuvoje (*Gaida, Jauna muzika, Iš arti*), tiek užsienyje (Ravenos, Belgrado, Kipro, Rygos, Kijevo, Kazanės, Odesos, Maskvos festivaliai, ISCM pasaulio muzikos dienos ir kt.), skamba pasaulio koncertų salėse nuo JAV iki Izraelio. Jis yra daugelio tarptautinių kompozitorių konkursų laureatas (2004 m. *Sinfonia Baltica* Rygoje pelnė III premiją, 2005 ir 2008 m. Juozo Karoso konkurse – I premijas, 2006 m. *Mozart 250* Maskvoje – dirigento prizą ir kt.), jo kūriniai įtraukiami į konkursines programas Haifoje, Berlyne. Malcio partneriai – pasaulyje žinomi atlikėjai, dirigentai ir kolektyvai. Kūrybinė draugystė jį sieja su altininku Jurijumi Bašmetu, kurio užsakymu Malcys parašė Koncertą smuikui, altui ir kameriniam orkestrui. Šio kūrinio premjera buvo atlikta 2013 m. sausio 24 d. Maskvos P. Čaikovskio konservatorijos salėje per didžiulį festivalį „Jurijui Bašmetui – 60“ (griežė Alena Baeva, Jurijus Bašmetas ir „Maskvos solistai“, dirigavo Valerijus Gergijevas).

Kompozitorius, įrašęs 9 autorines kompaktines plokšteles, naujausia – „Erškėčių akys“ (2012), daugiausia kuria instrumentinę muziką – simfonijas, pjeses orkestrui, koncertus fleitai, altui, trombonui ir saksofonui su orkestru, kamerinius kūrinius (styginių kvartetai). Yra puikus orkestruotės meistras, todėl jo muzika itin vaizdinga, teatrališka, kupina originalių tembrų, faktūros kontrastų, sonoristikos ir aleatorikos elementų. Muzikinės partijos, trykstančios ironija, grotesku, paremtos netikėtais dramaturginiais sprendimais, dažnai tampa ryškiais scenos personažais.

Malcio kūryba intensyvi, organiška, kupina gyvybės, kompozitorius atmeta postmodernizmo ideologiją ir teigia šviesų emocinį, lyrinį, o kartu efektingą koncertinį pradą.

Daiva TAMOŠAITYTĖ

D *aiva Tamošaitytė: Esi pasaulyje žinomas kompozitorius – tavo kūriniai skamba nuo Vilniaus, Saratovo iki Niujorko. Kaip tavo muzika išsiveržė į pasaulį?*

Arvydas Malcys: Tikrai nesu žinomas pasaulyje, manau, kad ir Lietuvoje esu mažai žinomas. O kūriniai į orkestrų repertuarą patenka įvairiais keliais. Vienus

užsako arba iš jau sukurtų atsirenka festivalių organizatoriai, kitus – dirigentai, trečius pasiūlo atlikėjai.

Kaip sekasi vykdyti užsakymus? Ar lengva juos įkūnyti?
Kiekvieną kūrinį rašyti sunku, jei neturi vizijos, idėjos, jei negirdi, kaip jis skamba pašamonėje, jei

žingsniuodamas gatve nejauti būsimo kūrinio pulso, savotiško jo širdies plakimo... Užsakymas priverčia mobilizuotis, tuo jis skiriasi nuo „laisvo“ kūrinių rašymo. Užsakovai paprastai nurodo atlikėjų sudėtį, kūrinio trukmę ir datą, iki kurios privalai jį sukurti. Iš dalies tai supaprastina procesą, nes nubrėžia rėmus, kurių negalima peržengti.

Šiomet turiu keletą užsakymų. Vienas – Witoldo Lutosławskio 100-ųjų metinių proga organizuojamam festivaliui koncertui, kuris bus sudarytas iš šiuolaikinių lenkų ir lietuvių kompozitorių kūrinių.

Kitą užsakė Berlyno kamerinis orkestras – *Concerto grosso* dviem solistams ir orkestrui. Iki šiol visus užsakymus atlikdavau laiku ir jie buvo teigiamai įvertinti.

Bendradarbiauji ne tik su Lietuvos, bet ir su užsienio šalių dirigentais – Miša Rachlevskiu (Rusija), Alanu Buribajevu (Vokietija), Olariu Eltsu (Estija), Andriumi Nelsonu (Latvija), Petariu Ivanovičiumi (Serbija), Andrejumi Petraču (Slovėnija), Peru Christianu Arnesenu (Norvegija) ir kt. Ar išskirtum kurį nors dirigentą arba kolektyvą, su kuriuo dirbti buvo įdomiausia?

Ne su visais dirigentais ir orkestrais, atlikusiais mano muziką, teko susitikti. Jeigu atliekama ne premjera ir atlikimas ne festivalinis, autoriaus nepriivaloma kviesti.

Didžiausią įspūdį man padarė pažintis su šviesaus atminimo Mstislavu Rostropovičiumi. Su juo bendravau ne vienerius metus. Maestro turėjo sentimentų Lietuvai, todėl buvo toks periodas, kai kiekvienais metais koncertuodavo su Lietuvos nacionaliniu simfoniniu orkestru (dažniausiai užsienio festivaliuose). Ši asmenybė sustiprino Lietuvos muzikinį prestižą pasaulyje. Iš užsienio menininkų jis daugiausia prisidėjo prie mūsų šalies muzikinės kultūros populiarinimo, po garsius festivalius vežiodamas ir Lietuvos baletą, ir Lietuvos nacionalinį simfoninį orkestrą.

Keblu kompozitoriaus klausti, kurį savo kūrinių laiko geriausiu, bet vis dėlto surizikuosiu: gal tai Impetus, dedikuotas Mstislavui Rostropovičiui, jo užsaky-

tas ir jam diriguojant atliktas LNSO 2002 m. Italijoje, Ravenos festivalyje? O gal muzikologų populiariausiu laikomas Paukščių takas (2004)?

Manau, to klausti reikia atlikėjų ir klausytojų. Man visi kūriniai brangūs, nesvarbu, ar sukurti orkestrui, ar fortepijonui. Tačiau, jei atlikėjas prašo būtent to kūrinio ir tokiam instrumentui ar ansambluiui, o aš tokios versijos neturiu, tai kartais darau kitą instrumentuotę. „Paukščių takas“ turi keliolika versijų – nuo pjesės fortepijonui iki simfoninio orkestro.

Tavo Bolero pernai Anželika Cholina panaudojo baletė „Barbora Radvilaitė“. Ar tai neįkvėpė imtis baletu ar operos? Juk tavo muzika su tokiais ryškiais muzikiniais personažais, teatrališka, dramaturgiška, ją taip ir traukia vizualizuoti.

Man labai malonu, kad Cholina įtraukė mano kūrinį. Be „Ekscentriško bolero“ baletė dar skamba pirmoji simfonija „Tavęs nujautimas“. Man būtų labai įdomu rašyti baletą, tikiuosi, tai įvyks... Klausytojai, kolegos, o ir muzikologai sako, kad mano muzika artima baletui, apskritai šokiui, teatrui. Viliuosi, kad ji bus plačiau taikoma scenos mene.

Kaip vertini šiandienos kūrėjų, menininkų situaciją Lietuvoje?

Dabar vyrauja interpretacijos menas. Pažvelkite, kiek daug dėmesio skiriama atlikėjams, tiesą sakant, net ir ne jiems, o triukšmui aplink juos. Brutali komercijos invazija į intelektualinį gyvenimą. Net dailės kūrinio kaina dabar svarbesnė negu jo turinys. Gerai apmokamas menininkas visuomenės akyse iškart įgauna „pridėtinę vertę“, o TV ekrane šmėsčiojantis herojus tampa „žvaigžde“, žiniasklaida aptarinėja jo aprangą ir elgesį, bet ne kūrybą... Kažkokia tuštybių tuštybės mugė.

Dauguma žmonių apskritai vengia mąstyti, nes nelengva prisipažinti, kad gyvename įstrigę voratinklyje, savo pačių nuaustame iš susikurtų stereotipų, iliuzijų ir mitų. Nebelikę beveik nieko tikra. Veikia gigantiška industrija, padedanti žmogui kuo tobuliau atsiriboti: užsimerkti ir apimtam transo kyboti tarp siaubo ir užsimiršimo arba prasmegti TV ar interneto jūroje...

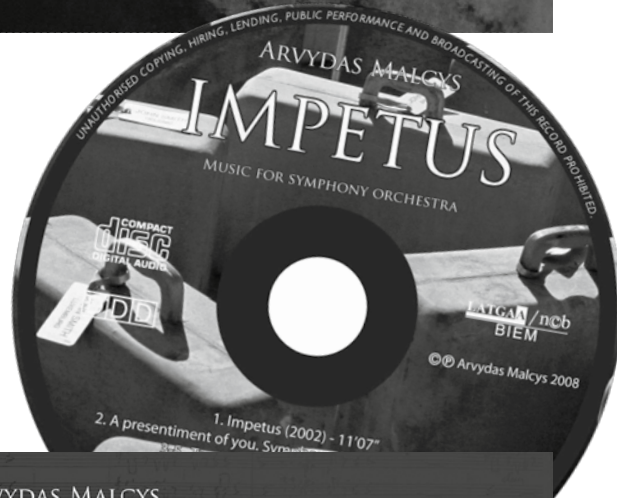
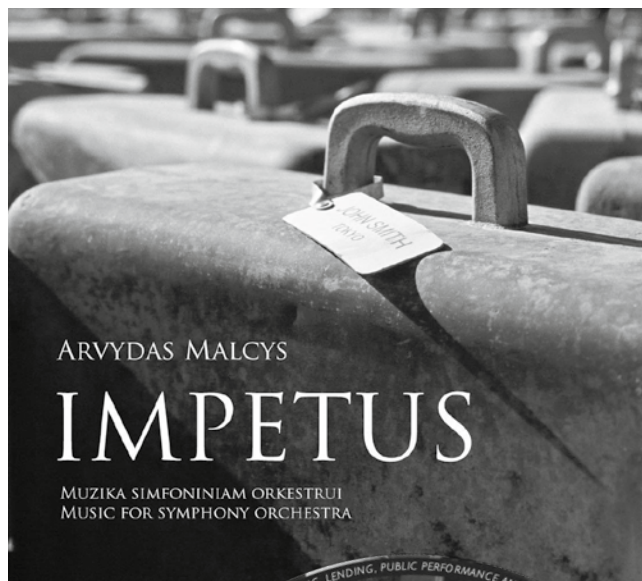
Šiandien Lietuvos kultūros politiką ir madas lemia „neigimo estetika“. Tačiau mene nesant „pozityvo“, nebus nei dvasingumo, nei pilietinės visuomenės.

Žmonės lyg ir gėdijasi, net ima atsiprašinėti, jeigu jaučiasi saistomi amžinųjų vertybių, tikrų jausmų. Kalbėti apie patriotizmą, apie meilę savo Tėvynei darosi apskritai nepatogu.

Dauguma menininkų stengiasi gyventi tiesiog patogiai. Jie perima vartotojų visuomenės įpročius. Dabar svarbiausia siekti dviejų dalykų – įtikti užsakovams ir patikti kritikams. Užsakovai išlaisvina nuo meninės atsakomybės, o kritikai įtaigiai pasakoja apie tai, ko tame „mene“ gali ir nebūti. Iš kūrinių dabar tikimasi pramogos, švelnaus akibrokšto, lengvos ironijos ar tiesiog malonumo akiai ir ausiai. Menininkas šiais laikais tapo bedantis. Jis nebenori būti pavojingas, nes bijo rizikuoti nebloga savo padėtimi. Nekonfliktuoja su valdžia, nes toji jam vis dar žada ir kažkiek vis dar duoda. Dabarties menininkas yra bailokas, apolitiškas ir savo vidinę dramą mielai paleidžia „ganytis“ į dekoratyvinių išraiškų lankas. Dingsta meno svarba, gelmė, filosofinė potekstė, kriticizmas. Menas darosi nuobodus.

Dailininkas ar rašytojas turi ką parodyti visuomenei – štai mano paveikslas, knyga... O jei atsiranda pirkėjas, kuris už tai sumoka, vadinasi, jų kūryba dalyvauja rinkoje! Kompozitoriams daug sunkiau... Mums neužtenka vien atlygio, reikia atlikėjų – solisto, kvarteto, choro ar orkestro, kuris gerą savaitę repetuotų naują kūrinį. Visa tai reikia įtraukti į išankstinius planus, susirasti salę, kurioje bus atliktas opusas. Dar reikia padaryti įrašą, kuris išsaugotų kūrinį. Kaštai smarkiai išauga. Lietuvoje, o ir pasaulyje, dailei, teatrui, literatūrai, architektūrai visuomenė jaučiasi artimesnė nei muzikai, išskyrus, žinoma, populiariąją. Juk labai retas filosofas, kultūrologas ar politikas ryžtasi diskutuoti apie šiuolaikinę muziką. Jos pažinimas reikalauja specialaus išsilavinimo, kad neapsijuoktum... Todėl kompozitorių situacija šiandien sudėtingesnė negu architektų, rašytojų, režisierių ar skulptorių...

Ką reikėtų taisyti, prie ko galbūt sugrįžti, ko atsisakyti, kad į viešumą patektų kuo geresnė, įvairesnė kūryba? Esame tokie, kokie esame...

ARVYDAS MALCYS
IMPETUS MUZIKA SIMFONINIAM ORKESTRUI
MUSIC FOR SYMPHONY ORCHESTRA

1.	Impetus (2002)	- 11'07"
2.	A presentiment of you. Symphony No.1 in D (2000)	
	Tavęs nujautimas . Simfonija Nr.1 in D	-20'43"
3-5.	Trombone concerto (2003)	
	Koncertas trombonui	-21'00"
	Part I - 4'30" Part II - 6'27" Part III - 9'53"	
6.	Eccentric bolero (2006)	
	Ekscentriškas bolero	-13'20"
	Time total	- 66'27"

Lithuanian national symphony orchestra (1,3-5,6)
Lietuvos nacionalinis simfoninis orkestras
Latvian national symphony orchestra (2)
Latvijas nacionalinis simfoninis orkestras
Conductors/directors – Mstislav Rostropovich (1), Oļari Elts (2),
Robertas Šerėnėnas (3-5), Juozas Domarkas (6)
Marius Balčiūnis – trombones/ trombone (3-5)

© Arvydas Malcys 2008

Lietuvių muzikinė kultūra subrendo sovietmečiu, vėliausiai iš visų menų, ir tai jaučiama. Nors šiandien ši spraga lyg ir užpildyta – mūsų atlikėjai ir kūrėjai dalyvauja įvairiuose projektuose vos ne viso pasaulio scenose, – tačiau tradicijos dar labai trapios. Džiaugiuosi, kad gausėja regioninių festivalių, juk anksčiau visi muzikiniai renginiai telkėsi keliuose miestuose. Manau, visi kolektyvai, turintys valstybinį ar nacionalinį statusą, turėtų dažniau inspiruoti lietuviškų kūrinių atsiradimą. Kažkodėl to vengiama, gal nepasitikima lietuvių kompozitorių kūryba? Kiekvieno sezono bent jau atidarymas ir uždarymas turėtų pasipuošti lietuvių autorių premjera...

Ar galėtų čia pagelbėti lankstesnė kultūros politika?

Valstybė skiria šiek tiek pinigų kultūrai, ideologai profesionalai paskirsto juos taip, „kaip reikia“, žiniasklaida paskelbia „teisingą“ žinią apie „pasiekimus“ ir visai nesvarbu, kad tas menas jau kitą dieną išmetamas į šiukšlyną.

Svarbiausia, kad kultūrinė akcija įvyko, pinigai panaudoti, tauta gavo numatytą meno dozę. Tada kuriamas kitas projektas, jei ekspertų komisijos jį patvirtins, iš valstybės biudžeto bus išsireikalauta pinigų ir taip toliau. Su tuo nesusiję žmonės net nesuvokia, kas čia vyksta, galvoja, jeigu taip yra, tai gal taip ir turi būti.

Kultūra, neturinti išliekamosios vertės, yra skirta nuoboduliui užmušti, panašiai kaip golfas, jodinėjimas, skraidymas oro balionais ir t. t. Visuomenei, kurios svarbiausias tikslas yra sotus, patogus gyvenimas, nereikia išliekamąją vertę turinčio meno.

Didžioji oficialiosios kultūros dalis virto triukšmingomis šventėmis, festivaliais, hepeningais, akcijomis... Iš šalies viskas turi atrodyti kuo įspūdingiau, nes tikslas čia vienas – užmušti nuobodulį.

Kiekviena, net ir niekingiausia, epocha įsitikinusi, kad yra pranašesnė už buvusias prieš ją, tačiau tikrasis vaizdas atsivers tik iš laiko atstumo, kai mūsų kaulėliai bus jau sudulėję. Ko buvome verti, galės pasakyti tik mūsų vaikai, o gal anūkai. Žinoma, istoriją jie perrašys savaip, tikriausiai irgi subjektyviai...

Jei norime sužinoti, ko vertas mūsų gyvenimas, turime žiūrėti į jį istorijos kontekste, išmokti praeitį, da-

bartį ir net ateitį matyti vienu metu. Mes patys turime susivokti, kas esame, iš kur atėjome, privalome atrasti savo istoriją ir parodyti ją pasauliui. Esu įsitikinęs, kad istorija yra viena stipriausių tautos ir valstybės nacionalinės tapatybės saugojimo ir plėtojimo atramų, o viena iš pagrindinių mūsų prievolių – neleisti, kad ji būtų nugramzdinta į užmarštį.

Tik tada, kai tampi vienu kūnu su savo tauta, gyvenimo jos likimu, jau gali galvoti ir apie kūrybą, – teigė skulptorius Stanislovas Kuzma. Pritariu jo žodžiams.

Vadinasi, kūrėjams nederėtų kurti meno menui, atsietu nuo visuomeninių, civilizacinių procesų, priešingai – jie turėtų būti šioks toks idėjinis visuomenės vedlys?

Lietuvoje viską, ką tik galime, perdarome, perkuriame, griauame. Kad tik nebūtų nieko, kas primintų, iš kur atėjome. Sovietams nepatiko buržuazinių laikų palikimas, dabartiniai partiniai biurokratai bando užmaskuoti sovietinę praeitį. Žmogaus gyvenimas nupiginamas iki žaisliuko politikų, pasinėrusių į kasdienes rietenas, rankose. Tiesa, sovietai griovė skatinami bent jau ideologinių tikslų, o dabartiniai biurokratai tą daro dėl pinigų.

Televizijos irgi vykdo labai svarbią politinę funkciją – sąmoningai demoralizuoja visuomenę, kad paverstų ją padugnių sambūriu. O valdyti sukvailintus ir demoralizuotus žmones lengva net ir be prievartos struktūrų.

Kad per daug nenuklystume į sociopolitinius dirvonus, verčiau papasakok, kas lėmė, kad pasirinkai muziką, – tėvai, aplinkiniai, mokytojai?

Vasaros atostogas leisdavau Rokiškyje pas senelį, kuris laisvalaikiu, ypač savaitgalių vakarais, grieždavu smuiku. Pusseserės akompanuodavo akordeonais. Aš irgi bandydavau ką nors smuiku, armonika pačirpinti, be to, mokėjau keletą dainų, kurias su malonumu traukdavau, pritariant seneliui su pusseserėmis. Vaikystėje buvau tikras nutrūktgalvis, todėl tėvai, kad nesikarstyčiau tvoromis, o būčiau užimtas visą dieną, nuvedė į J. Naujalio meno mokyklą. Ten nustatė, kad turiu absoliučią klausą, ir priėmė mokyti į violončelės klasę. Mano pirmasis muzikos mokytojas buvo Vilnius

Petrauskas, labai reiklus, įskiepijęs ne tik meilę muzikai, bet ir užsispyrimą, siekiant tikslo, darbštumą.

Vėliau, nuo 8 klasės, klausydavusi Emerson Lake and Palmer, Yes, King Krimson, atvėrusių naują muzikos pasaulį...

Pirmąsias dainas sukūriau mokydamasis J. Gruodžio konservatorijoje. Grojau gitara estradiniame ansamblyje Kaune, paskui Vilniuje, jau studijuodamas Valstybinėje konservatorijoje. Vėliau, kai paėmė į kariuomenę, tarnavau dainų ir šokių ansamblyje, rašiau dainas, instrumentines kompozicijas, orkestravau visą ansamblio repertuarą. Grįžęs iš kariuomenės, norėjau įgyti daugiau komponavimo žinių, todėl pradėjau lankyti kompozicijos fakultatyvą pas profesorių Eduardą Balsį.

Ar visi žanrai tau paklūsta, ar turi mėgstamiausią?

Šiaip neturi reikšmės, kokiam žanrui rašau, tačiau esu instrumentalistas, todėl ši muzika man artimesnė. Esu grojęs daug šiuolaikinės muzikos kūrinių. Repe tuodamas naują kūrinių, visada analizuoju: kodėl būtent taip užrašyta, kur kūrinio „raktas“, ką aš daryčiau kitaip, kas tame kūrinyje puiku, o kas „neskamba“... Vokalui rašiau jaunystėje. Esu sukūręs nemažai religinių giesmių, estradinių dainų. Beje, padedamas LRT, išleidau estrados plokštelę „Tolimųjų vasarų šviesa“.

Papasakok bendrais bruožais apie savo kūrybos principus. Ar stiliaus pokyčiai priklauso nuo dabarties iššūkių?

Rašau „grynąją“ instrumentinę muziką, tikiuosi, ji nepraras savo gilumo, patrauklumo.

Kūrybos procesą sudaro du vienas kitą papildantys tarpiniai – intuityvusis ir racionalusis. Pradinis etapas – idėjos paieška. Kai turiu idėją – kūrinio „legendą“, tada galvoju, kaip ją užrašyti... Apima įvairios abejonės, tenka ieškoti kompromisų. Kūriniui užrašyti reikia sistemos (kaip architektūroje – pastato konstrukcijos). Pasirenku modelį, techniką, bet kartais ji pradeda trukdyti, turiu ją keisti.

Kūrinys nėra vien muzikine kalba išsakyta idėja ar tezė. Tai kartu ir dokumentas, rodantis, kaip kompozitorius supranta savo amatą, estetiką, aplinkinį pasaulį,

sulydantis jo kančios, laimės ir nusivylimo akimirkas... Muzika man – dar ir akustinė erdvė, kurioje galiu būti savimi. Rašau taip, kaip girdžiu, kaip moku, kaip jaučiu. Savo kūrinių nesistengiu kam nors akiai įpiršti.

Kiekvienas klausytojas atranda tai, ką sieloje turi.

O man kiekvienas kūrinys, nesvarbu, pavykęs ar ne, yra žingsnis pirmyn...

Manau, muzikos nebūtina suprasti protu. Muzika yra tarsi sapnas – logiškai paaiškinti tą sunku, bet jeigu ji sukrečia, užgauna giliausius jausmus, tada daro didžiulį poveikį žmogaus poelgiams, pasaulėžiūrai...

Kad galėtum kurti įdomius, įtikinamus, emociškai įtaigius šiuolaikinius kūrinius, reikia gerai išmanyti ir klasikinę muziką, paremtą šimtmečių patirtimi... Ieškodamas įdomių ir įtikinamų išraiškos būdų, savo muziką nejučiomis prisodrinu neoromantinių sąskambių, ekspresionizmo, impresionizmo atgarsių...

Įvaldyti stambios apimties kūriniui pasitelkiau akademinę patirtį – klasikines lakoniškas formas, cikliškumą. Dramaturgijos tėkmei, „medžiagos sušildymui“ praverčia tonalūs, konsonansiški sąskambiai... Kartais praeities „atgarsius“ derinu su postminimalistinėmis detalėmis – pulsuojančiais ritmais, repetityvinėmis garsų grupėmis, kvadratiškais struktūrų kartojimais... Juk muzikos rašymas – tai savotiška dėlionė, primenanti „Stiklo karoliukų žaidimą“...

Muzika nusako dalykus, kurių nepajėgia perteikti nei žodžiai, nei statiniai, nei vaizdai. Manau, muzika kuriama jausmų lygmenyje...

Esu kažkur skaitęs, kad kūryba gimsta iš meilės ai-manų ir atodūsių, psichikos sutrikimų, keršto jausmo, noro dominuoti ir nugalėti kitus „kolegas“. Dar sakoma, kad kūryba – ne užsiėmimas, o gyvenimo būdas, nenumaldomas troškimas, aistra, nežabotos fantazijos vaisius. Visi savaip teisūs...

Kokie artimiausi tavo planai? Gal turi svajonę, kurią sieki įgyvendinti kaip didelį kūrybinį užmojį?

Darysiu tai, ką išmanau geriausiai, nes mano gyvenimo niekas už mane nenugyvens...

Dėkoju už pokalbį.

EVOLIUCIJOS ISTORIJA PAGAL DONATĄ JANKAUSKĄ-DUONĮ

Pirmoji žmogbeždžionė lazdą į rankas paėmė ne tam, kad numuštų nuo šakos vaisių, bet tam, kad užtvotų kitai žmogbeždžionei, tą vaisių jau nusiskynusiai... O gal geriau būtų pradėti taip: yra toks žodis „kepsnys“, kurį filosofai retai vartoja savo raštuose. Kepsniu vadiname tai, kas buvo gyvas esinys, bet dabar tiesiog kepa.

Kepsnys – toks ir buvo pirmas žodis, atėjęs į galvą, kai užsukau į Šiuolaikinio meno centrą pasižiūrėti Donato Jankausko-Duonio kūrinių parodos: didžioji salė, tarsi kokiam zoologijos ar antropologijos muziejuje, buvo apytuštė, skendėjo prieblandoje, juodavo tik kažkokio kalno siluetas, už jo ryškėjo kažin kokie gigantiški griaučiai, figūros, užsiėmusios savimi. *Prisiminiau*, kaip teka upeliukas, kaip kalvos šlaite kyšo akmuo, rymo medis, kaip plėšrūnų, panašių į šakalus, gauja taršo mamuto dvėselieną, o tolumoje iš ugnikalnio veržiasi lava, į žaibuojantį, krauju pasrūvusį dangų įremdama milžinišką suodžių stulpą...

Prie tokių asociacijų galima pridurti dar ir kokį nors nediduką pirmykštį lauželį, kuris tuojau pat primena savadarbes „šašlykines“, kokių buvo pridygę pakelėse 10-ojo dešimtmečio pradžioje. Stabtelėjus kuriame nors kokios nors autostrados taške buvo galima paskanauti riebių neaiškios kilmės degėsių, vadinamų šašlykais, iškeptų ant linksmai, nerūpestingai čia pat spragsinčios ugnelės. Žinoma, esmė ne „šašlykai“, o laikmečio dvasia, kurią skulptorius Donatas Jankauskas-Duonis, debiutavęs kaip tik tuo metu, smagiai hiperbolizavo.

Vienas ankstyvesnių Duonio kūrinių vadinosi „Lietuviai vakar pastatė namą“. Gdanske, šalia vieno iš senovinių namų, jis išmėtė žmogbeždžionių kūno dalis, pagamintas iš ožkos kailio ir putplasčio, fasade įkomponavo

bareljefą (irgi iš putplasčio), kuriame du „barokiniai“ angelai „užlaužę rankas“ laiko kailiniuotą žmogbeždžionę.

Sarkastiški ir kiek melancholiški Duonio „mamutai“, „žmogbeždžionės“, besikarstančios ant Mokytojų namų balkono, buvo suvokiami „naujojo tarpdiscipliniškumo“, iš dalies (dailės) istorijos ironizavimo kontekste. O šiandien juose, ypač jei kalbėsime apie 10-ojo dešimtmečio kūrinius, galima retrospektyviai išvelgti dar ir labai taiklų būtent to „laukinio kapitalizmo“ pjūvį, nes jau atsirado laiko distancija, skirianti mus, civilizuotus žmones, nuo anų laukinių „priešistoriniais laikais“.

Romantiška, nostalgiška, juokinga. Duonis šiuos sandus derina pavydėtinai lengvai ir profesionaliai. Minėtas bareljefas iš putplasčio ir šioje parodoje pakabintas palubėje. Duonis geba ne tik kurti taiklias ir šmaikščias skulptūrines parafrazes, jis meistriškai žaidžia ir parodinės (šiuo atveju didžiulės) erdvės scenografija. Objektai pasklinda erdvėje taip, kad jų atrodo nedaug, netgi per mažai, tačiau, atsižvelgiant į neskubriai rezgamą fabulą, tų objektų užtenka. Kūriniai sukonzentruoti „už kalno“, kuris primena tarsi dinosauro vidaus organus (galima įeiti į vidų ir juos pačiupinėti), paskui tampa pirmykščių urvų, kuriuose slepiasi žmogbeždžionės (vėl netikėtas atradimas), grandine arba milžiniško kašaloto griaučiais. Žiūrovai priversti vaikščioti aplink tą „kalną“ ir patys tampa pasakojimo dalimi. Objektų (ir žiūrovų) santykiai sukuria bent keletą paralelinių pasakojimų, kurie pripildo ir net perpildo parodos erdvę.

Muziejaus rimtis dera su plastiniu „ekspонатų“ grotesku – prie to stipriai prisideda ir manipuliavimas „paminkliniais“ masteliais. Žiūrovai įstumiami į keblią padėtį – nors išsaugo „privilegiuotą“ savo kaip stebėtojų statusą,

tačiau, pabandę pasižiūrėti į save iš objektų (dydžio) perspektyvos, neišvengiamai pasijus tarsi kokie tarakonai, šmirinėjantys tarp gigantiškų daiktų. Masteliai varijuoja nuo beveik „žmogiškų“ iki „dinozauriškų“. Kokių šešių ar septynių metrų ūgio Tonis Soprano iš garsiojo serialo, beveik remiantis galva salės lubas, nežinia kodėl spokso į kampą (matyt, depresijos požymis), norint pažvelgti jam „į veidą“, tenka sprautis į tą kampą ir užvertus galvą aukštyn spėlioti, kokia prastos ar mąšlios „mafiozo“ nuotaikos priežastis. Šalia rymo tokie pat gigantiški pirmykščio žmogaus griaučiai, tolėliau – „paminklas“ miegamam gyvūnėliui lemūriui. Mėtosi mūsų masteliais gigantiškas perskeltas vaisius ar riešutas. Objektai, ko gero, irgi pagaminti iš putplasčio ir kitokių netaurių medžiagų, yra žudančiai pilkos spalvos. Tik Tonio Soprano viršutinė kūno dalis nuo pat juosmens nuspalvinta „natūralistiškai“ (ši dalis buvo instaliuota vienoje iš viešųjų sostinės erdvių, kai Vilnius buvo Europos kultūros sostinė).

Papildomų plastinių prasmių pažeria „abstraktūs“ arba pagalbiniai elementai, pavyzdžiui, gigantiškos baltos užuolaidos nuo lubų iki grindų. Viena vertus, jos kiek „suminkština“ salės sienų geometriją ir monotoniją, antra vertus, padeda manipuluoti masteliais ir dar labiau sujaukia žiūrovų percepcinius „mazgus“. Plastinį žaidimą pajvairina salės lubas „pradraskiusios“, vidun „besibraunančios“ beždžionių rankos (o ir pats lubų suardymo faktas). Jei pagal tas rankas bandysime išsivaizduoti jų savininko dydį, masteliai taps groteskiškai absurdiški, tarsi autorius atvirai tyčiotųsi iš žiūrovų „orumo“.

Dar vienas svarbus Duonio kūrybos aspektas – savotiškas „marginalumas“. Menininkas mėgsta sukergti įvairių savo kūrybos periodų kūrinius, jų dalis, skirtingus formatus (taip elgiasi ir šioje parodoje). Trindamas ribas tarp skirtingų institucijų greičiau, nei palieka konkrečios institucijos patalpas¹¹, jis tarsi marginalizuoja ir savo kaip menininko statusą, išskaido jį į *paraleliai funkcionuojančius fragmentus*.²² Žinoma, tai darydamas ba-

Donatas JANKAUSKAS–DUONIS

Skulptūrinės instaliacijos "Sekmadienis" fragmentas

lansuoja ant mirtino rimtumo ir parodijos ribos. Tokia nepretenzinga (tai nereiškia, kad paprasta) ir (auto)ironiška pozicija leidžia Duoniui jau bene dvidešimt metų *permanentiškai* būti „šviežiai aktualiam“ ir įdomiam. ■

¹ Skaidra Trilupaitytė. *Ekspozicija. Paviljonas. Emisija. Donato Jankausko (Duonio) projektas ŠMC ir Savičiūnuose*, Emisija 2005/2006. Vilnius: ŠMC, 2007, p. 88.

² Ten pat, p. 88.

APIE TYLIĄ GRĖSMĘ IR UNIKALŲ SANTYKĮ SU LAIKU*

Į Ramutės RACHLEVIČIŪTĖS klausimus atsako Vilma ŠILEIKIENĖ

Ramutė Rachlevičiūtė. *Ar pritartumėte, kad vaikystė – tai prarastas rojus? Ar galėtumėte sakyti kaip Antoine'as de Saint-Exupéry: „Atėjau iš savo vaikystės“? Ar to meto atsiminimai vien tik šviesūs, skaidrūs, ar temdomi ir tamsių debesų? Apie ką tada svajojote? Ar numanėte, kad būsite menininkė?*

Vilma Šileikienė. Ką labiausiai atsimenu iš vaikystės – tai vidinė laisvė, toks tikras ir atviras buvimas taikoje su savimi ir su aplinka. Paskui, kai pradėjau lankyti mokyklą, o ypač paauglystėje, įvyko didelis pasikeitimas – tapau sraige. Jei kas baksteli, tuoj sulendu į savo kiautą. Išsilaisvinau tik baigus mokyklą, kai pradėjau gyventi savarankiškai.

Ką galėtumėte papasakoti apie savo tėvus? Ką iš jų paveldėjote tokio, ką norėjote/perdavėte savo vaikams ar aplinkiniams? O ko sąmoningai vengėte, gal kovojote su kai kuriais būdo, elgesio bruožais ir nenorėtumėte to perduoti kartų „estafetėje“? Kuris iš tėvų buvo artimesnis?

Tėvai rūpinasi ir myli savo vaiką taip, kaip niekada nieko nėra mylėję. Tačiau jie apimti visokiausių

nuogaštavimų ir asmeninių baimių, todėl meilė vaikui saistoma rūpesčių, lūkesčių ir į(si)pareigojimų.

Paprasta mylėti, jei vaiko elgesys ir charakteris atitinka į jį dedamas viltis. Bet kad mylėtum jį tokį, koks jis yra, kad mylėtum tą jo kitoniškumą, reikia labai labai stengtis ir jausti tų pastangų prasmę. Ar tik ne seneliai yra geriausi besąlygiškos meilės siųstuvai ir imtuvai?.. Man tokia buvo senelė Bronislava.

Kaip atsimenate tarpinį, kai „bjaurusis ančiukas“ tapo gulbe? Ar daug karčių, skausmingų akimirkų būta paauglystėje? Ar krimtotės dėl to, kad likimas ko nors jums pagailėjo – gal proto, gal grožio, gal talento?

(Neatsakė.)

Ar paauglystėje neapgailstavote, kad esate silpnosios lyties atstovė? Ar nenorėjote būti vyras – juk anuomet tikrai daug kam atrodė, kad „pasaulis priklauso vyrams“?

Ankstyvoji fizinė branda mane (at)skyrė nuo kitų klasės mergaičių (bent jau man taip atrodė). Va tada tikrai apgailstavau, kad nesu berniukas. Nes berniukai tampo kasas, kumščiuojasi, spardosi, pastebi besikalantį moteriškumą ir atvirai jį komentuoja. Paauglystė – komplikuočiausias tarpnis, iš visų mano (iš)gyventų. Be abejo, tai labai susiję su kūniškumu.

Ar smagu prisiminti mokyklą? Kokie mokytojai ir kuo praturtino?

* Iš Ramutės Rachlevičiūtės rengiamos knygos „Menininkų autobiografijos“. Dailėtyrininkė vykdo intriguojantį projektą: menininkėms pateikė 39 klausimus, į kuriuos jos atsako eseistiškai arba papunkčiui. Ingos Dargužytės atsakymus į Ramutės Rachlevičiūtės klausimus išspausdinome KB nr. 1. Šįkart pateikiame antrą šio ciklo ištrauką.

Nejaučiu mokyklai jokių sentimentų. Mokykla ne-
skatino kūrybiškumo. Gal todėl man patiko fizika.

*Ko išmokė ir ko nesuteikė, nors galėjo suteikti, stu-
dijos?*

Studijų Vilniaus dailės akademijoje, Fotografi-
jos ir medijos meno katedroje, laikas kupinas gerų
emocijų, įdomių mokytojų, draugų, parodų, rengi-
nių. Studijuodama išmokau motyvuoti savo veiks-
mus, kalbėti apie savo darbus, viešai juos pristatyti.
Svarbiausias dėmuo buvo kūrybiškumas ir laisvė.

*Ar specialybę rinkotės atsitiktinai, ar visada žinojo-
te, kad būsite būtent tos srities menininkė? O gal stojote
į vieną specialybę, bet patekote kitur ir nesigailite?*

Radviliškio dailės mokyklą, jau būdama devyniolik-
metė, pradėjau lankyti iš nuobodulio. Vėliau pasirink-
kau privačias tapytojo Jurgio Šlapoko studijas Šiau-
liuose. Jis įkalbinėjo mane rimčiau studijuoti tapybą.
Kad studijuočiau menus, nuolat skatino ir mano vyras
Ričardas Šileika. Taigi atvažiavau į atvirų durų dienas
VDA Tapybos katedroje. Bet Jonas Gasiūnas išaiškino,
kad neturiu spalvinės klausos. O kadangi tais 1996-ai-
siais kaip sykis startavo fotografijos ir videomeno stu-
dijos, ten ir laikiau stojamuosius egzaminus. Tai buvo
geriausia, kas galėjo mane ištikti.

*Kuo patraukli pasirinktoji sritis? Ar norėtumėte, jei-
gu būtų sąlygos, išmėginti ką nors kita? Juk daug kas
ilgisi atsinaujinimo, ypač antrojoje gyvenimo pusėje.*

Fotografija man (pa)tinka dėl unikalios santykio su
laiku. Ji leidžia impulsyviai reaguoti į esamąjį momen-
tą, o kartu tinka brandai, nes galioja neribotai. Antroje
gyvenimo pusėje įsivaizduoju save kaip žavingą senjo-
ritą, dainuojančią garsutes, vos vos judinančią dubenį
9-ojo dešimtmečio šokių stiliumi ir važinėjančią „mo-
toroleriu“ kaip Joel Sternfeld fotografijoje.

*Koks buvo Jūsų debiutas? Kokios svarbiausios par-
odos, grupinės ir asmeninės? Kokie kūrybinio gyvenimo
momentai labiausiai įsiminė? Kiek būta kasdie-
nybės ir kiek būta švenčių?*

Pirmoji mano paroda – dar prieš studijas – įvyko Ra-
dviliškyje. Ten veikė liberalios minties ir veiksmo klu-
bas *Zabegalovkė*. Edmundo Verpetinsko-Mučio, kuris
buvo vienas iš šio klubo steigėjų ir narių, bute ekspo-
navau savo piešinius tušu. Studijų metais vis „sublizgė-
davau“ per Studentų meno dienas, buvau apdovanota
kelionėmis – tada pirmąkart išvykau už Lietuvos ribų.
Šiuolaikinio meno centro kuratoriai domėjosi aktyviais
studentais, kviesdavo į grupines parodas. Sulaukiau
daug dėmesio ir atsiliepimų kultūrinėje spaudoje. Tas
laikas buvo ir kasdienybė, ir šventė tuo pat metu. Įsi-
minė Algio Lankelio, Dariaus Gerasimavičiaus kuruo-
jamos parodos, pirmasis projektas viešajame Vilniaus
transporte – *Identifikacijos* (kuratorė Laima Kreivyte).
Dėstytojas Artūras Raila į studijinių darbų peržiūras
pakviesdavo įvairių meno žmonių, supažindino su An-
dersu Kreugeriu. Taip aš patekau į jo kuruojamą paro-
dą *Savigarba. Lietuvos dailė 01*.

Jau po studijų reikšmingiausiu savo darbu laikau
fotografijų ciklą „Pagaminta Lietuvoje“. Šiam ciklui
sukurti turėjau idealias sąlygas: užtektinai laiko, pa-
kankamą finansavimą, tinkamą eksponavimo vietą
ir laiką. Žinojau, kodėl ir kam visa tai darau. Tai
puikiausios sąlygos kūrybai. Daugiau tokių neturė-
jau. Surengiau pirmą personalinę parodą užsienyje
(Airijoje, Korke mieste).

*Kokie buvo svarbiausi kūrybinio darbo etapai? Ko-
kie žanrai, technikos, temos, motyvai jus traukė? Prie
ko nuolat sugrįždavote? Kas rūpi ir šiandien? Kokie
ateities kūrybiniai planai?*

Stebiu ir reflektuoju savo kasdienybę. Toms ref-
leksijoms fiksuoti dažniausiai naudoju fotografiją
ir tekstus (užrašus). Keičiuosi aš – keičiasi ir mano
pažinimo tiek gylis, tiek plotis. Studijų metais buvau
paviršutiniškesnė, ambicingesnė ir įžūlesnė. Ilgainiui
darausi švelnesnė, santūresnė ir jautresnė. Man svar-
bu pajusti, kas vyksta, kai susiduriu su kitu žmogumi
ar kūriniu. Juk kiekvienas kūrinys, objektas, daiktas
ar žmogus turi ne tik fizinį pavidalą, bet ir aibę viso-
kiausių paskirčių, intencijų, skleidžia tam tikrą ener-
giją. Fotografijų ciklas „Pagaminta Lietuvoje“ – apie

Vilma ŠILEIKIENĖ. Procesas. Čenstakavos Dievo Motina (tekstilės drabužis), Lietuva XVIII a. pab. / 2009-07-23. Fotoatspaudas ant drobės; 60x75

meilę ir prisiminimus, apie pritaikomumą ir išsaugojimą. „Baltos spalvos balansas“, vėliau peraugęs į „Procesą“, – apie mane ir meno kūrinį, jų implikacijas. Mes visi esame tarpusavyje susiję gerokai labiau, nei drįstame pripažinti. Man įdomios tų sąsajų pinklės.

Kokia Jūsų dienotvarkė? Ar kasdien einate į dirbtuvę kaip į darbą? Ar mėgstate dirbti švintant, ar saulei nusileidus? O gal tik dienos šviesoje? Ar jums reikia tylos, specialaus ritualo, kad susikauptumėte, gal užsidegate žvakę, klausotės mėgstamos muzikos?

Tik būdama rami aš galiu išgirsti. Todėl man labai svarbu būti tyloje, be skubos, be blaškiklių. Labai dažnai norisi vienumos. Tobula būseną apima vasaros ry-

tais, kai teka saulė ir bunda gamta. Tada bėgu prie ežero... Po maudynių jau galiu pasitikti dieną ir klausyti(s), ką ji man pasakys. Sunkiau tamsiuoju metų laiku...

Kokie yra didžiausi kūrybinio darbo stimulai? Kas labiausiai įkvėpia? Kokių menininkų kūryba jums ypač svarbi?

Stiprūs stimulatoriai – gera knyga, paroda, filmas. Po Algimanto Švėgždos parodos, po filmų apie Paulį Klee, Mariną Abramovič, Czesławą Miłoszą apimdavo savotiškas transas. Kūrybinių impulsų (su)teikia asmeniniai pokalbiai. Dabar mano įkvėpėjai yra Viktorija Daniliauskaitė, Gintautas Trimakas, Ričardas Šileika.

Medžiaginiam kūrinio pavidalui atsirasti geriausias akstinas yra motyvacija. Svarbios ir sąlygos – ekspozicijos vieta, finansai, kad galėčiau atspausti nuotraukas. Tada disciplinuojusi, koncentruojusi ir įvykdau. Kitais atvejais aš plūduriuoju, vartausi ir raivausi, mėgaujuosi ir kedenuosi. Pats procesas man tampa didžiausia vertybe, net neįgaudamas galutinio fizinio pavidalo. Ir čia jaučiu tylią grėsmę.....

Kaip apibūdintumėte savo kūrybinį „aš“? Kokie išskirtiniai jo bruožai? Ar turite savo kūrybos/gyvenimo devizą?

Mano „kūrybinis aš“ – minkštas, slidus ir sunkiai suvaldomas. Naivus ir pretenzingas. Patraukiantis ir neprisileidžiantis pernelyg arti.

Ar jūsų kūrybai svarbūs sapnai, svajonės, fantazijos?

Mano kūrybiniam darbui sapnai nėra svarbūs. Svajonės, na, gal šiek tiek. Bet fantazijos – nuostabus dalykas. Fantazuoti provokuoja pati gyvenimo realybė. Fantazuodama galiu susikurti, ką tik noriu.

Ar esate optimistė, ar pesimistė, t. y. ar stiklinė puspilnė, ar pustuštė?

Manau, gebėjimas fantazuoti palaiko mano optimizmą. Todėl stiklinė yra puspilnė.

Ar turite savo mėgstamą pasaką?

Pasakas visada mėgau. O vaikystėje giliausiai mane sukrėtė animacinis filmukas „Undinė“. Man

ir dabar aktualiausias dalykas yra meilė. Mylėti iki gyvenimo pabaigos – tai būtų tobulas išsipildymas.

Ar sieja kolegiški, ne tik kūrybiniai, bet ir žmogiški, santykiai su kolegėmis/kolegomis?

Studijų laikais šalia buvę žmonės man svarbūs iki šiol. Išsibarstėm, retokai susitinkam, bet ryšys išliuko, grįžti į praeitį nėra sunku. Labai smagu, kai susitinkam po metų ar po dvejų. Atrodo, nė nebuvome išsiskyre – taip viskas aišku ir lengva. Tuos susitikimus labai branginu.

Ar jūsų kūryba pakankamai įvertinta, ar kritikų dėmesys vis aplenkdamo?

Prisimenu perskaitytus žodžius: „Ar gali menininkui rūpėti dar kas nors be jo paties...“ Juk kurti meną – absoliutus egoizmas. Galima tik stebėtis, kad ši egoizmo forma dar kam nors įdomi: „Kam šandien gali rūpėti prieštaringas ir dramatiškas asmens pasaulis, jo turtinga vaizduotė, kai tikrojo pasaulio dramatismas yra nepalyginamai įvairesnis, turtin-gesnis? Gyvenime slypi daugiau netikėtumų, nei gali įsivaizduoti pats kūrybingiausias menininkas...“ (citata iš <http://www.lithuanian.net/lt/llit.htm>)

Klasikinė epocha svarbiausiomis estetinėmis vertybėmis laikė gėrį ir grožį. Modernizmo epocha pradėjo jomis abejoti, bet dar turėjo prasmę pažangos, progreso, novacijų terminai. Postmodernistinė era klasikos, modernizmo sąvokas atmetė, esą visi reiškiniai yra nevienaprasmiai, nevienalyčiai. Kokios epochos – klasicizmo, modernizmo ar postmodernizmo idealai jums priimtinausi?

(Neatsakė.)

Ar galėtumėte apibūdinti savo ideologines nuostatas, politinius įsitikinimus? Ar jaučiatės esanti bendruomenės dalis? O gal esate apolitiška ir manote, kad tai geriausias menininkės pasirinkimas?

Politika man asocijuojasi su stalo žaidimu „Monopolis“. Reikia gerai mokėti taisykles, būti akylam, nuolat sekti konkurentų veiksmus. Tai sukelia nemalonią įtampą.

Žinoma, esu bendruomenės dalis. Stengiuosi drąsiai reikšti savo nuomonę, ir čia joks patriotiškumas. Tai tiesiog padeda neprarasti orumo.

Kas jūsų gyvenime, gal ir kūryboje pasikeitė Lietu-vai atgavus nepriklausomybę?

(Neatsakė.)

Vienas žymus rašytojas yra išsitaręs: „Niekad nebuvau mąstantis žmogus.“ Esą aplinkybės susiklostė taip, kad nedaug kas nuo jo ir priklausė, dažniau reikėdavę gyventi kaip gyvenasi. Ar jaučiatės esanti savo gyvenimo režisierė? O gal tikite, kad likimas nulėmtas iš anksto?

Aš gyvenu, pasirinkdama tai, kas man atrodo prasminga. Nuo to viskas priklauso. Visa tai, kas mane ištinka (Dievo valia), sugrąžina prie esmės. Nuo jos kartais imu ir nuklystu (tada paklystu). Jaučiu, kad svarbiausia yra neprarasti atvirumo pasauliui. Gal tobula atvirumo forma ir būtų „gyventi kaip gyvenasi“.

Ar publikos nuomonė jums svarbesnė už meninės bendruomenės įvertinimą, pritarimą? Ar manote, kad geriausia savo kūrybos vertintoja esate jūs pati?

Rodydama kūrinius kitiems, pasitikrinu, mokausi. Labiausiai paisau nuomonės tų, kurių darbai man patinka. Nes tai (į)rodo pojūčių bendrystę.

Visokia kritika yra gerai – tai dėmesys. Kiekvienas turi teisę pasakyti ar parašyti, ką jaučia, kaip supranta. Ačiū Dievui, kad yra tokių norinčių ir mokačių ne tik žiūrėti, bet ir reflektuoti, ką pamatė. Aš tikiu komunikacija per kūrinius. Ji tikrai vyksta pačiomis netikėčiausiomis kryptimis, rakursais, jos amplitudė nenuspėjama. Tikiu, kad toks bendravimas prasmingas.

Kada pasijutote esanti menininkų bendruomenės narė? Ar dabar priklausote kokiam nors organizacijai, sąjungai?

Meninė bendruomenė buvo svarbi studijų laikais. Priklausyti bendruomenei – tai dalytis viskuo: tiek geru, tiek blogu, ir tuo mėgautis. Bet taip ir tuo aš negyvenu... Matyt, nesu itin bendruomeniška.

Ką jums reiškia būti moterimi? Juk tenka atlikti daugybę vaidmenų, kaip sako sociologai, – dukters, sesers, mamos, močiutės ir t. t.? Ar didžiuojatės esanti moteris? Ar patogiai jaučiatės būdama moterimi? Ar būtumėte daugiau pasiekusi, jeigu ne žmonos, mamos ir kiti moteriški vaidmenys? Ar nebūtumėte daugiau pasiekusi, būdama vyras?

Būti moterimi – tai būti savimi pačia nuostabiau-sia forma. Visi prasmingiausi mano gyvenimo virs-mai yra neatsiejami nuo moteriškosios prigimties. Esu perskaičiusi daug feministinės literatūros, esu ir maištavusi, ir reiškusi nepasitenkinimą. Bet tikrai žinau, kad moteris turi gerokai daugiau šansų „ne-prarūgti“, ji labiau nei vyras gyvena kitiems.

Ar namiškiai visada palaikė jūsų kūrybinius planus?

Pagrindinis skatintojas ir padėjėjas yra mano vyras. Jei būtų kažkaip kitaip, taptų neįsivaizduojamai sudėtinga.

Kokią įtaką jūsų kūrybai padarė kelionės, kūrybinės stovyklos, plenerai, simpoziumai? Ką jums reiškia palikti namus? Ar galite kurti ne namuose, ne savo dirbtuvėje?

Keliauti mėgstu. Juk tai nauja patirtis, daugiaplanė ir daugialypė. Iš visų pusių supa nepažįstamos vietos. Man patinka gaudyti tuos įvairiakrypčius impulsus. Ir susikurti vaizdą, kur esu. Gal tas vaizdas neišbaig-tas, netobulas, kartais net nutolęs nuo realybės. Bet jis mano, aš juo džiaugiuosi, vežuosi jį namo ir saugau.

O ramiausia man namuose.

Į šį pasaulį žmogus ateina vienas, vienas ir iš jo išeina? Ar jūsų tai negąsdina?

Tai, kad mirštame po vieną, yra tobula. Kiekvienas turi asmeninį kelią, kuriuo ir keliauja. Šalia esantys – tik pagalbininkai ir pakeleiviai. Baisu pagalvoti, kas būtų, jeigu mirtume poromis.

Kokias netektis išgyvenote skausmingiausiai?

(Neatsakė.)

Ką jums reiškia senti? Ką reiškia, jeigu toks laikas jau atėjo, dažytis žilus plaukus, ar sunku susitaikyti su raukš-

lėmis veide, veidrodyje atpažinti ne savo, o mamos veidą?

Senėjimas, sakyčiau, išgrynina. Nes gerai jaustis tampa svarbiau, negu gerai atrodyti. Nuo išorinių dalykų pamažu ir vis labiau pereinama prie vidinių. Arba kitaip – nuo povo eisenos prie esmės jausenos. Artėti prie esmės niekada nėra paprasta.

Ar jaučiate mirties baimę? Ar įmanoma pasirengti mirčiai?

Jei esi pasirengęs gyventi kiekvieną dieną, tai už-gožia norą ir galimybę rengtis mirti. Vis dėlto tikiuo-si, kad tai minutei atėjus, instinktyvus noras gyventi neužvaldys atvirumo mirčiai. Mirtis yra asmeninė, bet kartu susijusi su išlydinčiaisiais. Tas derinys la-bai sudėtingas. Visi žinom, kad lengviau išeiti, kai tau pamojuoja, o ne kai laiko už rankos. Bet kaip be skausmo paleisti brangiausia, ką turi?

Tikiu Czesławo Miłoszo mirties pajautos vizija eilėraštyje „Pažadintas“. Ramybė ir mirtis man atro-do labai artimos tarpusavyje.

Ar jums svarbus yra tikėjimas? Ką/ kuo jūs tikite? (Neatsakė.)

Kai žiūrite į savo jaunystės fotografijas, ar atpa-žįstate save?

Asmeninės nuotraukos neatsiejamos nuo emocinės atminties. Vaizdas provokuoja, atkuria jausminį tos aki-mirkos lauką. Tai ir yra svarbiausias dėmuo, kurį fiksuoja ir konservuoja fotoatspaudas. Simpatijos ar antipatijos as-meniniams fotoatvaizdams sietinos ne tiek su fizine infor-macija (pavyzdžiui, jaunas ir gražus kūnas), kiek su emo-cijomis fotografavimo akimirka ar tuo gyvenimo tarpsniu. Man malonu atsigręžt į gražią ir laisvą praeities aš.

Nors... Klasės draugė atsiuntė man vaizdų iš mo-kyklos *Paskutinio skambučio*. Žiūrėjau, žiūrėjau... Atrodė, kad stebiu keistą, paralelinį pasaulį, kurį kažkodėl aš pažįstu...

Žmonės ištinka amžiaus tarpinių krizės. Vieni manymu, kas 9 metai, kiti pabrėžia Kristaus amžių – 33 metus. Psicho-logė Karen Horny mano, kad moterys didžiausią krizę pajun-

ta prieš savo 40-metį. Kokias amžiaus krizes esate patyrusi?

Manychiau, psichologė Karen Horny yra teisi: keturiasdešimtmetis – aukso amžius, grynuolis. Jį perlipus, galima šiek tiek atsipūsti. Pasidžiaugti, kad pavyko. Iki kitų kartų, žinoma.

Ar vidinės gyvenimo trajektorijos sutampa su išorinėmis ir kūrybinėmis?

Krizės nėra prastovos ar pertrūkiai. Kai studijavau, atrodė, kad gyvenu kelis gyvenimus vienu metu. Per motinystės atostogas jaučiau, kad išnykau, atrodė manęs nebėra. Bet kas pasakys, kada prasmingų virsmų įvyko daugiau? Net ir kūryboje. Svarbiausia neprisirišti prie „už(si)tarnautos“ praeities, o atvira širdim priimti nesaugią ir impulsyvią dabartį, kad neprarastume atvirumo ir nebijotume tylos.

Ar pavyko įgyvendinti savo svajones? Ar visi gyvenimo tarpsniai buvo vaisingi, kūrybingi? Kokie buvo laimėjimai, kokie trukdžiai?

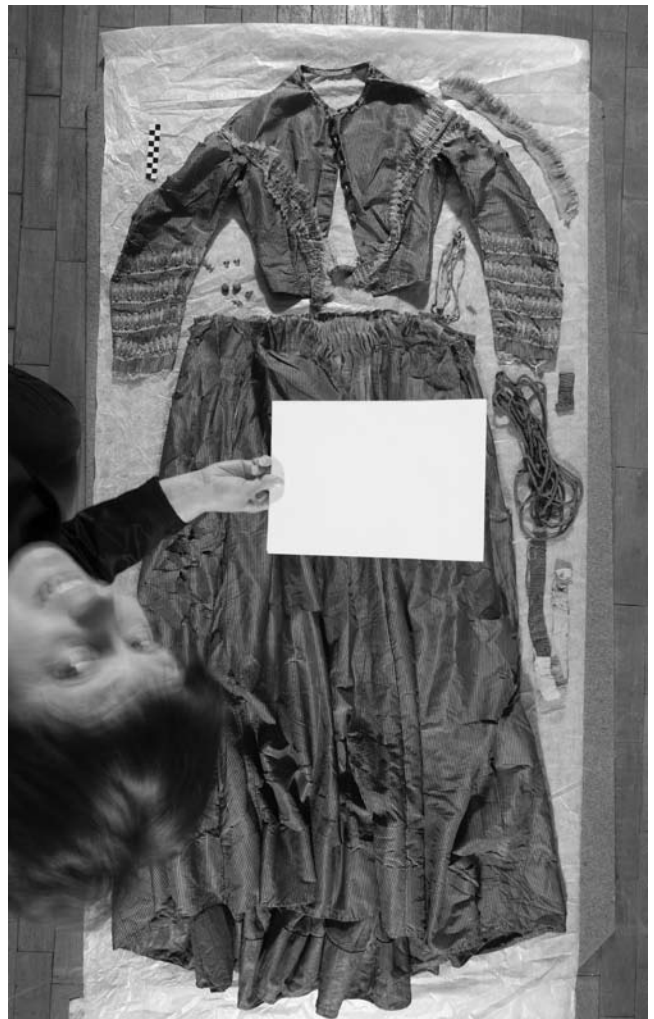
Štai www.artefacts.net nubraižė kūrybinės mano biografijos trajektoriją. Tai irgi tam tikra politika. O aš noriu pasinerti į kūrybinį procesą ir tuo mėgautis. Nes tomis akimirkomis išnyksta visuotiniai matai, laikas praranda linijinę struktūrą. Čia ir tenka prisipažinti, kad kūryba man – tai pirmiausia maloni veikla (beje, nuo to ir pradėjau prieš dvidešimt metų).

Ką galėtumėte pasakyti apie praeities–dabarties–ateities grandinę? Kuri dalis jums svarbiausia?

Svarbiausia man dabartis – tas beveik neapčiuopiamas akimirksnis. Nes jį išgyvenu čia ir dabar. Tai baltas popieriaus lapas su hipnotizuojančia galimybe pradėti viską iš naujo. Čia ir yra didžiausias stebuklas, žinoma, jei pavyksta.

Koks kūrinys geriausiai pristatytų jūsų kūrybą? Kada ir kokiomis aplinkybėmis jis buvo sukurtas? Kodėl būtent jis geriausiai jus atskleidžia?

2008-ųjų gruodžio devintosios rytą norėjau vienuoje klausytis Michaelo Nymano „MEMORIAL“. Buvau nusiteikusi mechaniškai atlikti savo darbo prievo-

Vilma ŠILEIKIENĖ. Procesas. „Suknelė“, Prancūzija XIX a. / 2011-12-12. Fotoatspaudas ant drobės; 60x75

lę. Bet į restauratorių fotostudiją atneštas *Astrologas* „užkalbino“ mane. Todėl ši fotografija man – tobulai išsipildęs ir net fiksuotas momentas. Toji sekundės dalis absoliučioje savo (mano) pilnatvėje. O kiek tokių pralekia nesustabdytų...

Kokia jūsų fotografija ar kieno nors nutapytas/nupieštas portretas, o gal autoportretas geriausiai jus pristatytų? Kokiomis sąlygomis tai sukurta? Kokia buvo atmosfera?

Jau atsakiau...

LIETUVIŠKAI PRAKALBINTAS LILIJOMAS

Su vertėju Vitu AGURKIU kalbasi Daiva ŠABASEVIČIENĖ

Lietuvos nacionaliniame dramos teatre László Baggossy, vienas garsiausių vidurinėsios kartos Vengrijos režisierių, intensyviai repetuoja Ferenc Molnára (1878–1952) dramą „Lilijomas“. Premjera numatyta šių metų vasario 28 dieną.

Garsaus rašytojo, žurnalisto ir dramaturgo pjesę, dažnai statomą įvairiuose pasaulio teatruose, iš vengrų kalbos išvertė Vitas Agurkis, maloniai sutikęs pasidalyti mintimis apie šios pjesės vertimo subtilumus, apie vengrų literatūrą ir kultūrą apskritai.

Daiva Šabasevičienė. „Lilijomo“ (Liliom, 1909) dramaturginėje struktūroje susipina realybė ir fantazija, juokas ir ašaros, švelni šypsena ir tragizmas. Dalis veiksmo vyksta tikrovėje, dalis – skaistykloje. Kaip Jūs vertinate šią pjesę? Ar sunku buvo versti labai savitus molnariškus poetizmus?

Vitas Agurkis. Pastaraisiais dešimtmečiais labai išstobulėjo kalbos raiška, gyvybės jai įliejo visų sričių humanitarai, taigi ir vertėjai (pagerėjo grožinių, humanitarinių, filosofinių, mokslo populiarinimo tekstų vertimai). Atėjo laikas, kai lietuviškai įmanu pasakyti viską, tik reikia mokėti pasinaudoti tuo, kas kitų jau atrasta. Molnára pjesės vertimas reikalauja maksimalaus susitelkimo. Manau, šis tas pavyko, bet būta visko. Per pirmąsias repeticijas ir man pačiam atsivėrė akys – pamaciau, koks buvau nenuovokus. Tada keiksnočiau save, kad nepakankamai kruopščiai išsianalizavau tekstą, kad ne visur iki galo padariau tai, ką privalėjau padaryti.

Kuo Ferencas Molnaras išsiskiria vengrų literatūros kontekste?

Itin didelis novatorius. Anksčiau buvo taip: literatūroje ir teatre veikė aukštuomenė ir prastuomenė. Aukštuomenės gyvenimą atskleidavo dramos, tragedijos, o prastuomenės – komedijos. Na, dar buvo leidžiama prastuomenei parodyti savo patriotizmą veikaluose apie tautos kovas už laisvę. Molnaras pasirinko prastuomenę ir įdėmiau įsižiūrėjo į ją: parodė, kokia ji nevienalytė (kaimo, priemiesčių, užmiesčio gyventojai), kokius stiprius jausmus patiria tie „mažieji“ žmonės, tačiau ne visada moka juos atskleisti net savo artimiesiems. Švelniai iš jų šaipėsi, bet niekada nesityčiojo. Pakeitė veiksmo vietą – tai užmiesčio parkas, jame karuselė, plevėsa balaganininkas, tarnaitės, išsopusčiusios kaip ponios, bet jų kilmę išduoda papuošalai. Tikras karnavalas, kaip pasakytų rusų literatūrologas Michailas Bachtinas.

Molnaras naujoviškai svarsto apie universalius dalykus. Štai vienas iš jų: žmogui neapsakomai sunku suprasti kitą žmogų. Po 16 metų Lilijomą kamuoja savigrauža, nes jis mušė savo žmoną Juliją. Mėgina itin savitai atsiprašyti – primena negražų savo poelgį, o Julija jo žodžius priima kaip brangiausio žmogaus atminimo išniekinimą. Naujoviškas buvo ir sąlygiškų dalykų vaizdavimas (į sceną perkelta skaistykla).

Kaip manote, kur slypi šios pjesės sėkmė? „Lilijomas“ buvo dažnai statomas teatre (1940-aisiais Juliją vai-

dino Ingrida Bergman), jo siužetu kuriami kino filmai (1934-aisiais šią pjesę režisavo Frizas Langas). 1945-aisiais pjesės pagrindu Richardas Rodgersas ir Oscaras Hammersteinas sukūrė didžiulio populiarumo sulaukusį muzikinį spektaklį „Karuselė“. 2000 m. Hamburgo Thalia teatre „Lilijomą“ pastatė žinomas vidurinėsios kartos vokiečių režisierius Michaelis Thalheimeris, o 2011-ųjų gruodį Hamburgo baleto trupė parodė baleto „Lilijomas“ premjerą (pagal Michelio Legrand'o muziką jį sukūrė vienas garsiausių nūdienos choreografų Johnas Neumeieris).

Pjesės medžiaga iš tikrųjų labai plastiška, režisieriaus rankose ji gali tapti ir komedija, ir universalius dalykus atskleidžiančia drama. Pristatydamas spektaklio koncepciją, režisierius László Bagossy taip apibūdino tuos kitus pastatymus: nuo žiurovų juokinimo iki juoko pro ašaras.

Esate vertęs ir daugiau vengrų pjesių. Kuo iš jų išsiskiria „Lilijomas“?

Tai buvo realistinės, psichologinės pjesės, dar iš žodžio teatro laikų. Drąsiau atsistoti ant kojų padėjo puikūs vertėjai, nuostabūs mano verstų pjesių redaktoriai – šviesaus atminimo Vytautas Martišius ir Marija Subatavičienė. Tik Istváno Gállo radijo vaidinimas buvo šmaikštus groteskas su muzikiniais intarpais. „Lilijomas“ visai kitoks: neįprasta veiksmo vieta, neįprasti personažai, juokas pro ašaras, ore tvyranti karnavalo dvasia, mėginimas juokais kalbėti apie žmogui itin svarbius dalykus, iki spindesio nušlifuoti dialogai. Tik negalėčiau pasakyti (neturėjau progos palyginti), ar jie buvo tokie ir prieš šimtą metų, ar autorius šlifavo juos visą gyvenimą.

Ką reiškia pagrindinio veikėjo vardas? Iš kur jis kildinamas?

Tai pravardė, vengriškai *liliom* reiškia *lelija*. Reikėjo pasukti galvą, kaip pasielgti su tokia pravarde. Vertimo teorijos knygose linkstama prie pravardžių vertimo, bet primygtinai to daryti nereikalaujama. Tai kaip versti? Vyras Lelija – nei šis, nei tas. O gal Leleiva (miškinė lelija)? Vėl negerai – yra tokia lietuviška pavardė. Tai gal Lelijinis – kaip tulpinis, agurkinis? Taip, personažas – niekšelis, sukčius, bet anaipol ne tokio kalibro kaip minėtieji mūsų šiečiai. O gal Lelijonis? Vėl kakta į sieną – yra ir tokia lietuviška pavardė. Tada sulaukiau signalo iš teatro, kad šios į nemažai kalbų išverstos pjesės pavadinimas paprastai neverčiamas. Tokių nevertimo pavyzdžių – irgi kiek nori. Antai rusų rašytojo Leonido Andrejevo apsakymas į lietuvių kalbą išverstas kaip „Bergamotas ir Garaska“ (personažų pravardės). Ant kelio užvedė pati Molnáro pjesė: kitas jos personažas, dar didesnis sukčius, pastūmėjęs Lilijomą į pražūtį, yra Fičuras (vengriškai *fičúr* – paniekinamai *dabita, frantas*). Versiu Lilijomą – ką daryti su Fičuru? Tai ir padėjo galutinai apsispręsti – neversiu nė vieno.

Ferenc Molnár. „Lilijomas“. Režisierius László BAGOSSY. Repeticijų scena

Ferenc Molnár. „Lilijomas“. Režisierius László BAGOSSY. Repeticijų scena

D. Matvejevo nuotr.

Ką buvo sunkiau versti – ar poetines, ar dramatinės vietas?

Kartais sunkiausia būna ne išversti turinį (prie jo priskirčiau ir poetines, ir dramatinės vietas), o perteikti raišką. Gera metafora pakylėja kūrinio meniškumą, bet kartais ji būna taip susijusi su autoriaus gimtąja kalba, kad vertėjui nusvyra rankos. Nepakeičiamai sunku versti, kai visas veikalas paremtas viena išplėtotą metafora, kuri „priešinasi“, verčiama į kitą kalbą.

Kuo apskritai skiriasi dramos vertimas nuo prozos kūrinių?

Labai skiriasi. Kai verti prozos kūrinių, jei pavyko užčiuopti autoriaus intenciją, jausmo ir minties niuansus, sakinio ritmą, intonaciją ir visa tai perteikti, vadinasi, pasisekė. Verčiant pjesę, viskas lieka tas pats, tik prisideda dar vienas dalykas: tą tekstą turės sakyti aktorius. Ir ne šiaip sau sakyti: dar ir išgyventi, ir perteikti tą išgyvenimą. O ištariai žodžiai, anot Viktorijos Daujotytės, turi derėti su juos tariančio artisto dvasiniais virpesiais. Štai čia ir iškyla sunku-

mas: ar mano, lietuviškai perrašančio pjesės dialogus, dvasiniai virpesiai derės su aktoriaus virpesiais. Taip būna ne visada, todėl išverstas pjesės tekstas derinamas prie aktorių.

Dalyvavote pirmosiose spektaklio repeticijose, buvo daromos pačios smulkiausias pataisos. Mane nustebino, kokios tikslios Jūsų intonacijos, kaip gerai perpratote veikėjų charakterius... O kokį įspūdį Jums padarė režisierius, aktoriai?

Anais laikais Universiteto lituanistai buvo mokomi

ir raiškiai perskaityti tekstą (kad galėtų dirbti ir mokytojais). Pjesę irgi skaičiau taip, kaip kadaise buvau mokomas. Maniau, esu išžvalgęs visas teksto smulkmenas, nuošaliausius užkaborius ir viską perteikęs. Deja, taip tik atrodė. Štai režisierius László Bagossy pasigedo itin keisto personažo vardo. Aktorei jį ištarus, ir kita aktorė, ir publika turėtų leipti juokais. To reikalauja pjesės remarkos. Aktorė ištaria tą vardą – niekas nė nešypteli. Sunku nustebinti lietuvius, kurie mėgsta vadintis keisčiausiais pusės pasaulio vardais. Bet supratau, kad čia mano nueita lengviausiu keliu. Aktorių padedamas režisierius veikia užbaigė mano ne iki galo padarytą darbą. Pamačiau, kaip puikiai režisierius išsinagrinėjęs pjesę, ir pamaniau – štai dar vienas maksimalistas. Visada žavėjauosi maksimalistais. Aktoriai irgi rimtai pasižiūrėjo į vaidmenis. Tada ir paaiškėjo, kad mano leksika ir intonacijos priimtinesnės vyresniesiems, o jauniausiųjų kalbėsena jau skiriasi nuo manosios. Reikėjo tikslinti replikas, kad jos būtų priimtinos aktoriams, nes žmogus, kalbantis jam svetimomis frazėmis, neįstengs nei pajusti, nei adekvačiai perteikti to, ką jaučia.

Kokie didžiausi vertimo sunkumai?

Versti realijas, kurių atitikmenų nėra Lietuvoje (čia nekalbu apie fantastikos knygas). Tai gali būti (arba bent jau buvo) didmiesčio slengas, kitoks ir kalbos, ir gyvenimo ritmas. Toks buvo Jerome'o Davido Salingerio romanai „Rugiuose prie bedugnės“. Beveik prieš pusšimtį metų jį išvertė tada vos į trečią dešimtį perkopęs Povilas Gasiulis.* Ir kaip išvertė! Vertimas ir dabar nepasenęs, vis dar yra ko iš jo pasimokyti.

Sunkumų (veikiau suvokimo) kelia itin dideli kalbų skirtumai. Antai vengrų kalba neturi giminės gramatinės kategorijos, užtat yra buvę sunkoka atskirti, apie ką kalbama tekste – apie vyrą ar moterį.

Kartais pašokdina vietas, kuriose autorius maksimaliai pasinaudoja itin specifiniais gimtosios kalbos ištekliais (žodžių žaismas, komiško efekto sukeliančios tarmybės). Tąsyk, Valdo Petrausko žodžiais tariant, telieka viena: perkurti. Kyla rizika nuklysti į lankas, neperteikti visos originalo jėgos ar grožio. Tada, bent jau man taip atrodo, svarbiausia – kuo tiksliau užčiuopti autoriaus intenciją: jo meistriškumas verčia pasitempti ir vertėją.

Svarbu suprasti ir pajusti visus – net subtiliausius – autoriaus frazės, sakinio, pastraipos niuansus, kad atskirtum kandumą nuo lengvos ironijos ar užmaskuotų patyčių, kad perprastum daugybę kitų dalykų, kurių nepastebėsi iš pirmo žvilgsnio. Perteikti tokius ir panašius dalykus įmanoma tik gimtąja kalba. Jei verstume juos į kitą išminktą kalbą, tai būtų tik nelabai vykęs verčiamo teksto atpasakojimas.

Ką verčiate pastaruojų metu?

Baigiu versti Miklóso Kállay'aus (1885–1955) istorinį romaną „Steponas Batoras“. Mažai ką žinome apie šį išskirtinį karvedį ir valdovą. Puikaus stiliaus knyga primins, kaip, kur, kokiomis aplinkybėmis brendo ši asmenybė. Jei vertimas neužklius už varčios, romanai jau šio vasarą turėtų pasirodyti knygynuose.

* Beje, šiemet Povilas Gasiulis už sodrų, gyvą ir adekvatų sudėtingo originalo teksto perteikimą puikia lietuvių kalba, verčiant Johno Dos Passos romaną „Manhatano stotis“ (*Baltos lankos*, 2012) įvertintas PEN centro ir LR kultūros ministerijos įsteigta premija „Vertėjo krėslas“.

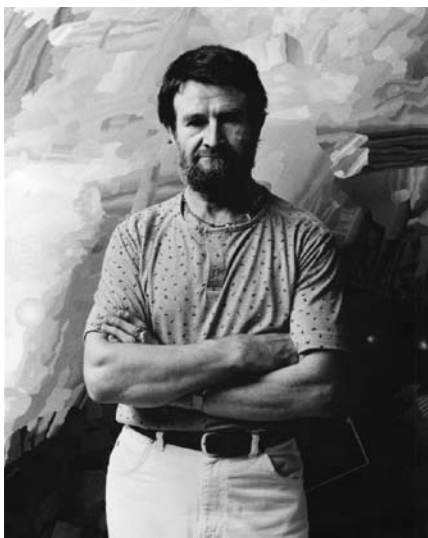
Prasitarėte, kad kiekvieną dieną sekate vengrų radijo žinias. Kokie šios šalies įvykiai Jums atrodo aktualiausi?

Labiau domina tendencijos, o Vengrijos kultūros plėtotė panaši į kitų Vidurio Europos valstybių. Ten kultūros žmonės irgi darė viską, kad pasikeistų valstybės santvarka ir statusas, o dabar į aukštas valdžios kėdes susėdę vyrai pamiršo, kaip jie ten atsidūrė.

Vengrijoje aiškiai matomi rūpestingos kultūros politikos ženklai: nacionalinės bibliotekos interneto tinklalapyje – apie 10 000 suskaitmenintų knygų (grožiniai ir moksliniai tekstai, žodynai, iškilių rašytojų vertimai į kitas kalbas, per 200 aktorių įskaitytų knygų). Parsisiųsdink viską nemokamai ir naudokis į sveikatą. Dar galima nemokamai parsisiųsdinti 77 vengrų rašytojų knygas iš vadinamosios literatūros akademijos interneto svetainės. Specialus fondas remia kituose kraštuose leidžiamus vengrų rašytojų vertimus. Rašytojai remiami tiesiogiai (parama skiriama ne leidykloms, o autoriams). Dėl to nutinka ir kuriozų: štai vienas poetas, gavęs paramą, užuot rašęs poeziją, už tuos pinigus surengė protesto demonstraciją prieš valdžią.

Neteko girdėti, kad Vengrijos kūrybinių sąjungų nariai eitų, kaip nutiko Lietuvoje, į mokesčių inspekciją prašyti verslo ar individualios veiklos liudijimo (tokie liudijimai paprastai duodami smulkiesiems verslininkams, amatininkams – jiems taikomi mažesni mokesčiai). Amatininkams mažinti mokesčius galima, o kultūros žmonėms – ne? Štai taip – neskiriate, vyručiai, nuo amatininkų. Nieko sau kultūros politika! Tai ko vertas Kultūros ministerijos teikiamas meno kūrėjo statusas? Finansų ministerija įtakingesnė, vadinasi, kaip ji pasakys, taip ir bus... Klausimų kyla visokių. Ar Lietuvos valdininkai žino, kuo alga skiriasi nuo honoraro? O kuo vertėjas skiriasi nuo verbų rišėjos ar savo dirbtuvėlę turinčio šaltkalvio? Prisipainiojome, bet ar išsipainiosime? Tačiau, kaip sakė režisierius László Bagossy, kituose kraštuose kultūros žmonių duona irgi su pluta.

Dėkoju už pokalbį.

Kęstutis ŠAPOKA

NEABEJOTINA LIETUVIŲ TRADICIJOS DALIS

*Vladislovo Žiliaus (1939–2012)
kūryba ir likimas*

Galerija *Kunstkamera* atidarė nedidelę dailininko Vladislovo Žiliaus kūrybos parodą „Švytėjimai“, kurioje pristatė aštuntojo–dešimtojo dešimtmečių abstrakcijas.

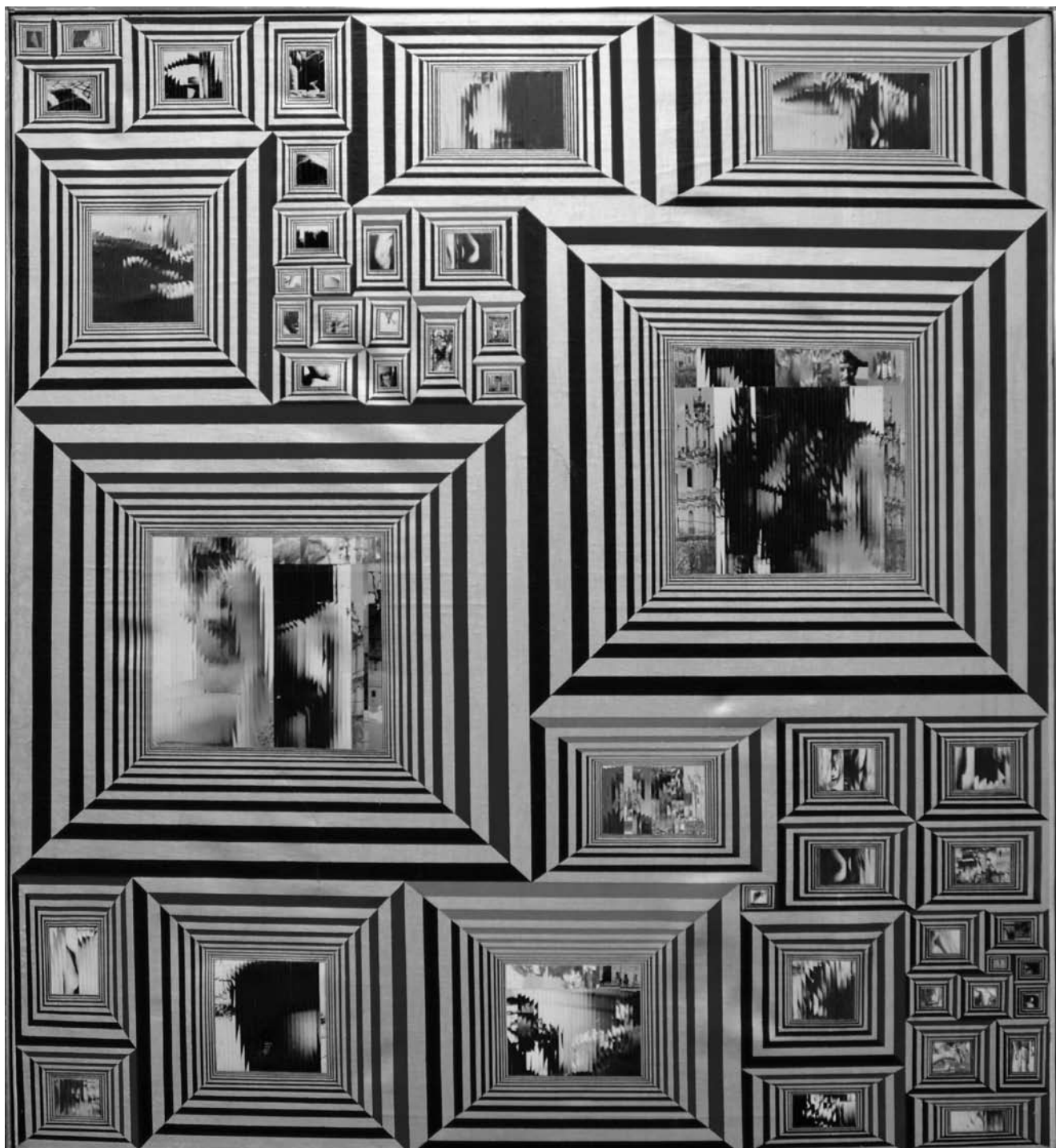
Vladislovas Žilius gimė 1939 m. gegužės 13 d. Varsneliuose, Šilalės apskrityje. Mokėsi Telšių dailės mokykloje, 1964 m. Lietuvos dailės institute baigė grafikos studijas. 1965 m. dėstė piešimą M. K. Čiurlionio meno mokykloje, 1972 m. – Vilniaus inžinieriniame statybos institute. Vėliau dirbo leidyklos *Vaga* Meno leidinių redakcijos vedėju, leidyklos *Mintis* vyr. dailininku. Sukūrė estampų (ciklai „Vilniaus legendos“, „Taikynys“), ekslibrisų, piešinių, tapybos kompozicijų. Iliustravo knygas, apipavidalino kino filmą „Jausmai“. 1964–1976 m. dalyvavo grafikos parodose Lietuvoje ir užsienyje (tarptautinėse bienalėse Malborke, Krokuvoje, Barselonoje). 1965, 1966, 1970, 1974 m. Vilniuje surengė individualias parodas, tarp jų – neoficialų tapybos pristatymą.

Žilius priskirtinas prie neeilinių Lietuvos dailės istorijos figūrų. Talentingas knygų iliustruotojas, kaip ir vyresnieji kolegos (Algirdas Steponavičius, Birutė Žilytė, Vincas Kisarauskas, Saulė Kisarauskienė ir kt.), pasukęs dekoratyvaus modernizmo keliu, sulaukė aršios sovietinio režimo reakcijos. 1974 m. Žilius

buvo apkaltintas formalizmu ir išmestas iš Lietuvos dailininkų sąjungos.

Ko gero, taip atsitiko visų pirma todėl, kad nesitenkindamas „per siaura“ knygų iliustravimo sritimi, dailininkas nusprendė panašius „dekoratyvaus formalizmo“ principus perkelti į „laisvąją“ kūrybą, t. y. pritaikyti tapybai. Nereikėtų pamiršti, kad pats cechinės priklausomybės ribų peržengimas anuomet laikytas nepriimtiniu, antra – formalizmas tapybos srityje, kuri buvo labiausiai privilegijuota ir, žinoma, akyliausiai prižiūrima cenzorių, reiškė labai jau įžūlų išsišokimą. Trečia, Žiliaus formalizmas neturėjo nieko bendra net ir su tuometiniu „tyliojo modernizmo“ tapybos ekspresionizmu, tiek figūriniu, tiek abstrakčiu. Net neoficialiosios dailės kontekste jo tapyba atrodė pernelyg abstrakti, nepersisunkusi tapybiniais *arsininkų* skauduliais, pernelyg „popsinė“ ir net „kičinė“ neigiama šio žodžio prasme...

Parodoje eksponuojamas vienas dar Lietuvoje sukurtas kūrinys, 1967–1969 m. nutapyta opartinė kompozicija, su „postprodukcijos“ elementais – juostelėmis supjaustytomis Rimanto Dichavičiaus fotografijomis, sukljuotomis į naujus darinius ir įkomponuotomis drobėje. (At)vaizdavimo, „koloristinis“ sluoksnis redukuotas iki minimumo, išryškinant plotmę, artimesnę popmeniui.

Vladislavas ŽILIUS. *Be pavadinimo*. 1967-1969. Drobė, tempera; 142 x 131

Svarbus niuansas, kad Žilius iš knygų iliustravimo perkėlė į tapybą ne tik dekoratyvumą, architektoniką, tačiau sugebėjo „taikomąjį“ jos aspektą, arba teksto ir vaizdo santykį, kokybiškai paversti savita „konceptų plastika“. Jo tapybos kūrinių, kad ir kokie dekoratyvūs jie atrodytų iš pirmo žvilgsnio, negalima vadinti tiesiog išdidintomis „ilustracijomis“. Tai ypač akivaizdu, žiūrint ne į paveikslų reprodukcijas, o tada, kai bendrauji su jais tiesiogiai.

Subtilų tapytojo skonį atskleidžia tiek spalvos (nors jos kildintinos ne iš lietuvių kolorizmo, bet iš estetikos, būdingos 7–8 dešimtmečių knygų grafikai), tiek „tapybinis paviršius“. Atidžiau išsižiūrėjus į Žiliaus amerikietiškojo periodo paveikslus, stebina daugiasluoksnis ir netgi (saikingai) ekspresyvus tapymo būdas. Taigi, jis ne „spalvina“ tam tikrus plotus, ko būtų galima tikėtis iš tapančio grafiko, bet juos *ištapo, nutapo*. Sąmoningai pasirinkęs apribotą spalvų gamą, teptuku vieną ant kito kloja beveik identiškus tonus, spalvas, todėl iš tolo jo drobės primena atspaudus. Bet, kai žvelgiame iš arčiau, atsiskleidžia „minkšti“, turtingi, „gestiška“ ištapyti drobių plotai.

Sovietmečiu Žilių ypač išgarsino jo laiškas Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto pirmajam sekretoriui Petriui Griškevičiui. Dailininkas atvirai pasisakė prieš laisvę varžantį socialistinio realizmo principą ir prieš sovietinį melą apskritai, rašė, kad nebegali toliau gyventi šio režimo diktuojamomis sąlygomis, todėl reikalavo, kad jam būtų leista emigruoti. Šis laiškas 1976 m. buvo paskelbtas pagrindiniame leidinyje *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, išplatintas užsienyje, sulaukė rezonanso JAV lietuvių spaudoje. Tais pačiais metais Žiliui ir jo žmonai Iдай, turinčiai giminių JAV, leista išvykti.

Jis, ko gero, vienintelis profesionalus „oficialusis“ dailininkas, sulaukęs net tikrų pagrindžio rezistentų šokio tokio dėmesio ir pritarimo, nors jie nelabai mėgo „kūrybinę inteligentiją“, gudriai užsisklendusių „vidinės estetinės rezistencijos“ kiaute, ne itin ja pasitikėjo.

„Kovo 7 d. Iš J. Tumelio sužinojęs, kad Žiliai pagaliau vyksta į JAV, nuėjau jų išlydėti, nors manęs ir nekviėtė. [...] Išlydėti juos norėjau. Tegul papa-

sakoja Amerikoje, kad nors vienas rezistentas juos palydėjo į užsienį. Lydinčiųjų buvome tik trys vyrai ir trigubai daugiau moterų. [...] Ar ten jis ras savo laimę? Vladas – ne politikas, tad pritaps prie naujų žmonių ir sąlygų. [...] Vladas Žilius – fiziškai labai silpnas žmogus. Bet kovo 6 d. Vatikano radijas skaitė labai gerą jo pareiškimą apie padėtį Lietuvoje. Tai daug geresnis politinis dokumentas negu J. Jurašo 1974 m. gruodžio pabaigoje. Žiliaus pareiškimas Lietuvoje likusiems jo draugams padarė didelį įspūdį. Tačiau kodėl niekas jų neatėjo palydėti Žiliaus į tolimą kelionę? Baimė – baisus mūsų priešas“¹, – rašė Antanas Terleckas.

Atsidūrusi Amerikoje, Žilių šeima gal ir neklestėjo, bet eiti vargo keliais irgi neteko. Žilius kurį laiką dirbo tarptautinėje reklamos dizaino studijoje, o laisvalaikiu tapė. Tik netekęs žmonos Idos, Vladislovas, pasak jį pažinojusių žmonių, tarsi palūžo.

Emigracijoje Žilius toliau plėtojo dar Lietuvoje pradėtą abstrakčią, dekoratyvią tapybą, nevengdamas ir sintetinių spalvų – sidabrinės, auksinės, fluorescencinės, pabrėždamas tiek istoriškai „sakralų“ jų krūvį, tiek ir kičines potekstes. Nuolatos eksperimentavo su naujomis medžiagomis, atlikimo technikomis – kūrė medžio skulptūras, tapė ant lentų, sintetinio stiklo.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, surengė Vilniuje keletą reikšmingesnių parodų, retrospektyviai buvo įtrauktas į „tyliųjų modernistų“ gretas, 1997 m. Elnos Lubytės surengtoje rezonansinėje parodoje „Tyliusis modernizmas Lietuvoje. 1962–1982“.

Prieš beveik keturis dešimtmečius Vladislovo Žiliaus kūryba gal ir galėjo atrodyti keistai „svetima“, prasilenkianti su lietuvių tapybos tradicija, tačiau šiandien liežutis neapsiverstų vadinti ją „popsine“, „kičine“ ar formaliai klijuoti „išėivijos dailės“ etiketę. Žiliaus kūryba neabejotinai yra lietuvių tradicijos dalis, sakyčiau, viena įdomesnių jos atšakų. ■

¹ Antanas Terleckas. *Laisvės priešaušryje: rezistentų prisiminimai (1970–1986)*. Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2011, p. 81–82.

Vladislovas ŽILIUS. July, Drobė, akrilas;167x152

Vladislovas ŽILIUS. *Be pavadinimo*. 1995. Medis, akrilas, aukso ir vario folija; 120x122

JOKIŲ STEBUKŲ

Festivalio „Kitoks teatras vaikams“ pamokos

Menų spaustuvė jau trečius metus rengia festivalį „Kitoks teatras vaikams“ ir pristato spektaklius, skirtus mažiesiems žiūrovams. Sąlytis su scenos menu – puikus ugdymo būdas, nes vaikystėje matyti kūriniai gali tapti svarbiu pasaulėžiūros sandu, sužadinant kūrybiškumo pamatą.

Kokybišku menu vaikams anaipol nelaikytinas supaprastintas meno suaugusiesiems variantas, nes jo forma ir turinys gali būti visiškai bereikšmiai mažiesiems žiūrovams. Antra vertus, tikrai ne viskas, kas vaikams pažįstama ir patinka, turėtų tapti jiems skirtų kūrybiškumo pagrindu.

Noras auklėti jaunuosius žiūrovus, o ne juos ugdyti, neretai verčia griebtis didaktikos. Tačiau ar tikrai reikia moralo, kad išmokytume vaikus siekti gėrio, pajusti grožį? Turbūt vertingiau kelti klausimus, skatinti atvirus pokalbius, bandant padėti jiems, kad iš informacijos gausos, kuri dabar prieinama kiekvienam išmaniuoju telefonu ginkluotam penkiamečiui, gebėtų pasirinkti svarbiausius dalykus. Ypač svarbu suteikti vaikams galimybę dalyvauti kūrybos procese. Tačiau šiandienos vaikai labai skiriasi nuo savo bendraamžių, kokie šie buvo, pavyzdžiui, prieš 20 metų, todėl jiems kuriamas teatras irgi nebegali remtis senaisiais principais.

Tačiau festivalio „Kitoks teatras vaikams“ publika išvydo ir tradicinių scenos meno kūrinių, kai tam-

Stalo teatras. „Pasaka apie karalius“. Režisierė ir dailininkė Saulė DEGUTYTĖ

sioje salėje sėdintiems vaikams aktoriai, apsimetantys personažais, pasakoja istorijas su „privalomuoju“ moralu. Geras to pavyzdys – *cezario grupės* spektaklis „Superagentas 000“, režisuotas Antano Gluskinio. Tokie pastatymai vertingi nebent tuo, kad primena: teatras, skirtas vaikams, privalo atsinaujinti. Kaip kadaisė mokyklose buvo atsisakyta rykštės, taip teatre vaikams, regis, metas keisti tai, kas ne visai pelnytai tapo kanonu. Panašūs spektakliai, beje, iškreipė ir festivalio pavadinimo prasmę. Jeigu pristatomas ne tik *kitoks* teatras vaikams, bet ir toks, kokį esame įpratę matyti, gali susidaryti įspūdis, esą festivalio *kitoniškumas* grindžiamas vien tuo, kad spektaklių kūrėjai nedirba valstybiniuose teatruose.

Dažniausiai teisinamasi, esą teatro vaikams problemos nesprendžiamos dėl lėšų stygiaus. Šių metų festivalis „Kitoks teatras vaikams“ ir prieš jį Menų spaustuvelyje vykusė diskusija „Tobulo teatro vaikams gaudynės“ problemų taip pat neišsprendė, tačiau paskatino bent jau nebūti pasyviais stebėtojais. Tėvai ir vaikai, teatrologai ir spektaklių kūrėjai turėjo progą aptarti daugybę klausimų, pradėdami nuo paties paprasčiausio „Kas čia?“ (t. y. stengdamiesi suvokti scenoje rodomą kūrinį) ir pereidami prie komplikuotesnių, susijusių su

spektaklio dramaturginės medžiagos atranka, vaikams kuriančių profesionalių scenos menininkų rengimu ir pan. Svarstyta, kaip bendrauti su vaikais per spektaklį, kad jie būtų aktyvesni, įsitrauktų į tai, kas vyksta scenoje, pridėdami savo ranką ar balsą.

Įtraukti vaikus į spektaklio veiksmą pasirodė vienas sėkmingiausių sprendimų šio festivalio kontekste. Priešingai negu suaugusieji, vaikai dalyvauja natūraliai, jie nekuria personažų, greičiau žaidžia negu vaidina. Paversti vaikus spektaklio dalyviais galima įvairiai: skiriant vaidmenis, užduodant klausimus, kai veiksmo tęsinys priklauso nuo atsakymų. Kartais visi žiūrovai pakviečiami į sceną ir aktoriai vaidina tarp jų, taigi kiekvienas tampa ne tik stebėtoju, bet iš dalies ir spektaklio veikėju... Sumaniai pasinaudojus vaikų polinkiu įsitraukti į „kolektyvinės“ kūrybos procesą, įmanoma sukurti spektaklį, kuris išplės tradicines teatro suvokimo ribas, taps ne tik meno kūriniumi, bet ir sužadins vaikų norą pažinti scenos pasaulį.

Toks pavyzdys šiame festivalyje – spektaklis „VVV+v“ (Virvė-Virvelė-Virvytė-virvagalis), parodytas menininkų grupės „Žuvies akis“. Idėjos ir choreografijos autorius Petras Lisauskas leido vaikams ne tik stebėti, kaip su virvėmis žaidžia aktorių vaidinami personažai,

Menininkų grupė „Žuvies akis“. „VVV+v“ (Virvė-Virvelė-Virvytė-virvagalis). Idėjos ir choreografijos autorius Petras LISAUSKAS

bet ir patiems dalyvauti spektaklyje, – jie laikė scenos ribas žyminčią virvę, valdė spektaklio šviesas ir garsą, iš virvių kūrė priešinius. Suaugusiesiems skirtame teatre tokia daugybė būdų, skatinančių žiūrovus tiesiogiai dalyvauti spektaklyje, galbūt atrodytų kaip kūrėjų nesugebėjimas tinkamai pasirinkti priemones ir neapsisprendimas, ką apskritai jie nori daryti. Tačiau teatre vaikams tokios žaidimo taisyklės ir „sutartinis“ jų kaitaliojimas veikia puikiai. Tiesa, „VVV+v“ turbūt labiau tiktų vadinti performansu arba žaidimu negu spektakliu, kad teatro kritikai nepradėtų jame ieškoti to, ko ten ir neturi būti. Smagus žaidimas, paprasto buities daikto estetika spektaklyje suteikė daug nuoširdaus kolektyvinės kūrybos džiaugsmo.

Tačiau tai nereiškia, kad spektakliai vaikams būtinai bus kokybiški, jeigu kūrėjai sugebės į veiksmo kūrimą įtraukti publiką. Festivalyje „Kitoks teatras vaikams“ parodyta ir spektaklių, atskleidžiančių veikiau tokio bendravimo trūkumus negu privalumus. Pavyzdžiui, Stalo teatro „Pasaka apie karalius“ (režisierė ir dailininkė Saulė Degutytė) parodė: jei jau ketinama žaisti su vaikais, tai labai svarbu tiksliai įvardyti žaidimo taisykles, jas galima kaitalioti, bet, kol jos aiškios, žaisti įdomu. Deja, šio spektaklio režisierė, siūlydama vaikams prisidėti prie pasakos kūrimo, nepasakė, kaip jie galėtų tą padaryti, todėl vietoj žaidimo džiaugsmo kilo sutrikimo šurmulyš. Kiek kitokia bėda ištiko Šarūną Datenį. Per spektaklį „Gaidelis pinigautojas“ jis pakvietė vaikus į sceną, tačiau nebuvo apgalvojęs, kaip jų dalyvavimą padaryti prasmingą. Vienoje spektaklio scenoje skambantis vaiko balso įrašas yra smagus atributas, tačiau visą vaidinimą sunku būtų pavadinti bendra kūryba, nes vaikai čia reikalingi tik tiek, kiek aktorius apsimeta nesugebantis ko nors padaryti pats.

Šiomet festivalyje be Lietuvos kūrėjų dalyvavo ir trys skandinavų trupės. Išskirtinai sėkmingu laikyčiau kompanijos *Aaben Dans* spektaklį „Vėl ir vėl“ – danams pavyko sukurti uždara pasaulėlį, daugiau kaip pusę va-

Aaben Dans. „Vėl ir vėl“

D. Matvejevo nuotr.

landos tiesiog prikausčiusi pačių mažiausiųjų dėmesį. O ir ne tik jų: žaismingas, švelnus šokėjų duetas įtraukė ir vaikų tėvus. Šokėjai bandė ir kalbėti (pusiau angliškai, pusiau lietuviškai), tačiau visiškai užteko vien šokio, kartojimų ir žaidimų. Publika tapo spektaklio dalimi – mažutis scenos kvadratas iš visų pusių buvo apsėstas žiūrovų, todėl per visą spektaklį jie galėjo matyti ne tik šokėjus, bet ir vieni kitus. Šokiui pasibaigus, prasidėjo žaidimas, į scenos erdvę sukvietęs ir mažus, ir didelius. Visi mėtėsi kamuoliukais, kurie per spektaklį jau buvo įgavę nuorodų į konkretų žmogų, todėl žaidimas tapo tarsi dalijimusi, stengiantis geriau pažinti vieniems kitus. Mažyliai tokių abstrakcijų greičiausiai nesuvokė, tačiau žaisdami jie gavo netiesioginę pamokėlę, kaip smagu dalytis džiaugsmu vieniems su kitais.

Apibendrinant galima būtų pasakyti, kad festivalis „Kitoks teatras vaikams“ vis dėlto neparodė jokių stebuklų: spektakliai, skirti jaunajai publikai, gali būti sėkmingi tik tada, kai stiprią idėją, įdomią formą palaiko rimtas pasirengimas dirbti vaikams ir su vaikais. Kuriant mažiesiems, nebepakanka „labai norėti, pasistengti ir tikėti“. Nuolatinis mokymasis, darbas ir atsakomybės suvokimas tokio teatro kūrėjams, panašu, yra daugiau negu būtinas. ■

Fleur Jaeggy gimė 1940 m. Ciuriche, nuo XX a. 7-ojo dešimtmečio gyvena Italijoje. Jos motina italė, tėvas – vokiškai kalbantis šveicaras. Vaikystę ir paauglystę praleidusi Šveicarijos mokyklose internatuose, šią patirtį Jaeggy atspindėjo knygoje „Palaiminti bausmės metai“ (*I beati anni del castigo*, 1989), sulaukusioje kritikų ir skaitytojų pripažinimo. Pasak Josifo Brodskio, ją perskaitai per keturias valandas, bet atsimeni visą gyvenimą. Lietuviškai išleista Jaeggy knyga „Proleterka“ (2001), kurią *The Times* literatūrinis priedas 2003 m. išrinko geriausia užsienio autoriaus metų knyga.

Apsakymų rinkinys „Dangaus baimė“ (*La paura del cielo*) išleistas 1994 m. Jame – septyni apsakymai iš smulkiųjų buržua gyvenimo, skleidžiantys subtilų siaubą, trumpais, negailingais kirčiais įrežti laike ir erdvėje, kurią virpina švelniai pavojingas kalnų vėjas fenas.

Vertėja

Fleur JAEAGGY

NEMOKAMAS BŪSTAS

Prašome gyventojus išmesti iš virtuvės gendančius maisto produktus, nerakinti durų arba palikti raketus sanitarinėms tarnyboms. Tas lapas prie namo durų aiškiai matomas. Parašyta: dezinfekcijai nuo tarakonų naudojamos priemonės nekenksmingos nei žmonėms, nei naminiams gyvūnams. Namas stovi netoli ežero. Lemano ežero. Keturių aukštų. Nudažytas blankiai rausva spalva. Kitoje gatvės pusėje – evangelikų bendruomenės namai, iš plytų, su grotomis. Apjuosti žemu mūriuku ir gyvatvore. Atsirėmęs į sieną, šešėlyje stoviniuoja spalvotasis vyras. Drėgna ir kaitri balandžio diena. Saulė delsia, ji sustojo ties rožiniu namu. Visi pažįsta gatve einančią moterį. Atsirėmęs į sieną vyras irgi nusitraukia kepuraitę. Jis neužaina į maldos namus, mėgsta būti lauke. Skelbimų lentoje ties varteliais kiekvieną dieną perskaito tokius žodžius: „Viešpatie, Tu mane permatai ir pažįsti, žinai, kada atsisėdu ir kada atsistoju.“ Džonis rūpinasi skelbimų lentos švara. Stebi praeivius. Naršo po evangelikų šiukšlių dėžes ir ką radęs krauna į maišą. Tie taupiai

vartoja ir nedaug ką išmeta. Džoniui daugiau nėra kas veikti. Jis irgi pono Heberio globotinis. Vienas iš tų, kurie neturi pilietinių teisių. Tai nereiškia, kad jam trūksta laisvės. Gali sau bastytis dieną ir naktį. Bet jis laikomas nesugebančiu veikti protingai. Tai reiškia, kad, valdžios manymu, yra nepakankamai blaivaus proto. Nusisypso poniai Heber, kuri kone kasdien praeina šia gatve. Ponia yra blaivaus proto, nors iš pirmo žvilgsnio nepasakytum, kad tarp jos ir jo būtų didelis skirtumas. Ji – garbi ponia, maždaug šešiasdešimties, stambi, trumpais stačiais plaukais. Išeina iš namų su rankine ir tinkleliu. Vyras žino, kad ponia Heber tik apsimeta einanti apsipirkti. Atsirėmęs į sieną, stoviniuoja ir darbininkai turkai.

– Laba diena.

– Džoni, kaitinatės saulutėj?

Džonis atsirėmęs į vienintelį šešėlio dengiamą sienos plotą.

– Kodėl neinat pasivaikščioti prie ežero? Jau visur parduoda ledus.

Jie tokie spalvingi. Džonis nemėgsta ledų, o ponias Heber puikiai žino, kad jis neturi pinigų. Truputį jų gauna maistui, dar prisiduria iš surinktų šiukšlių, be to, turi nemokamą būstą. Nemokamas būstas – tai pono Heberio nuopelnas. Jie visi gyvena ten, toje gatvėje, tame keturių aukštų name su liftu. Kiek toliau stovi didelis viešbutis įkypais langais, kad visi, net ir šoniniuose kambariuose apsistojusieji, galėtų matyti ežerą. Evangelikų bendruomenė atsiribojusi nematoma linija. Už bažnyčios – buržua namai, puošnūs, netgi prabangūs. Priešais bažnyčią – namai lygiai nutinkuotomis sienomis, laukiantys dezinfekcijos. Švelnus vėjelis nuo ežero dvelkteli ir į juos, nors oras čia dažnai troškus. Pernelyg troškus kaip balandžiui. Dusingantis, todėl ponias Heber vilki gėlėtą suknelę trumpomis rankovėmis. Tam vyrui, *monsieur* Džoniui, niekada nebūna per karšta. Jis išmintingas, romus. Dėkoja Dievui, kad nemirė nei kalėjime, nei sustingdytas tramdomųjų marškinių. Turės pakankamai laiko numirti antrą kartą. Atrodo, lyg stengtųsi apmąstyti tą akimirką. Su nemokamu būstu, evangelikų arbatpinigiais ir atliekomis galės viską padaryti ramiai. Už tai jis dėkingas ponui Heberui. Už visą tą laiką, skirtą nusti, lyg diena po dienos, metai iš metų vienodai varstytų rožinį... Privalomas tik socialinio darbuotojo vizitas – aplanko baltoji moteris retais plaukais, šviesiomis trumparegėmis akimis su atsargaus priekaišto išraiška. Tarytum Džonio „ačiū“ būtų įžeidimas. Ir dar tos begėdiškos kibirkštėlės akyse.

Namuose, kurie skirti jiems, vien tik jiems, neturintiems pilietinių teisių, gyvena ir ponas šveicaras, kurio sūnų nužudė. Pasak jo, dėl to kaltas socialinis darbuotojas. Tas ponas kiaurą dieną kepina saldžiuosius migdolus. Žmona jo išsižadėjo. Dabar jis nuolankus žmogus. Kepintus migdolus sudeda į skaidrius maišelius ir užklijuoja etiketę su savo vardu. Turi teisę parduoti juos po du frankus penkiasdešimt santimų. Jo kambarys labai švarus, ant sienų kabo nuotraukos. Visose sūnus, nuo vaikystės iki vėlesnio amžiaus, kai jį nužudė. Ir atvirukai iš įvairių vietų. Tų, kur jis atostogavo su žmona ir sūnum. Nedaugelis to namo gyventojų turi atsiminimų. Ypač tokių, kuriuos galėtų pademonstruoti. Nuotrauka yra įrodymas. Kai kurie visa tai laiko tik galvoje. Jis vienintelis turėjo ir šeimą, tikrą šeimą. Buvau kon-

diteris, – sako didžiuodamasis. To amato neprasimanė, apsigyvenęs nemokamame būste. Kai iš jo atėmė pilietines teises. Galima sakyti, jis atėjo iš normalaus gyvenimo. Turėjo žmoną, *une garce*, sako, šliundrą, kuri paliko jį, kad galėtų duotis su kitais. Ir sūnų, kurio neteko. Tai gerbtina. Kartais dieną jis nusensta savo kambarielyje, kuriame saldžiai kvepia. Jo vienintelio langas su pelargonijomis. Jis vienintelis, išskyrus Džonį, atveria langus. Dar vieno pono langai ištisas dienas atviri. Jo kambarielyje pilna butelių ir senų drabužių. Ant durų iš lauko pusės užrašyta *Chopin*. Kelios natos ant penklės. Vakarais jis, užsidėjęs plunksna papuoštą skrybėlę, su aksomo kelnėmis ir lazdele eina pasivaikščioti. Ponia Heber visus juos puikiai pažįsta. Už viską jie turi jaustis dėkingi jos vyrui. Už nemokamą gyvenimą. Kitose šalyse žmonės miršta gatvėse. Čia jie gauna viską, kas reikalinga.

Nuo pat jos ir pono Heberio sutuoktelių jis dega aistra toms būtybėms. Iš pradžių ponias manė, kad taip yra dėl jaunystės idealo. Gal norėjęs gražiai pasirodyti prieš ją kaip altruistas, kuris rūpinasi žmonija ir žmonių gerove. Pirmieji santuokos metai nebuvo tušti malonių jaudulių. Jai patiko būti ponias Heber, administracijos valdininko žmona. Daugelis turėtų jam dėkoti už nemokamą būstą. Jiedu gyveno per kelis žingsnius nuo buržua sluoksnio, kuriam ji priklausė. Vyras kasdien tuo pačiu laiku grįždavo namo, ji būdavo jau pataisiusi vakarienę. Vyras jausdavosi pavargęs, bet vis tiek nepraleisdavo progos papasakoti graudžių istorijų. Ir susijaudinti. Kiek kartų kalbėjo apie vargšėlį negra. Ir apie vargšę merginą, paleistą iš kantonų beprotnamio. Vėliau ši ėmusi kekšauti. Nes toms moterims, aiškino jis, nėra kito išsigelbėjimo, kaip tik naudotis savo kūnu. Iš esmės, svarstė, jos laisvos daryti ką nori. Tas, iš kurio atimtos pilietinės teisės, gali elgtis su savimi kaip tinkamas. O moteris, vos tik išties tampa laisvos rinktis, kaip leisti laiką, užuot mėgautųsi ramybe, ima susitikinėti su vyrais. Tuo atžvilgiu, atvirai pripažino ponas Heberis, niekas nėra laisvesnis ir begėdiškesnis už jas. Tai, žinoma, ne nusikaltimas, pridurdavo. Tačiau joms vis tiek nederėtų piktnaudžiauti. Bent jau dėl nemo-kamo būsto. Viena mergaičiukė per vieną vakarą savo

kambaryje priėmusi keturis ar penkis vyrus. Trys iš jų buvo juodi, amerikiečiai. Ponui Heberiuui atrodė keistas, sunkiai suvokiamas toks didžiulis tos mergaičiukės seksualumas. Jis išmeigė akis į žmoną, laukdamas, gal ši ką nors pasakys. Bet žmona nežinojo, ką turėtų sakyti. Buvo sutrikusi. Po vestuvių ji, miegodama vienoje lovoje su ponu Heberiu, vis dar drovėdavosi, o vyras dėl tokio drovumo jautė lengvą pasidarygėjimą. „Tu gera žmona“, – sakydavo. Ir pradėjo vis daugiau laiko leisti ne namuose. Grįždavo vėlai. Buvo abejingas poniai Heber. Lovoje atsukdavo jai nugarą ir užmigdavo. Netgi pradėjo knarkti.

Poniai Heber toks vyro abejingumas nekėlė nerimo. Ji miegojo ramiai. Dienomis, sutvarkiusi namus, apsipirkusi, atsisėsdavo virtuvėje ir svajodavo. Taip, svajodavo. Svajodavo apie jų gyvenimą dviese iki pat galo. Buvo tikra, kad ji mirs pirmoji. Nes daryti gera yra nadinga, galvodavo. Tai ilgina amžių. Kas juo tada pasirūpins? – svarstydamas. Rašė ponui Heberiuui atmintines. Sudėjo jas į stalčių su pakvitavimais, tiekėjų vardais, telefono numeriais. Kitais kartais galvodavo, kad pirmas išeis jis. Tada susisielodavo, nes mylėjo savo vyrą, kuris naktimis jos nebeliečia. Ir trokšdavo jo kūno. Jis jau nebeпадės beglobiams. Toks įsivaizdavimas jai buvo mieliausias. Taip pat stropiai kaip vakarienes ji rengdavo laidotuves. Priimdavo užuojautas virtuvėje, kreipdamasi į peilį, kurį nutvėrusi supjaustydamas kepsnį. Pripildavo taurę *Dôle*.*

Žinojo, kad Džonis iš jos šaiposi, kaskart išvydęs gatvėje. Taip pat ir kiti nemokamo būsto gyventojai. Ji eidavo seksti. Norėjo pamatyti. Norėjo pamatyti tos merginos seksualumą. Norėjo pamatyti ją. Ir pamatė. Jauna, gal devyniolikos, paskutinė atsikrausčiusi į nemokamą būstą. Prieš keletą mėnesių mirė vienas jo gyventojas, tas, kuris niekada niekam nebuvo įkyrėjęs. Surėkė, paskui nutilo amžiams.

Butą dezinfekavo, pakeitė sienų tapetus ir sanmazgus. Paskui kambarį ir tualetą užėmė naujokė. Išimtinai asmeniniam naudojimui. Regis, pirmosiomis savaitėmis net užsirakindavo. Nesuvokdavo, kad niekas neateis jos

iškrapštyti. Ten, iš kur atvyko, tualetai buvo be užraktų. Dabar ji galėjo tysoti ant tualetų grindų, nors šimtą kartų plautis rankas. Ponas Heberis parūpino spintą. Šios durys buvo tuoj pat išlaužtos ir suskaldytos. Nes atvykėlė – labai stipri. Įkalė į sienas vinis drabužiams pasikabinti. Norėjo, kad šie būtų matomi. Nuslopus pirmosioms aistroms dėl naujojo būsto, mergina tarsi nurimo. Nepakeldama žaliuzių, sėdėdavo savo kambaryje. Laukė pono Heberio. Geradario. Jis ateidavo laiku, apie dešimtą vakaro. Po vakarienės su ponija Heber.

Dabar ponija Heber eidavo jų seksti kasdien. Nepaisė, kad apsijuoks. Namu gyventojai smagindavosi jai už nugaros. Juos linksmino tai, kad šeimininkė neturi ką veikti lygiai kaip ir jie, todėl ateina pasižiūrėti į skurdžius. Mergina irgi ėmė šaipytis iš ponios Heber. Kaskart ją sutikusi pasikeldavo sijoną. Arba prapliupdavo garsiai juoktis, paskui pabėgdavo. Kartą ponija trenkė jai antausį. Bet atsilikėlių ar idiotų, taip juos vadina, refleksai kartais būna stulbinamai greitai. Arba tų, kuriems atimtos pilietinės teisės. Mergina vožė atgal taip, kad poniai iš burnos pasipylė kraujas. Dar ją apdraskė. Abi stumdėsi vidury gatvės. Džonis, kuris kaip visada stovėjo atsiremęs į maldos namų sieną, stebėjo jas su angeliška ramybe. Bent kartą diena kitokia negu ankstesnės. Ta mergina tokia pat stipri ir energinga kaip jo motina. Net dingtelėjo mintis, gal jo motina bus įsikūnijusi į šitą merginą. Kuri atrodė lyg apsėsta šėtono. Mėgavosi stebėdamas kovą. Migdolus kepindavęs ponas irgi nulipo pasižiūrėti. „Jos tuoj užmuš viena kitą“, – tarė maloniai ir pagalvojo apie savo sūnų. Patenkinto keršto šypsena išlygino romų jo veidą. Kiekvienas matė kažką iš savo praeities, kažką tolimo, kažką, kas nutiko prieš jiems apsigyvenant nemokamame būste. Abu laukė pabaigos. Atleidimo. Mergina iš savo rankinės išsitraukė plaktuką ir kaukštelėjo poniai Heber į tarpuakį. Įžeidimai nuplaunami krauju. ■

Iš italų kalbos vertė Inga TULIŠEVSKAITĖ
Versta iš *La paura del cielo*, Milanas,
Adelphi edizioni, 1994

* Rinktinis raudonasis Šveicarijos Valė kantono vynas, – vert.

THOMAS SCHEFF: „GĖDA, SUTRIKIMAS, PAŽEMINIMAS – JAUSMAI, VERČIANTYS SIEKTI REVANŠO“

Profesorius Thomas Scheffas – pasaulyje žinomas Jungtinių Amerikos Valstijų socialinis psichologas, emocijų, psichikos ligų ir kolektyvinio smurto tyrinėtojas. Arizonos universitete baigęs fizikos studijas, vėliau Kalifornijos universitete Berklyje apgynė sociologijos doktoratą. Kurį laiką (1959–1963) dėstė Viskonsino universitete, vėliau iki emeritūros buvo Kalifornijos universiteto Santa Barbaroje profesorius. Yra paskelbęs nemažai knygų, padariusių įtaką psichologinių ir sociologinių tyrinėjimų raidai: „Psichikos ligos ir socialiniai procesai“ (1967), „Katarsis gydyme, rituale ir dramoje“ (1979), „Mikrosociologija“ (1990), „Kruvinas kerštas: emocijos, nacionalizmas ir karas“ (1994), „Emocijos, socialiniai saitai ir žmogiškoji realybė“ (1997), „Išlaisvintas Goffmanas“ (2006), „Kuo čia dėta meilė: emocinis popdainų pasaulis“ (2011) ir kt. Kartu su psichiatre Suzanne Retzinger parašė garsiąją studiją „Emocijos ir smurtas: gėda ir įsiūtis destruktiviuose konfliktuose“ (1991).

Scheffas dirbo vizituojančiu profesoriumi Kanados, Norvegijos ir Švedijos universitetuose, Karlštato (Švedija) ir Kopenhagos (Danija) universitetai suteikė jam garbės daktaro vardą. Vadovavo Amerikos sociologų asociacijos Emocijų tyrinėjimo sekcijai, buvo išrinktas Ramiojo vandenyno sociologų asociacijos prezidentu.

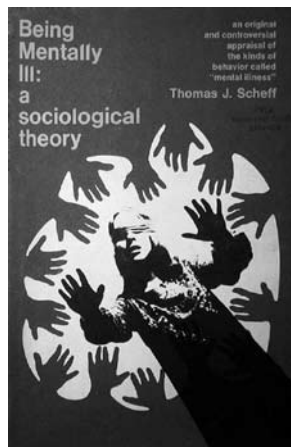
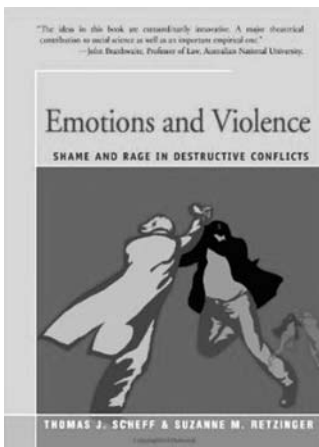
Skirtingai nei daugelis šiuolaikinių sociologų, Scheffas savo tyrimuose sėkmingai derina mikro- ir makro- lygmenis. Su šio iškilais įvairiapusio socialinio tyrinėtojo veikalais susipažinau prieš keliolika metų, vėliau į akiratį pateko novatoriška jo studija apie „akademinės gaujas“, kurią esu glaustai aptaręs savo knygoje „Universiteto idėja ir akademinė industrija“. Mudviem bendraujant, profesorius užsiminė turįs sentimentų Lietuvai, su kuria jį sieja kilmė (jo senelis gyveno Vilniuje, turėjo čia restoraną).

Scheffas pasiūlė *Kultūros barams* vieną naujausių savo tekstų „Gėda kaip pagrindinis jausmas, apėmęs modernias visuomenes“, dar neskelbtą akademinėje spaudoje, šią publikaciją papildydamas trumpais atsakymais į keletą mano pateiktų klausimų. Tikiuosi, tai padės esmingiau suvokti daugelį metų jo plėtojamą koncepciją, susijusią su psichologiniu ir sociokultūriniu gėdos fenomenu.

Almantas Samalavičius. Keletą mokslinio darbo dešimtmečių skyrėte emocijų tyrimui. Teigiate, kad gėda esmiškai lemia žmonių santykius mikro- (šeimos) ir makro- (kultūros) lygmenimis. Gėdą vadinate pagrindine emocija, kuri, pasak Jūsų, gali skatinti žmones smurtauti, tačiau tai vyksta dažniausiai tada, kai šis jausmas yra

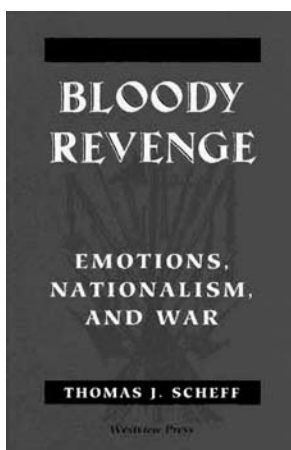
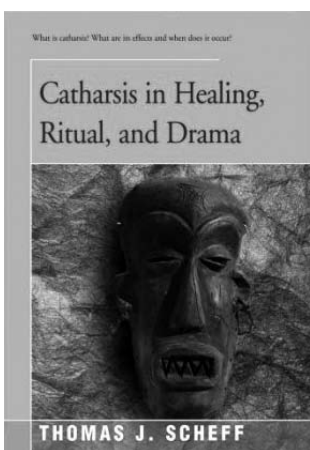
atmetamas, kai bandoma jį neigti arba ignoruoti. Esate rašęs: „Moderni visuomenė institucionalizavo gėdos neigimą.“ Kodėl taip krotomasi šito jausmo? Kodėl šiandien taip bijomasi gėdytis, nors kadaise tai buvo socialinė norma?

Thomas Scheff. Moderniosios visuomenės, skirtingai nuo tradicinių, yra susitelkusios ne tiek į socialinius,

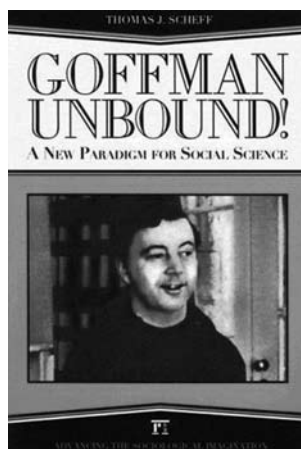
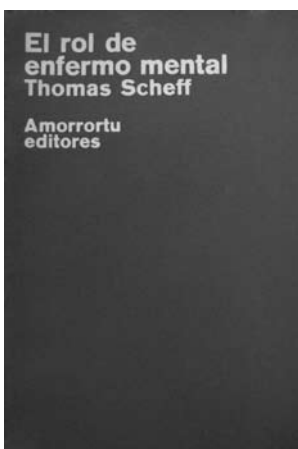
mas, ji yra tarsi pavojaus signalas, todėl stengiamasi ją ignoruoti arba nuslėpti.

Jeigu civilizacija iš tikrųjų nori išlikti, jai teks mokytis, kad bent iš dalies pripažintų gėdą su artimiausiais jos giminačiais – sutrikimu ir pažeminimu. Paslėpta gėda, žinoma, nėra vienintelė individualių ir grupinių konfliktų priežastis, tačiau jai VIENINTELEI neteikiama jokios reikšmės. Pavyzdžiui, neseniai pasirodžiusioje knygoje „Greitas ir lėtas mąstymas“ teigiama, kad žmonių mąstymui būdingas iracionalumas. Tačiau emocijų vaidmuo šiame procese vis tiek ignoruojamas. Reikėtų parengti dar vieną tokio pobūdžio veikalą, kurį derėtų pavadinti „Greiti ir lėti jausmai, nesant jokių jausmų“.

Daugelis Jūsų kolegų pripažįsta gėdos įtaką individo emociniam ir intelektualiniam gyvenimui, o Jūs laikotės kitokio požiūrio – gėdos slėpimas yra kultūrinis reiškinys, kurio padariniai dažnai būna pasibaisėtini, pavyzdžiui, tampa karo priežastimi. Ar gėdos poveikis kultūrai iš tikrųjų toks stiprus?

Manoma, kad garbės ir keršto konfliktas sietinas tik su tradicinėmis visuomenėmis. Modernios visuomenės kaip įmanydamos stengiasi jį nuslėpti, nes nepripažįsta gėdos jausmo. Geriausias to pavyzdys yra Pirmasis pasaulinis karas: prancūzai jautėsi pažeminti pralaimėjimo, kurį patyrė kare su Prūsija 1871 m., todėl sumaniai įtraukė pasaulį į karą dėl REVANŠO. Jungtinių Amerikos Valstijų įsiveržimas į Iraką yra kita to paties reiškinio iliustracija.

Naujausioje savo studijoje kalbate apie tai, kad vyrai ir moterys jaučia, į jausmus reaguoja skirtingai. Regis, vyrams, dažniausiai slepiantiems emocijas giliai savyje, susidoroti su jomis yra gerokai sunkiau. O juk moderniąją kultūrą persmelkęs vyriškasis pradas, neigiantis daugelį emocijų.

Taip, modernių visuomenių vyrai slepia savo liūdesį ir baimę labiau negu moterys, o to slėpimo rezultatai būna katastrofiški. Juo labiau kad skirtumas tarp įsiūčio ir gėdos yra labai nedidelis.

Dėkoju už pokalbį.

kiek į individualius santykius. Kadangi gėda „išduoda“, koks vis dėlto svarbus yra socialinis susisaisty-

GĖDA KAIP PAGRINDINIS JAUSMAS, APĖMĖS MODERNIAS VISUOMENES

Gėda gali būti slaptas raktas mūsų civilizacijai „atrakinti“, t. y. suprasti, nes gėda arba jos nuojauta iš esmės tyko visur, nors paprastai būna nematoma. Jos buvimą visur leidžia numanyti teoriniai Charleso Hortono Cooley'o ir Ervingo Goffmano veikalai, kurių išvalgas patvirtina empiriniai Norberto Eliaso ir Helenos Lewis tyrimai. Eliasas ir Lewis savo išvadose irgi užsimena, kad gėda paprastai yra nematoma, Eliasas netgi atvirai tą teigia. Gėda (kaip ir kiti jausmai, tarkime, baimė) gali būti grįžtamoji, daranti poveikį pačiai sau (gėda dėl gėdos). Mano atliktas gėdos terminų penkiomis kalbomis *n-gramų* tyrimas patvirtina tiek Eliaso spėjimą, kad gėda yra tapusi nematoma, tiek Michaelo Billigo teoriją apie jausmų slopinimą. Nuolatinis grįžtamasis gėdos antplūdis galėtų paaiškinti, kodėl pasineriama į ekstremalų tylėjimą, o gėdos/pykčio jausmas sukelia smurto proveržius.

Psichologas Gershenas Kaufmanas yra vienas iš keleto autorių, savo veikaluose argumentavusių, kad mūsų visuomenėje gėda yra tabu:

Amerikos visuomenės kultūra remiasi gėda, tačiau [...] gėda yra slepiama. Kadangi dėl gėdos mums gėda, ji paverčiama tabu. [...] Gėdos tabu yra toks griežtas, kad **elgiamės taip, tarsi gėda neegzistotu** (Kaufman, 1989).

Kaufmano frazė „gėda dėl gėdos“ pasirodė turinti didesnę reikšmę, negu jis pats numanė: lygiai kaip baimė gali sukelti dar didesnę baimę, net paniką, gėda dėl gėdos gali nuolat sugrįžti, įgaudama skirtingą intensyvumą, išsiverždama iš bet kokių natūralių ribų. Grįžtamuosius gėdos antplūdžius aptarsime vėliau.* Tarkime, pagal tabu idėją gėda paprastai būna paslėpta. Ar tai turi kokią nors reikšmę? Prieš pradėdami svarstyti šį klausimą, pirmiausia turėtume pasiaiškinti, koks yra termino *gėda* turinys.

Gėdos apibrėžimai

Lingvistinis būdas paslėpti gėdą yra klaidingas jos pasireiškimų, išskyrus stipriausius ar akivaizdžiausius, įvardijimas. Anglų kalba žodį *shame* (gėda) apibrėžia labai siaurai – tai intensyvi kritinė reakcija į būdo silpnybes ar netinkamą elgesį. Be to, anglų kalboje, skirtingai nei daugelyje kitų kalbų, gėda yra aiškiai atskirta nuo jos mažiau intensyvių giminaičių, ypač sutrikimo. Kitos kalbos žodį „gėda“ priskiria kasdieniniame gyvenime išplitusių jausmų grupei. Pavyzdžiui, ispanų *vergüenza* reiškia ir gėdą, ir sutrikimą. Prancūzų *pudeur*, angliškai verčiamas *modesty* (reiškiantis drovumą), yra giminiškas žodžiui „gėda“.

* Apie minčių, o ne jausmų rekursiją, žr. Corballis, 2007; 2012.

Psichoanalizė ir sociologija laisvai vartoja platų socialinį gėdos apibrėžimą, čia šis žodis apima ir sutrikimą, ir kaltę, ir daugybę kitų gėdos atspalvių. Ericas Eriksonas (1950) atmetė Sigmundo Freudo prielaidą, esą pirminis moralinis suaugusiųjų jausmas yra kaltė. Ir pateikė nemažai argumentų, kad pradinė yra gėda, nes ji susijusi su asmenybės visuma, ne tik su jo veiksmais.

Sociologė Helena Lynd (1958) išplėtojo šią mintį, nusakiusi lemiamą gėdos svarbą asmenybės ugdymui ir visuomenės gyvenimui. Ji pirmoji pripažino, kad klaidingos kasdieninės šio žodžio vartosenos pavyks išvengti tik tada, kai turėsime aiškiai apibrėžtą gėdos sąvoką.

Psichologas Silvanas Tomkinsas žengė dar toliau, teigdamas, esą gėdos jausmas nulemia elgseną. „Neigiamiems afektams“ skirtame kone 500 puslapių tome (1963, V. II) jis taip detalai aptarė gėdą ir pažeminimą, kad šie visiškai užgožė jo svarstymus apie kitus jausmus. Pateiktieji pavyzdžiai rodo, kad gėdos sąvoką jis supranta labai plačiai. Iš tikrųjų Tomkinsas, kaip ir aš šiame tekste, aiškiai argumentuoja: sutrikimas, gėda ir kaltė laikytini giminiškais jausmais. Kaip jie veikia kasdieninį modernių visuomenių gyvenimą?

Veidrodinė asmenybė

Pirmojoje ir mažiausiai specializuotoje savo knygoje Ervingas Goffmanas netikėtai pareiškė:

Nėra **nė vienos** tarpusavio sąveikos, kurios dalyviai neturėtų apčiuopiamos galimybės būti šiek tiek sugluminti, arba nežymios galimybės būti smarkiai pažeminti (1959, p. 243).

Šio teiginio, probėgšmais išsakyto knygos pabaigoje, kaip ir daugelio savo apibendrinimų, jis toliau, bent jau tiesiogiai, neplėtoja. Tiesiog tvirtina, kad **visos** tarpusavio sąveikos gali kelti skausmingus jausmus. Tuo grindžiama ir viena iš pagrindinių Goffmano idėjų apie **įspūdžių valdymą**. Esą tiek daug laiko skiriame įspūdžiams valdyti todėl, kad kaip įmanydami stengiamės išvengti sutrikimo.

Mintį, kad gėda, jeigu ir nekontroliuoja žmogaus gyvenimo, tai vis tiek nuolatos jį persekioja, pagrindė Cooley's, nors šiuo atžvilgiu Goffmanas juo nesiremia.

Dvi trumpos Cooley'o formuluotės leidžia numanyti, kad tiek vidinis, tiek išorinis žmogaus gyvenimas susijęs su emocijomis ir kad tiek socialiniai, tiek asmeniniai procesai **visada** sukelia arba pasididžiavimą, arba gėdą.

A. „Mes gyvename kitų mintyse **to nežinodami**“ (p. 208).

B. „[Asmenybei] būdingi trys pagrindiniai dalykai:

1. *Įsivaizdavimas, kaip ją įsivaizduoja kiti asmenys.*

2. *Įsivaizdavimas, kokią nuomonę jie yra susidarę apie ją.*

3. *Tam tikra savijauta, nulemta pasididžiavimo ar [gėdos]“ (p. 184).*

Pirmoji sentencija apibūdina visų socialinių santykių pagrindą, minties teoriją. Intersubjektyvumas yra žmogaus prigimties dalis, tačiau modernios visuomenės jį pavertė beveik nematomu. Vaikai nuo mažens išmoksta kaitaliooti savo požiūrį pagal įsivaizduojamus kitų požiūrius. Būdami penkerių ar šešerių metų, jie įgunda prisitaikyti taip žaibiškai, kad net užmiršta tą darantys. Cooley'o žodžiais tariant, jiems tai savaime suprantama, tarsi „žemė, kuria visi vaikštome“. Intersubjektyvus ryšys su kitais tampa nematomas, bent jau Vakarų visuomenėje.

Žmonių bendravimas paremtas intersubjektyvomis spėlionėmis, nes dabartinė kalba yra sudėtinė, fragmentiška, susijusi su kontekstu, todėl priimdami viską pažodžiui dažnai tą, kas pasakyta, suprantame neteisingai arba apskritai nieko nesuprantame. Bandydamas suprasti, klausytojas turi savo požiūrį lyginti su įsivaizduojamu kalbančiojo požiūriu. George'as H. Meadas (1934) tai vadino „įsijautimu į vaidmenį“, nors čia kalbama ne apie vaidmenis, o apie požiūrius.

Kartais įsijaučiama į vaidmenį ir vykstant paprastam pokalbiui, bet tik atsitiktinai ir probėgšmais. Pavyzdžiui, draugui sakome „Abu žinome, kad (yra taip ir taip...)“.

Net ir šiuo atveju, kai įsivaizduojame skaitantys svetimas mintis, dažniausiai nesuvokiame, kad tą darome.

Antroji sentencija apibrėžia veidrodinį savęs atspindį – tuo būdu socialiniai santykiai sukuria savivoką, susijusią su pasididžiavimu arba gėda. Cooley'o apibrėžimas reiškia, kad bet kokia socialinė sąveika kelia pasididžiavimą arba gėdą ir šie jausmai kartu yra tiek socialiniai, tiek psichologiniai. Jie atskleidžia santykių būklę: sąryšį (pasididžiavimą) arba atskirtį (gėdą). O solidarumo ar susvetimėjimo (sąryšis/atskirtis) laipsnis nulemia visuomenės emocinę būseną.

Apibrėžiami trys etapai, rodantys, kad pasididžiavimas arba gėda gali lydėti nuolatos, nesvarbu, ar žmogus yra vienas, ar su kitais. Abi šios ištraukos padeda pamatą tam, kas vėliau buvo pavadinta Eliaso ir Lewis prielaida: modernioje visuomenėje gėda ar jos nuojauta tyko visur, tačiau dažniausiai yra nematomos. O ką galėtume pasakyti apie pasididžiavimą?

Veidrodinį asmens atspindį Cooley's ir Goffmanas traktuoja panašiai. Keletas Cooley'o pateiktų konkrečių pavyzdžių byloja apie gėdą, bet visai nemini pasididžiavimo. Goffmanas pasiūlė šimtus įspūdžių valdymo būdų, bet nė vienas iš jų nesuteikia galimybės jausti nuoširdų pasididžiavimą. Nagrinėdamas jo tekstą „Savęs pateikimas kasdieniniame gyvenime“ (1959), nustaciau, kad gėda ar sutrikimas čia paminėti 16 kartų, o pasididžiavimas – vos 3 kartus. Be to, visos trys užuominos apie pasididžiavimą yra ilgose citatose kitų autorių, kurie pasididžiavimo daugiausia irgi nelaiko esminiu. Pats Goffmanas vartoja tik terminą *gėda*, išsiversdamas be žodžio *pasididžiavimas*. Kodėl jo vengiama?

Nors nei Cooley's, nei Goffmanas neįvardijo, kokią civilizaciją jie tyrinėja, akivaizdu, kad tai moderni, o ne tradicinė visuomenė. Galbūt modernumas ir verčia juos sutelkti dėmesį vien į gėdą. Gėda yra atskirties, susvetimėjimo ženklas. Modernios visuomenės smarkiai krypta susvetimėjimo link, taigi visur visų ima tykoti gėda.

Modernumas yra grindžiamas individualizmu, raginančiu veikti pavieniui, nesvarbu, kaip visa tai paveiks socialinius santykius. Asmenys išmoksta elgtis taip, tarsi būtų visiškai nepriklausomi nuo kitų. Tokia savybė gali būti konstruktyvi, skatinanti

kūrybiškumą, bet jai būdingi ir dar bent du bruožai: susvetimėjimas ir gėdos slėpimas.

Pabrėžtinis individo racionalumas yra institucinis modernių visuomenių „raktas“. Tuo tikslu socioemocinis pradas nuslopinamas mąstysenos ir elgsenos labui. Vienas iš daugelio tokio slopinimo padarinių yra dviprasmiškas ir apgaulingas modernių kalbų emocišnis žodynas, kuriuo bandoma nuslėpti susvetimėjimą. Pavyzdžiui, *meilė* anglų kalba apibrėžiama taip plačiai, kad labai tinka atskirčiai užmaskuoti („Pernelyg mylinti moteris“). Esama daug ir kitų dviprasmybių, apstu painiavos ir apgaulės. Kadangi gėda kruopščiai slepiama ir maskuojama, jai atskleisti reikia atidaus žodžių, gestų ir konteksto detalių tyrimo.

Tiek tradicinėms, tiek Azijos kraštų visuomenėms gėdos svarba yra savaime suprantama. Tarkime, japonai laiko ją svarbiausia iš jausmų. Tokia tradicinė visuomenė kaip maoriai gėdą (jų vadinamą *whakamaa*) irgi priskiria pagrindiniams jausmams. Toks požiūris į gėdą ir tarpusavio santykius, koks pristatomas šiame straipsnyje, maoriams atrodytų banalus, nes jiems tai nėra jokia naujiena (Metge 1986). Tačiau vakarietiškomis visuomenėms atrodo, kad traktuoti gėdą kaip kasdieniniam gyvenimui labai reikšmingą jausmą būtų neįtraukti ir netgi įžeidū.

Vakarietiškų visuomenių dėmesys sutelktas į individą, bet ne į socialinius santykius. Vienas iš individualizmo pranašų Ralfas V. Emersonas savarankiškumą vadino aklo prisiderinimo priešnuodžiu: „Kai prabyla manoji dvasia, neturiu nei tėvo, nei motinos, nei brolių, nei seserų.“ Ekstremali to priešprieša – tradicinė visuomenė, kuriai nėra **nieko svarbiau** už tarpusavio santykius. Modernizacijos esmę sudarė individo atskyrimas nuo socialinių santykių ir jausmų pasaulio. Kadangi nei tarpusavio ryšių, nei emocijų neįmanoma įtraukti į asmens anketą, jie neteko svarbos ir buvo pasmerkti išnykti. Tačiau nei gėdos jausmas, nei socialiniai santykiai niekur neišnyko, tiesiog įgavo slaptas, užmaskuotas formas.

Vakarietiškos visuomenės visus santykius grindžia individualizmu. Toks požiūris slepia asmeninių ir socialinių ryšių tinklą, siejantį visus žmones. Savo ruožtu

mitas apie individo savarankiškumą skatina slopinti ir slėpti tiek gėdą, tiek pasididžiavimą. Kadangi pasididžiavimas ir gėda, ar bent jų nuojauta, yra svarbiausi socialinio bendravimo jausmai, slopinimas palaiko *status quo*, paremtą nepriklausomo individo mitu. Ir priešingai – suvokdami, koks didžiulis užmaskuotų jausmų „masyvas“ slypi socialiniame bendravime, galime tai, kas nematoma, bet kokį konkretų santykį ar santykių tinklą, paversti matomu.

Pasididžiavimas, gėda ir susvetimėjimas

Gimtosios anglų kalbos painiava ypač akivaizdi, kai kalbame apie pasididžiavimą (*pride*), nes ir žodynuose, ir kasdieninėje vartosenoje jis turi dvi nesuderinamas reikšmes. Pirmoji yra neigiama: pasididžiavimas interpretuojamas kaip egotizmas („Pasididžiavimas veda į nuopuolį“). Kai sakome, kad kas nors yra išdidus, labai tikėtina, kad jį smerkiame. Tokiai savijautai apibūdinti labiau tiktų puikybė (*false pride*), kad atskirtume ją nuo tikro pasididžiavimo.

Antroji šio žodžio prasmė teigiama: palankus teisėtas savęs įvertinimas. Toks pasididžiavimas yra tikras, nuoširdus, pelnytas, tačiau, net ir pridūrus šiuos būdvardžius, neigiamas atspalvis vis tiek išlieka. Anglų kalbos žodį *pride* (pasididžiavimas), kad ir kaip svariai jį pagrįstume, dažnai iškreipia pirmoji jo prasmė.

Individualizmas yra ir nesibaigiančios painiavos, susijusios su gėdos jausmu, priežastis. Pirmiausia sumaišyti kelia įprotis atmesti socialinį sandą, nulemtą veidrodinės asmenybės: neigiamai vertiname save todėl, kad įsivaizduojame, esą tokiais mus laiko kitas asmuo ar asmenys.

Ir kasdieninė, ir mokslinė vartoseną gėdą (*shame*) paprastai laiko tik vidiniu reikalu, vien savęs smerkimu. Tačiau veidrodinė asmenybė vidinį rezultatą sieja su išoriniais šaltiniais. Psichologija tipinį gėdos apibrėžimą papildo dideliu nepasitenkinimu savimi. Cooley's tą irgi įtraukia, tačiau kartu su socialiniu komponentu, kai pagrįstai ar nepagrįstai įsivaizduojame, kad ir kiti vertina mus neigiamai.

Cooley'o idėja apie visuomeninius gėdos ir pasididžiavimo šaltinius iškelia prielaidą, kad šie jausmai

atspindi socialinių santykių būklę. Kaip minėta, nesvarbu, kokia esminė gėdos priežastis – įvykdytas pažeidimas ar jo galimybė, svarbesnis komponentas yra socialinių ryšių būklė: tikras pasididžiavimas reiškia patikimą ryšį (bendrumas), o gėda grasina tą ryšį nutraukti (atskirtis). Šis apibrėžimas visada apima ir esminę gėdos priežastį, nesvarbu, kokia ji būtų, nes gėdos priežastis paprastai nustato visa bendruomenė.

Kuo didesnis modernios visuomenės susvetimėjimas, tuo giliau ji slepia jausmus ir socialinius santykius. Tarkime, gėdą pavyksta nuslėpti net nuo daugumos tų, kurie tyrinėja visuomenę ir jos elgseną. Daugelis autorių laikosi gėdos tabu ir uždraustojo žodžio apskritai nevartoja. Dėmesys sutelkiamas į vieną iš daugelio žodžių, giminiškų terminui *gėda*. Suzanne Retzinger (1995) jų pateikia šimtus. Vienas iš tokių yra „nesmagus“, pavyzdžiui, sakoma: „Man tai buvo nesmagi akimirka.“ Kitas būdas užmaskuoti gėdą yra jos bihevizavimas: yra daug studijų apie **atmetimo**, padėties visuomenėje **praradimo** jausmą ir pripažinimo **paieškas**.

Neseniai pradėjau tirti, kaip terminai, įvardijantys gėdą ir kitus jausmus, paplitę milijonuose skaitmenizuotų knygų penkiomis kalbomis nuo 1800 m. iki 2000 m. Tokius duomenis jų kūrėjai Ezra Aidenas ir Jeanas-Baptiste'as Michelis (2011) vadina *n-gramomis* (žodžių seka). Mano pirminės išvados rodo, kad per du šimtus metų, kuriuos aprėpia *n-gramos*, žodį „gėda“ pradėta vartoti trigubai rečiau. Šis reiškiny s gana sudėtingas, nes yra sakinių, kuriuose šis žodis vartojamas ne „gėdos“ reikšme, pavyzdžiui, *What a shame* reiškia tą patį, ką ir *What a pity* („Kaip gaila“).

Helenos Lewis studiją, kurią aptarsiu vėliau, paremtą psichoterapijos seansais, apie gėdos svarbą daug kas cituoja, tačiau esminių jos atradimų dažnai nepaiso arba supranta juos klaidingai. Kartą Helena man net pasiskundė, kad žmonės giria tą knygą, bet jos neskaito. Panašiai atsitiko Paulio Gilberto (1998) ir George'o Browno (1995) studijoms apie gėdą – jos nesulaukė didelio atgarsio.

Kita vertus, Evelina Lindner sugebėjo visame pasaulyje suburti bendraminčius čia aptariamoms temoms studijuoti. Tokį pasisekimą bent iš dalies galėjo lemti tai, kad ji vengia vartoti žodį, prasidedantį „g“ raide, ypač pavadinimuose. Jos organizacija vadinasi „Žmonių orumo ir

pažeminimo studijos“, o knygos – „Pažeminimo psichologija. Somalis, Ruanda, Burundis ir Hitlerio Vokietija“ (2001), „Sukurti priešą: pažeminimas ir tarptautiniai konfliktai“ (2006). Vis dėlto naujausioje savo knygoje „Lytis, pažeminimas ir globalus saugumas: garbingi santykiai nuo meilės, sekso, tėvystės, motinystės iki pasaulio reikalų“ ji jau kalba ir apie gėdą, ir apie pažeminimą. Kitas pavyzdys yra Roberto W. Fullerio veikalai „Kai kas ir niekas. Įveikiant klasinį piktnaudžiavimą“ (2003) ir jos tęsinys (2006), „Kaip sukurti neklasinį pasaulį“ (2008). Jis kalbėdavo didžiulėms auditorijoms visame pasaulyje, kliaudamasis panašiais terminais kaip Lindner ir vengdamas žodžio *gėda*.

Tačiau atrodo, kad per pastaruosius dešimt metų gėdos tabu tarp tyrėjų sumenko. *N-gramose* žodis „gėda“ nyksta lėčiau, bet šis tabu vis dar smarkiai veikia ir kasdienybę, ir studijas: tiek kalboje, tiek raštuose gėda minima palyginti retai. Kitame skyriuje aptarsiu teoriją, paaiškinančią tabu kilmę ir galimai žalingas jo pasekmes.

Apie glaustus Cooley'o pavyzdžius ir Goffmano tezės aiškumo stoką

Cooley's labai glaustai paaiškina savo teiginius, tarkime, mintį, kad mes dažniausiai nė nežinome gyvenantys kitų mintyse ir sukeltys jiems tam tikrus jausmus. Pasak jo, mes tai suvokiame tik susiklosčius ekstremalioms ar neįprastoms sąlygoms:

Daugybė dvasinę pusiausvyrą išlaikančių žmonių [...] vargu ar žino, kad jiems rūpi, ką kiti mano apie juos. Todėl jie neigs, kad šis susirūpinimas yra svarbi dalis to, kas jie yra ir ką daro, gal net pasipiktins tokiu teiginiu. Tačiau tai tik iliuzija. Kai žmogų ištinka nesėkmė arba jis patenka į nemalonę ir staiga vietoj įprasto geranoriškumo ir pagarbos pamato žmonių šaltumą ar panieką, sukrėstas, išsigandęs, jausdamasis atstumtas ir bejėgis, jis suvokia, kad gyvena kitų mintyse to nežinodamas, lygiai kaip mes visi kasdien vaikštome žeme, nesusimąstydami, kaip ji mus išlaiko (1922, p. 208).

O štai šioje ištraukoje Cooley's paaiškina, kas veidrodinei asmenybei sukelia gėdą:

Palyginimas su veidrodžiu vargu ar nurodo antrąjį ganėtinai svarbų elementą – įsivaizduojamą nuomonę. *Pasididžiavimą* arba *gėdą* mums sukelia ne vien mechaninis mūsų atspindys, bet ir primesta nuomonė, įsivaizduojamas šio atspindžio poveikis kitiems. Tai akivaizdu iš fakto, kad tų kitų žmonių, kurie, mūsų manymu, apie mus galvoja, charakteriai ir įtaka daro poveikį mūsų jausmams. Mes *susigėstame*, jei bandome išsisukinėti tiesaus žmogaus akivaizdoje, jaučiamės bailiai prieš drąsų žmogų, stačiomai rafinuoto žmogaus akyse ir taip toliau. Mes nuolat įsivaizduojame ir įsivaizduodami dalijamės kito nuomone. Žmogus vienam asmeniui gali girtis savo veiksmais, tarkim, koku nors gudriu prekybos sandėriu, tačiau *gėdytusi* [kursyvas mano] apie tai pasakoti kitam (1922, p. 184–185).

Čia aptariamos mažiau abstrakčios situacijos. Toliau pateikiamoje ištraukoje Cooley's mini konkrečius, nors ir pramanytus, įvykius iš romanų, nors nė vieno necituoja:

Daugumoje [George Eliot] romanų yra veikėjas, panašus į poną Bulstrode'į iš *Middlemarch* [...], kurio respektabilus ir nusistovėjęs įvaizdis visuomenėje subyra, išaiškėjęs paslėptai tiesai (1922, p. 208).

Cooley'o teiginys, būdamas abstraktus, leidžia tik paviršutiniškai suvokti, kokia katastrofa ištinka, subyrėjus įvaizdžiui visuomenės akyse, ir kokie dramatiškai to padariniai. Bulstrode's žmona Dorotėja, nors yra nekalta, stovi šalia savo vyro, užsitraukusio gėdą. Romane pateikiama vaizdingų smulkmenų, iš kurių skaitytojai gali susidaryti įspūdį, kokia galinga viešo pažeminimo jėga. Mintims išreikšti pasitelkdamas Bulstrode's pavyzdį, Cooley's šiek tiek nukrypsta nuo savo įpročio neteikti aprašymų. Tačiau jis, priešingai Goffmanui, nepradeda cituoti ir aiškinti, kaip tos ištraukos susijusios su jo teze.

O ją pailiustruoti galėtų, pavyzdžiui, šita citata, rodanti, kad Bulstrodes gėda prislėgė ir jo žmoną:

Apsisprendusi [palaikyti savo vyrą], ji tam pasirengė, atlikusi keletą smulkių veiksmų, kurie griežtam stebėtojui galėtų atrodyti visiška kvailystė. Tuo norėjo visiems matomiems ar nematomiems stebėtojams parodyti, kad pradėjo naują gyvenimą, jau susitaikiusi su pažeminimu. Ji nusiėmė visus savo papuošalus, apsivilko paprastą juodą suknelę, užuot dėvėjusi savo puošnią kepuraitę su ryškiais kokardomis, paleido plaukus ir užsidėjo paprastą skrybėlaitę... (Eliot, 1900, p. 338).

Dorotėja pasirengia tam, kad jos orumas bus viešai nuplėštas, atsisakydama savo luomui priimtinos išvaizdos, ir apsirengia drabužiais, labiau tinkančiais kalėjimui arba laidotuvėms. Vien paminėjęs tokius įvykius kaip šis, užuot pacitavęs jų aprašymus, Cooley's nesugebėjo atskleisti visos savo idėjų galios.

O Goffmanas laisvai naudojosi daugybe konkrečių pavyzdžių. Detalizuotų įvykių gausa gal ir lėmė tiek jo populiarumą, tiek svarbą. Skaitytojams tai primena juos pačius: „Panašu į mane!“ Ir, beje, iliustruoja daugelį Cooley'o tezių.

Štai Goffmano pavyzdys, pagrindžiantis Cooley'o teiginius, jį sunumeravau, kad būtų lengviau atsirinkti:

Numanydamas, kad auditorija susidarys blogą įspūdį apie jį [1], individas gali susigėsti [2] dėl geranoriško, doro savo poelgio nes kontekstas klaidingai sukelia blogą įspūdį. Apimtas nemytuotos gėdos, jis gali pamanyti, kad jo jausmai yra matomi [3]; jausdamasis matomas, ims nuogaštauti, kad jo išvaizda patvirtina [4] klaidingas išvadas apie jį. Savo keblią padėti jis dar labiau apsunkins išitraukdamas į gynybinius manevrus [įspūdžių valdymas], kokių griebtųsi, jei iš tikrųjų būtų kaltas. Mes visi galime patys sau trumpą laiką atrodyti blogiausi žmonės, kokius tik galime įsivaizduoti, įsivaizduodami, kaip kiti mus įsivaizduoja (1959, p. 236).

Šį pavyzdį gana sunkoka suprasti dėl jo painumo. Būtų lengviau, jei Goffmanas atskleistų daugiau detalių. Tarkime, juokus krėsti mėgstantis kolega biure nuspauzdžia triukšmo pagalvėlę ir paskleidžia draudžiamą garsą kaip tik tuo metu, kai jūs sėdatės prie stalo. Sutrinkate (2), nes manote, kad visi jūsų kolegos mano, esą tą garsą sukėlėte jūs (1). Nors esate nekaltas, paraustate (3), nes įsivaizduojate kitus biure esančius asmenis manant, kad pasielgėte netinkamai (4).

Šioje pastraipoje Goffmanas aprašė keturis greitus vidinius žingsnius, iš kurių trys susiję su buvimu kitų mintyse. Galbūt dėl panašių pavyzdžių Pierre'as Bourdieu (1983) pavadino Goffmaną „be galo smulkių dalykų atradėju“. Goffmano pateikiamų detalių, tokių kaip ši, smulkumas atsispindi laike: kiekvieną aprašomą įvykį skiria vos kelios sekundės dalys.

Kol kas kalbėjome apie gėdos teorijas. Toliau aptarsiu dvi studijas, kurios jas tarytum patvirtina.

Eliasas apie Europos istoriją

Sociologas Norbertas Eliasas atliko nepaprastą, daugiau kaip šimtą Europos istorijos metų aprėpiančią tyrimą – analizavo etiketo ir ugdymo vadovėlius, parašytus penkiomis kalbomis. Veikale „Lavinimo procesas“ (1939), iš vokiečių kalbos į anglų išverstame 1978 m., jis aptarė dvi pagrindines temas: 1. Sumažėjus fizinių bausmių, gėda tapo dominuojančiu socialinės kontrolės veiksmu. 2. Gėdai išplitus, ji darėsi beveik nematoma dėl atsiradusio tabu.

Tolesnė ištrauka perteikia Eliaso tyrimo kryptį. Ji paimta iš XIX a. veikalo (von Raumer 1857), patariančio motinoms, kaip atsakyti į dukterų klausimus, susijusius su lytimi:

Vaikai turėtų kuo ilgiau tikėti, kad kūdikius atneša angelas... Jei vėliau mergaitės paklaus, iš kur atsiranda vaikai, joms reikėtų atsakyti, kad motinoms juos duoda gerasis Viešpats... „Tau nereikia žinoti, kaip Dievas suteikia vaikus, o ir negalėtum tu suprasti.“ Motinos užduotis yra nepaliumamai užimti savo dukrų mintis tuo, kas dora ir gražu,

kad nebūtų laiko galvoti apie tokius dalykus... Motina turėtų tik kartą rimtai pasakyti: „Tau nebūtų į naudą žinoti tokius dalykus ir neturėtum klausytis kalbų apie juos.“ Tikrai gerai išauklėta mergaitė nuo tada gėdysis, girdėdama kalbant apie panašius dalykus (1978, p. 180).

Seksualumo slopinimą Eliasas pirmiausia aiškina paslėpta gėda:

Šią gyvenimo sritį supa drovumo aura. Net suaugusieji oficialiai apie tai kalba atsargiai ir aptakiai. O vaikams, ypač mergaitėms, apie tokius dalykus, jei tik įmanoma, apskritai neužsimenama. Vilhelmas von Raumeris nepateikia jokios priežasties, kodėl nereikėtų apie tai kalbėti su vaikais. Jis būtų galėjęs pasakyti, kad norima kuo ilgiau išsaugoti dvasinį mergaičių tyrumą. Bet net ir ši priežastis yra tik dar vienas įrodymas, kaip šiuos impulsus tais laikais pamažu užvaldė gėda ir drovumas (1978, p. 180).

Pateikdamas šią ištrauką, Eliasas iškelia daug svarbių klausimų, susijusių su gėdos motyvais ir padariniais. Jo analizė veda prie galimai svarbiausios priežastinės sekos, būdingos moderniai civilizacijai: gėdos neigimas kelia grėsmę visuomeniniams ryšiams, kurie tiek sukelia, tiek atspindi šį neigimą.

Žvelgiant racionaliai, problema, su kuria jis [von Raumer] susiduria, atrodo neišspręsta, o jo žodžiai skamba prieštaringai. Jis nepaaiškina, kaip ir kada mergaitei turėtų būti leista suprasti, kas vyksta ir kas nutiks jai. Svarbiausia yra įdiegti „kuklumą“ (t. y. gėdos, baimės, drovumo ir kaltės jausmus), tiksliau tariant, priderinti elgesį prie visuomenės normų. Akivaizdu, kad ir pačiam ugdytojui be galo sunku įveikti gėdą, drovumą, gaubiančius šią sferą (1978, p. 181).

Eliasos studija siūlo būdą suprasti, kaip išplito socialinis gėdos tabu ir koks jo poveikis visuomeniniams ryšiams. Šiuo atveju suaugęs žmogus, mokytojas Vilhelmas

von Raumeris ne tik gėdijasi sekso, jam gėda dėl savo gėdos. XIX a. skaitytojų reakcija, tikėtina, buvo panaši: gėda, gėda dėl gėdos ir gėda dėl dar didesnės gėdos, sukeltos dukrai. Von Raumerio patarimas išreiškia socialinės sistemos dalį, kai delikatus civilizuitas elgesys sukelia grandininę reakciją, susijusią su gėdos slėpimu.

Eliasas gėdos neigimą suprato kaip gėdos išlaptinimą, tampantį nesąmoningų poelgių priežastimi:

Pirmiausia tokias nuostatas lemia ne racionalūs motyvai, ne praktinės priežastys, o pačių suaugusiųjų dirbtinė (*sham*) gėda (*shame*), kurios jie negali įveikti. Juos verčia tylėti visuomeniniai draudimai ir viduje slypintis pasipriešinimas, jų pačių *superego* (1978, p. 181).

Ši, kaip ir daugelis kitų ištraukų, atskleidžia ne tik gėdos tabu, bet ir jos perdavimo, įdiegimo mechanizmus.

Galimas dalykas, kad susidomėti gėdos fenomenu Goffmaną paskatino Eliasos studija, nors negalime būti tuo tikri. 1963 m. išleistame veikalė Goffmanas (p. 39) citavo Eliasos knygos originalą, 1939 m. pasirodžiusį vokiečių kalba. Konkreti citata apie pasirengimo miegui etiketą pateikiama atsietai nuo Eliasos tezės apie gėdą. Vis dėlto vokiškąją versiją Goffmanas žinojo pakankamai gerai, kad ją cituotų, ir tai verčia numanyti galimą įtaką.

Helenos Lewis studija, paremta psichoterapijos seansais

Helena B. Lewis, mokslininkė psichologė ir psichanalitikė, iš psichoterapijos seansų aprašymų išrinko žodinius jausmų atitikmenis, taikydama sisteminę metodą (Gottschalk, Glaser, 1969). Panašu, kad Eliasos studija jai nebuvo žinoma. Nustebo, įsitikinusi, kad gėda/sutrikimas buvo gerokai dažnesnis jausmas negu visi kiti jausmai, kartu sudėjus. Ji taip pat nustatė, kad gėdos/sutrikimo, priešingai negu džiaugsmo, širdgėlos, baimės ar pykčio, iš esmės niekada neminėdavo nei pacientas, nei terapeutas. Tokį nutylėjimą ji pavadino „nepripažinta gėda“. Jos išvados pažodžiui patvirtino Eliasos teiginius, kaip gėda išplito istoriniu lygmeniu ir tapo nematoma.

Ji išsiaiškino, kad gėda slepiama dviem skirtingais būdais. **Akivaizdi, nediferencijuota gėda** (ANG) aprėpia skausmingus jausmus, kurie pridengiami įvairiais terminais, vengiant žodžio, prasidedančio „g“ raide (Elianas vadino tai daugiažodžiu). **Apeita** gėda verčia greitosiomis mąstyti, kalbėti ar elgtis, bet mažai ką jausti.

ANG susijusi su skausmu, sutrikimu ir fizinėmis reakcijomis, tokiomis kaip raudonavimas, prakaitavimas ir/ar greitas širdies plakimas. Žmogui pritrūksta žodžių, sutrinka mąstysena ar elgsena, jis gali tapti neorganizuotas, jaučiasi sutrikęs.

Dauguma terminų, įvardijančių skausmingus jausmus, pavyzdžiui, nesveikuoti, drovėtis, jaustis nedrąsiai, nepatogiai, nekaip, neramiai ar apgailėtinais, o pauglių žargonu – *parintis*, depresuoti ar kvaišti, atrodo, išreiškia akivaizdžią, nediferencijuotą gėdą. Kai kurie pakaitiniai terminai sudaryti iš žodžių junginių – prototipinės yra tokios frazės, kaip „jaučiausi kvailai“ arba „esu tikras idiotas“. Anksčiau pateiktas pavyzdys „nesmagus momentas“ reiškia, kad ne asmuo yra sutrikęs (atskirtis), o pats momentas yra nesmagus (projekcija). Kaip minėta, Suzanne Retzinger savo straipsnyje (1995) įvardija daugiau kaip šimtą pakaitinių žodžių ir frazių.

Apeita gėda pasireiškia kaip trumpalaikis skausmingas jausmas, paprastai greitai praeinantis, bet po to apsėda įkyrios mintys, sutrinka kalbėsena. Dažnas pavyzdys, kai asmuo jaučiasi įžeistas ar kritikuojamas. Tuo momentu (ar tą prisimindamas) jis pajunta skausmingų jausmų antplūdį, o vėliau užgaulią sceną nuolatos perkrato vaizduotėje. Tie pakartojimai yra variacijos tema, kaip kitaip asmuo būtų galėjęs elgtis, kad išvengtų incidento ar efektyviau į jį reaguotų. Ta mintis ima žmogų persekioti.

Man atrodo, kad Lewis naudojamas sisteminis metodas, bandant atskleisti su jausmais susijusius terminus ir jiems giminiškus žodžius, galėjo susiaurinti epizodų, sietinų su gėda, spektrą. Viena iš priežasčių būtų ta, kad šis metodas yra tinkamesnis, nustatant **akivaizdžią nediferencijuotą gėdą**, o sujaukta kalba ir/ar įkyrios mintys, būdingos **apeitai gėdai**, kartais iš jo išslysta.

Eliaso metodas nebuvo sisteminis, gal todėl gerokai platesnis už tą, kurį taikė Lewis. Tyrinėdamas knygas,

jis išstudijavo visas dažniausiai pasitaikančias temas: seksualumą, kūno funkcijas, kuklumą, subtilumą, manieras, sutrikimą ir tai, ką jis pavadino „sociogenetine baime“. Šis terminas reiškia ne tą baimę, kuri apima kaip atsakas į fizinį pavojų, o tiesiog įvardija dar vieną būdą, kaip užmaskuoti gėdą. Toks išsisukinėjimas, vengiant žodžio *gėda*, kasdieniniuose pokalbiuose pasitaiko dažnai. Posakis „bijau būti atstumtas“ neturi nieko bendra su fiziniu pavojumi, paprastai jis reiškia: „nujaučiu, kad patirsiu gėdą“.

Tiek Eliaso, tiek Lewis tyrimuose esama užuominų, kad modernias visuomenes gėda persekioja visur, bet nei jis, nei ji šitos minties neišreiškia atvirai.

Slopinimo teorija

Anksčiau išvardytos *n-gramų* išvados tiesiogiai sietinos ir su nauja jausmų slopinimo teorija. Freudui, atradusiam slopinimo fenomeną, jo prigimtis daugmaž liko paslaptimi, ją atskleidė anglų psichologas Michaelas Billigas (1999). *N-gramų* tyrimo išvados, patvirtinančios Eliaso tezę, tinka ir Billigo teorijai apie slopinimą pagrįsti. Uždraustas sritis galima paslėpti ne tik keičiant temą, kaip nustatė Billigas, analizuodamas Freud pacientų ligos istorijas, bet ir atsisakant terminų, susijusių su uždrausta sritimi, arba juos sušvelninant.

Freudas aiškiai konstatavo: „Slopinimo teorija yra kertinis akmuo, palaikantis visą psichoanalizės struktūrą.“ Tačiau apie slopinimą jis žinojo labai mažai. Įvardinėse paskaitose, publikuotose, kai jam buvo jau daugiau kaip šešiasdešimt, savimi pasitikintis psichoanalizės pradininkas teigė: „...iki šiol apie [slopinimą] žinome tik tiek, kad [jį] sukelia *ego* galios.“ Prie to dar pridūrė: „Nieko daugiau šiuo metu nežinome.“ Šis komentaras mums nedaug ką pasako, nes negalime žinoti, apie kokias galias kalbėjo Freudas ir kaip, tiesą sakant, reikėtų suprasti patį *ego*.

Remdamasis išsamia Freud tekstų analize, ne vien pokalbių su pacientais užrašais, bet ir laiškais, Billigas teigė: slopinimą sukelia visuomenės įpročiai, susiję su temomis ar jausmais, kuriuos tam tikra visuomenė paprastai laiko pernelyg gėdingais, kad juos aptarinė-

tų. Tuo metu, kai Freudas gyveno Vienoje, tokia tema buvo seksualumas.

Billigo manymu, slopinimas prasideda nuo visuomenės įpročių: vienoje iš ligos istorijų Freudas rašė apie „mažąjį Hansą“, kuris iš pokalbių su mama ir tėvu sužinojo, kad kai kurių temų (tokių kaip seksualumas, pyktis, agresija ir t. t.) aptarinėti nevalia. Jei išskildavo kokia nors kebli tema, tėvai paprastai pakeisdavo ją kita, nedraudžiama. Šį perėjimą rodydavo trumpos nepavojingos frazės, tokios kaip „tačiau“, „na, gerai“ ir panašios.

Pagal Billigo sukurtą naują slopinimo teoriją viskas prasideda nuo visuomenės įpročio vengti tam tikrų temų. Individas perima tiek vengimo praktiką, tiek daugumą vengtinų temų. Kaip visa tai įvyksta?

Billigo teorija nėra pakankamai artikuliuota, bet ji aiškiai išskiria du žingsnius. Pirmiausia išugdomas įprotis vengti tam tikrų temų, pakeičiant jas kitomis. Ši praktika būna iš anksto gerai apgalvota, o jos rezultatas – kolektyvinis nesugebėjimas pastebėti uždraustų temų. Jeigu tai kartojasi nuolat, individas gali žengti antrąjį žingsnį – išmoksta nepastebėti savo paties įpročio vengti uždraustų temų, kurios pakeičiamos nedraudžiamomis.

Antrasis žingsnis skirtas tam, kad uždraustoji tema būtų ištrinta iš sąmonės. Jeigu ir žengus antrą žingsnį nepavyks atsikratyti gėdos, galima ryžtis trečiam ir net tolimesniems žingsniams. Jeigu asmuo vengia atsiminti vengimą, vadinasi, prasidėjo grįžtamasis procesas, o jis gali tęstis iki begalybės. Tai ypač akivaizdu Freudo aprašytoje ligos istorijoje, pavadintoje „Žmogus žiurkė“.

Kaip slepiama gėda priverčia pasinerti į tylą arba griebtis smurto

Veidrodinei asmenybei, be tų trijų Cooley'o apibrėžtų bruožų, Goffmano manymu, būdingas dar vienas – tai gėdos, kurios neįmanoma išvengti, valdymas (pavyzdžiui, slėpimas). Be to, yra ir penktas žingsnis, apie kurį Goffmanas atvirai užsimena, – tai elgsena, smarkiai paveikta gėdos slėpimo. Helena Lewis (1971) pabrėžė, kad gėda gali paskatinti, viena vertus, užsisklęsti, sukeldama

depresiją, antra vertus, išprovokuoti pyktį, net agresiją. Suzanne Retzinger (1991), psichiatro Jameso Gilligano (1998; 2011) ir sociologo Neilo Websdale'o (2010) tyrimai rodo, kaip paslėpta gėda sukelia pyktį ir skatina smurtą.

Gėdos jausmas yra svarbiausia ar pirminė smurto priežastis. Įvairias smurto formas, nesvarbu, ar jos nukreiptos prieš individus, ar prieš visus gyventojus, skatina (sukelia) **slepiama** gėda (Gilligan, 1998, p. 110–111).

Gilligano teorija labai įdomi, nes atveria jausminę tarpasmeninio ir masinio smurto priežastį. Websdale'as (2010), ištyręs 211 nužudymų šeimose, Gilligano tezei suteikė tvirtą pamatą. Ypač įdomus jo atradimas yra tai, kad gana didelei nusikaltėlių mažumos daliai būdingas **pilietiškas orus** stilius, kaip priešprieša pikto ir agresyvaus stiliaus daugumai.

Šiai grupei priskiriami žudikai nebuvo žinomi kaip smurtautojai ir net neatrodė pikti žmonės. Beveik visi jie buvo vidurinėsios klasės vyrai (ir keletas moterų), netekę darbo. Šį faktą jie kruopščiai slėpdavo, kiekvieną dieną eidami iš namų tarytum į tarnybą. Tuo metu jie detalai planuodavo savo šeimos nužudymą, dažnai ir savižudybę. Didžiudamiesi savo, kaip šeimos maintintojo, gebėjimais, jie, matyt, negalėjo pakelti bedarbystės pažeminimo.

Man regis, toks smurto tipas labai panašus į valstybių rengimąsi karui iš keršto, pavyzdžiui, toks buvo Prancūzijos karas su Vokietija 1871–1914 m. (Scheff, 1997). Tiek gėdą, tiek pyktį kruopščiai slėpti po racionalumo šydu ypač linkę lyderiai. Busho administracija, ko gero, labai sutriko tiek dėl rugsėjo 11-osios išpuolio, nes ji turėjo apsaugoti šalį, tiek dėl savo bejėgiškumo nubausinti užpuolikus. Invazija į Iraką, remiantis melagingomis prielaidomis, galėjo būti bandymas paslėpti savo gėdą ir įtūžį. Veidrodinės asmenybės idėja, ypač kai ji išplečiama bent iki penkių žingsnių, gali padėti atskleisti bendrus asmeninio ir kolektyvinio elgesio bruožus.

Nei Cooley's, nei Goffmanas, nei daugelis kitų nenagrinėjo teisėto pasididžiavimo idėjos. Cooley's aptarė pasididžiavimą ir tuštybę (1922, p. 230–237), tačiau pa-

gal jo versiją pasididžiavimas painiojamas su egotizmu, o kasdieninėje anglų kalboje taip atsitinka gana dažnai. Jessica Tracy (2009) ir kiti atkreipė dėmesį į šią painiavą, atskirdami tai, ką jie pavadino autentišku (pagrįstu) ir arogantišku (egotistiniu) pasididžiavimu.

Išvada

Šiame rašinyje aptariau keturis pagrindinius tyrimus, aptariančius gėdą ir jos vietą žmogaus gyvenime. Du iš jų – tai esė apie gėdos teoriją, tapę pretekstu tam, ką galėtume pavadinti Cooley'o ir Goffmano spėjimu. Kiti du – empiriniai tyrimai, kurie, panašu, pagrindžia šią teoriją. Trumpai tariant, ji teigia, kad gėda ar jos nuojauta persekioja visur, tačiau moderni visuomenė paprastai linkusi to nematyti. Šią mintį, regis, rimtai paremia ir Eliaso atlikta esminė empirinė makroistorijos studija, ir Lewis socialinio bendravimo mikropasaulyje analizė. Šią teoriją reikėtų ištirti giliau ir labiau tiesiogiai, kaip aš dariau tirdamas gėdos terminų *n-gramas*. Jei tolesnės studijos ją paremtų, galbūt mokslas apie socialinę elgesį ir psichiatrija toliau judėtų nauja kryptimi. ■

Išvertė Rasa RADZEVIČIŪTĖ

Ezra Aiden, 2011. <http://books.google.com/ngrams>

Michael Billig, Freudian Repression: Conversation Creating the Unconscious. Cambridge University Press, 1999.

Pierre Bourdieu, Forms of Capital, *In*: Handbook of theory and research for the sociology of education, J. C Richards (editor). New York: Greenwood Press, 1983.

Charles Horton Cooley, Human Nature and Conduct. New York: Scribners, 1922.

Michael Corballis, The Uniqueness of Human Recursive Thinking. *American Scientist* 95, May-June, 2007, p. 240-248.

Michael Corballis, The Recursive Mind: The Origins of Human Language, Thought, and Civilization. Princeton N. J.: Princeton University Press, 2012.

Norbert Elias, The Civilizing Process. London: Blackwell, 1994.

George Eliot, Middlemarch. New York: Sully & Kleinteich, 1900.

Erik Erikson, Childhood and Society. New York: Norton, 1950.

James Gilligan, Violence – Reflections on a National Epidemic. New York: Vintage Books, 1997.

Erving Goffman, Embarrassment and Social Organization. *American Journal of Sociology*, 1956, 62: 264-274.

Erving Goffman, The Presentation of Self in Everyday Life. Garden City, New York: Doubleday/Anchor Books, 1959.

Erving Goffman, Asylums. New York: Anchor Books, 1961.

Erving Goffman, Fun in Games, In: *Encounters: Two studies in the sociology of interaction*. Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1961, p. 15–81.

Erving Goffman, Behavior in Public Places. Glencoe, Ill.: Free Press, 1963.

Erving Goffman, Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. New York: Pantheon Books, 1967.

Gershon Kaufman, The Psychology of Shame. New York: Springer, 1989.

George H. Mead, Mind, Self, and Society. Chicago: University of Chicago Press, 1934.

Helen B. Lewis, Shame and Guilt in Neurosis. New York: International Universities Press, 1971.

Suzanne Retzinger, Violent Emotions. Newbury Park: Sage, 1991.

Suzanne Retzinger, Identifying Shame and Anger in Discourse. *American Behavioral*, 1995.

Thomas Scheff, The Taboo on Coarse Emotions. *Review of Personality and Social Psychology*, June, 1984.

Thomas Scheff, Microsociology. Chicago: University of Chicago Press, 1990.

Thomas Scheff, Bloody Revenge: Nationalism, War, and Emotion. Boulder: Westview, 1994. Pakartotinis leidimas *iUniverse*, 2000.

Thomas Scheff, Shame and the Social Bond: *Sociological Theory* 18: 84-98, 2000.

Thomas Scheff, Emotions, the Social Bond, and Human Reality: Part/Whole Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Thomas Scheff, Scientism is Social/Behavioral Science. *Contemporary Sociology*, May, 2011.

Thomas Scheff, Suzanne Retzinger, Violence and Emotions. Lexington, Mass.: Lexington Books, 1991. Pakartotinis leidimas *iUniverse*, 2001.

Silvan Tomkins, Affect, Imagery, Consciousness, Volume II. New York: Springer, 1963.

Jessica Tracy; Joey Cheng; Richard Robins; Kali Trzesniewski, Authentic and Hubristic Pride: The Affective Core of Self-esteem and Narcissism. *Self and Identity*, 8, 2 & 3, 2009, p. 196–213.

Wilhelm Von Raumer, The Education of Girls. 1857 (cituojama Elias, 1978).

Neil Websdale, Familicidal Hearts: The Emotional Style of 211 Killers. Oxford: Oxford University Press.

Rima PALIJANSKAITĖ

KONTROVERSIŠKOSIOS VYDŪNO MISTERIJOS VERTINIMŲ PĖDSAKAIS

Vydūno „Jūrų varpai“ – moderni, idėjiniu požiūriu itin drąsi drama, tačiau iki šiol ji neišvydo jokios, net mėgėjų, teatro scenos. Tilžės lietuvių giedotojų draugijos vaidintojai rengėsi ją parodyti 1914 m. rugpjūčio 2 d. miesto parke, bet sutrukdė prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas – tą dieną, pasak Vydūno, „rinkosi šventei nužiūrėtoje vietoje kareiviai“.

Misterija buvo pataisyta, papildyta (ypač antras veiksmas, kuriame vaizduojamas *žmonijos vieškelis* karo grėsmės akivaizdoje) ir 1920 m. išleista. Vydūno manymu, „Jūrų varpai“ turėtų būti „ypačiai pastebimi“, pirmiausia dėl idėjinio dramaturgijos turinio. Šią ir kitas savo misterijas, išaugusias iš lietuvių tautosakos, dramaturgas siejo su senovės graikų kūriniais, „kurie vaizdavo slėpinę kūrybos galių veikimą sąmoningam gyvumui pasiekti.“¹ Į Balio Sruogos kaltinimus, esą neturįs jokio supratimo, kas yra misterija, atsakė: „Žvilgis ir tik į graikų kalbos žodyną parodytų, kad žodis *misterija* reiškia tiek, kiek mūsų žodis *slėpinys*, toliau tad – slėpiningasis mokslas; pagaliau – apeigos, kurios šį mokslą skelbia. Kad amžiuvydis [viduramžiai] dramaturgas su turiniu, imtu iš Biblijos, vadino misterijomis, tai buvo naujas dalykas.“ (Bibliiniu siužetu paremtų viduramžių misterijų esminis bruožas – lėkštas kasdienybės realizmas, pavyzdžiui, vaizduojant *Betliejų*, buvo įprasti *pribuvėjų* ir *kūmų* personažai: „Esama triukšmingų ir nepadorių scenų smuklėje, esama ligi soties nešvankių pokštų ir išdaigų.“²)

Vydūnas tvirtino: „Senovės misterijos dar ir šiandien nesuprastos pilnai. Bet tiek numanu yra, kad jos vaizdavo pasaulio ir žmonijos evoliuciją.“³

Apie misteriją tarpukario Lietuvoje

Tiek dramą, tiek patį rašytoją labiausiai kritikavęs Sruoga piktinosi, esą norėdamas papasakoti „Jūrų varpų“ turinį, turėtų leisti į metafiziką, ko iš esmės nenorįs (!) daryti: „Meno veikalo pavidalu vėlei pateikiama spręsti šarada! O kas iš to, kad aš darbuosiuos darbuosiuos, spręsiu spręsiu, susitaisyti visą sistemą su dorybės logaritmais ir kilnumo diferencialais, ir kas man laidos, kad aš vis dėlto teisingai išsprendžiau? Juk *raktas* knygos gale neprisidėtas!“⁴

Griežtai Sruogos kritikai nepritarė Julijonas Lindė-Dobilas, jį palaikė ir Vaižgantas: „J. Dobilas teisingai gina Vydūno kūrybą nuo per šurkščią B. Sirakuzino puolimų, pats B. Sirakuzinas dar šurkščiau prikiša Vydūnui nemokėjamą polemizuoti ir gintis.“⁵

Į abu Sruogos puolimus Vydūnas reagavo, nuomonę pareiškdamas savo leidžiamame žurnale *Darbymetis*. Nusistebėjęs, kad recenzentas jo kūrinį vadina *komedija* (!), pamini kitus *neteisybės žodžius*, apibūdindamas rašinio esmę: „Veikalo turinį jis nė nebando paliesti. Rašo apskritai apie mano veikalus ir paduoda tik mažmožius iš *Jūrų Varpų*. O labai žymiu būdu.“⁶ Labiausiai apgailestauja ne dėl jo asmens ir kūrybos nuvertinimo (B. S. stengiasi „mano žinojimą ir galėjimą, ir patį veikalą menkiausioj šviesoje parodyti“), bet dėl to, kad tokie rašiniai skelbiami Švietimo ministerijos leidžiamuose *Skaitymuose* – ministerija atstovaujanti Lietuvos valdžiai, o „niekingumai iš čia kenkia tautai“.⁷

Tokia kritika stebina dar ir todėl, kad Vydūno požiūris, pasak Eligijaus Daugnoros, yra labai artimas Sruogos teatro vizijai: „Teatras turi pažadinti širdyje viską, kas priklauso amžinybei“, nes „po karo žmogus turi pabusti žmogum [...], turi įsisąmoninti, kad jis turi tapti taurus“⁸; rašė Sruoga 1921-aisiais, tais pačiais metais kaip ir recenziją, triuškinančią „Jūrų varpus“, nors šios mintys atliepia esmines misterijos idėjas. Neatmestina, kad Sruoga sąmoningai nesigilino į dramos siužetą, norėdamas pademonstruoti tik satyrinius savo gebėjimus, – tai galėjęs būti *atsakas* į kritiką, Vydūno pareiškimą jam kaip vertėjui 1921 m. pirmajame *Darbymečio* numeryje.

Sruogos rašinys apie „Jūrų varpus“ (o jame, galima sakyti, tyčiojamasi iš mąstytojo kūrybos apskritai), patekęs į aukštesniosioms gimnazijos klasėms skirtą vadovėlį „Lietuvių literatūros nagrinėjimai“ (1928 m., sud. J. Norkus), *Naujosios Romuvos* teigimu, „dogmatiškai skelbė jaunoms ir nekritiškoms moksleivių sieloms ir protams apie dr. Vydūno raštų menką vertę“⁹. Ilgam įsivyravo nuomonė apie *nepaskaitomus* Vydūno kūrinius, ir tik beveik po šimtmečio buvo suvokta, kad rašytojo dramos – neišnaudota lietuvių „teatro praturtėjimo galimybė“¹⁰.

Vincas Mykolaitis-Putinas savo studijoje apie Vydūno dramaturgiją „Jūrų varpus“ vadina sunkiai suprantamu ir nelabai pavykusi veikalu, kurio kompozicija, didžioji dalis scenų ir personažų jam primena galvosūkį. Pagrindinis „Jūrų varpų“ uždavinys aiškus – simboliškai atvaizduoti žmogaus, o gal ir žmonijos, kelią tobulybės ir dievybės link, kartu atskleidžiant visuomenės kultūros svarbą. Tačiau net pagrindinius mitinius personažus – *Bangpūtį* ir *Pūtogimę* vertintojas aiškina ne gilindamasis į dramos kontekstą, o žvelgdamas per krikščioniškosios mitologijos prizmę, traktuodamas juos kaip dvasinį (gėrio) ir kūniškąjį (blogio) pradą. *Senukus Elgetas*, reprezentuojančius elgetiškąjį, t. y. akląjį, negyvąjį, tikėjimą, laiko vien „žmonių menkystę“, gyvenimo prasmę išvelgiančių tik skatikėliuose, simboliu. Nepasigilinus į iškalbingas „Argaudo klajojimo“, *Vidės* kančių *žmonijos vieškelyje* scenas, taip ir liko „neaišku, dėl ko kilnioji, skaisčioji Vidė yra tame gyvenimo vieškelyje tokia bejėgė ir už ką ji turi taip daug kankintis“¹¹.

Į akis krinta tendencingas moters – ir *Vidės* – *žmonių vieškelyje* menkinimas. Krikščioniškosios ideologijos pri-

mestą įvaizdį, tarsi kaukę, priaugusią prie veido, *Vidė* nusiplėšia misterijos pabaigoje, ir tik tada praregi, dvasiškai išsilaisvina. Tačiau dvasinė *Vidės* transformacija, veikale išryškintos feministinės Vydūno pažiūros liko nepastebėtos, nesuprastos. Matyt, todėl Mykolaitis-Putinas daro tokią miglotą išvadą: „Dėl kiekvieno veiksmo, dėl kiekvieno poelgio mes galime klausti – kodėl, kodėl, kodėl? [...] Nerasdami veikale jokios – nei psichologinės, nei idėjinės – normos, mes priversti esame spėlioti autoriaus intencijas, galbūt klysti ir kaltinti jį gal ir nepagrįstais priekaištais.“¹²

Iš revoliucingai angažuotos tribūnos „Jūrų varpus“ vertino Zigmąs Angarietis: „Vydūnas senajam buržuaziniam pasauliui pranašauja liūdną, katastrofinę galą.“¹³ Straipsnio autoriui nepatinka, kad dramaturgas pašiepia darbininkus, susirūpinusius vien savo *kumščio galia* ir *ilgesniu skatiku*, o labiausiai recenzentas piktinasi idealistinėmis pažiūromis, pernelyg dideliu rašytojo *dvasiškumu*. Pagrindinė herojė *Vidė* čia vadinama *vargšele*, *Argaudas – pušinėjančiu nabagėliu*, o jų meilė – *mistiška negalia, impotencija*. Pasak Angariečio, tik nusikratęs vergijos pančių žmogus galįs iš vidaus augti, nes to augimo niekas nebeslopina. O Vydūnas, neneigdamas aplinkos jėgų (visuomenei primestų idėjų, pasaulėžiūrinių stereotipų) poveikio, siūlo eiti ne revoliuciniu socialinio perversmo, bet asmenybės tobulėjimo keliu – tą misterijoje atskleidžia *Vidės* personažas.

Adomas Jakštas-Dambrauskas laikėsi priešingos nuomonės – „Jūrų varpus“ vadino labiausiai pavykusia Vydūno misterija, kurią pagal literatūrinę svarbą gretino su Vaižganto „Pragiedruliais“: šie veikalai „ir svetimona kalbosna išvertus nepadarytų lietuvių literatūrai gėdos“¹⁴. Vis dėlto scenoje, Jakšto teigimu, ši misterija bus suprantama vien inteligentams, mąstantiems apie socialinius klausimus. Savo recenzijoje jis didžiausią dėmesį ir skyrė socialinėms problemoms, pabrėždamas Vydūno vaizduojamą „viso dabartinio gyvenimo santykių normalumą“. Pasak recenzento, „Jūrų varpų“ skambesys yra „slėpiningu gamtos virpėjimu sudarytoji pasaulio viršharmonija“, „žavįs sielą skambėjimas“, kuris tiesiogiai nesiejamas nei su Dievu, nei su amžinybe. Kyla abejonių, ar Jakštas iš tikrųjų buvo gerai įsigilinęs į misterijos siužetą ir joje keliamus ne tiek socialinius, kiek religinius,

pasaulėžiūrinius klausimus, nes simbolinių misterijos personažų jis nevertina, apie juos net neužsimena. Abejoti ypač skatina tai, kad Jakštas paprastai reaguodavo į menkiausią krikščionybės kritiką. Pavyzdžiui, Vydūno dramos „Probočių šešėliai“ kai kuriuos epizodus vadino tiesiog nereikalingais, net kenksmingais – pirmiausia tai *Pūslys* su Šventuoju Raštu ir dogmatizmo kritika, kai „šventais šventybės mokslais padidinamas tikrai žmonių aklumas“. Esą rašytojui netinka ironija ar pašėpimas, o ypač negražu „šaipytis iš žmonių prasčiokėlių tikėjimo“.¹⁵ Kadangi „Jūrų varpuose“ keliami kur kas radikalesni tikėjimo ir pasaulėžiūros klausimai, neatmestina, kad šįkart Vydūno kritikos, nukreiptos, Jakšto žodžiais tariant, į „tikrąjį šventybės mokslą“, didysis katalikybės apologetas tiesiog nepastebėjo...

Vydūno dramų specifiką, nors apie „Jūrų varpus“ neužsiminė, bene tiksliausiai apibūdino Antanas Vaičiulaitis, *Studentų žodyje* 1943 m. Vydūno 75-mečio proga rašęs: „Jo veikėjai yra baltais rūbais apvilktos idėjos, labai aukštos, gražios ir išmintingos, pakeičiančios ir žmogaus dalį, ir visos tautos kelią, bet tai nėra tie *Hamletai*, Ibseno *Noros* ar Vinco Krėvės *Skirgailos*, kurie yra šio gyvenimo blaškomi žmonės, kūno ir kraujo būtybės. Net ir vadinamieji blogi Vydūno personažai yra greičiau antitezės prieš anuos šviesius idealus, o ne aistrų apsėsti sutvėrimai. Jie yra taip pat idėjos, juodos, kenkiančios ir pražūtingos.“¹⁶

Remdamasis vydūniškąja filosofija, esmines misterijos idėjas išryškino Vytautas Bičiūnas: „Vydūno veikalas *Jūrų varpai* yra ištisas himnas, giesmė bundančiai žmogaus dvasiai. [...] Atma-Budhi-Manas – dieviškasis amžinas pradas – yra tie jūrų varpai. Tai žmogaus dvasios esmė, iš kurios seka visa, kas žmoniška, kas prakilnu, taigi ir žmogaus dvasios kūryba.“¹⁷

Sovietmečiu gilintis į „Jūrų varpų“ siužetą niekas nesiryžo. Lietuvių dramaturgijos tyrinėtojas Jonas Lankutis aptakiai rašė: „Vydūnas rodo begalę skirtingo pobūdžio veikėjų ir epizodų, kuriuos į bendrą visumą jungia autoriaus užmojis alegoriškai pavaizduoti visos žmonijos kelią į tobulybę, aprėpti daugybę visuomeninių ir kultūrinių klausimų. Tačiau toji vaizdų jungtis ir prasmė čia tokia paini, miglota ir subjektyvi, kad jos niekas iki šiol nėra sugebėjęs aiškiai iššifruoti.“¹⁸

Misterijos vertinimai nepriklausomoje Lietuvoje

Pastaraisiais dešimtmečiais apie šios ir kitų Vydūno dramų nesupratimo ir negatyvaus vertinimo priežastis svarstyta jau ne kartą. Praėjo beveik šimtmetis, kol „Jūrų varpai“ sulaukė misteriją suvokiančių kritikų. Vienas pirmųjų – išeivijos literatūrologas Rimvydas Šilbajoris: „Grynai struktūriniu atžvilgiu šis Vydūno veikalas yra turbūt aiškiausias ir paprasčiausias [...]. Veikalo kiauurai permatoma logika ir struktūra galbūt išplaukia iš to, kad visi jo charakteriai yra reprezentaciniai, taip sakant, žmonės-reiškiniai, o ne, mūsų akims žiūrint, tikri, konkretūs žmonės, kurių aistrų ir išgyvenimų paini daugybė aptemdytų abstrakčią tiesos ieškojimo schemą-struktūrą, kurią Vydūnas piešia savo dramose.“¹⁹

Pasak Šilbajorio, nors simbolius Vydūnas nuolat kaitalioja, visi jie išreiškia „žmogaus sielos veržimąsi tiesos kryptimi“. Tikrieji vartai į tiesą yra savęs pažinimas, todėl netgi tolimiausios herojų kelionės laiku ir erdve yra tik kelias į savo sielos gelmes.

Misterijoje, kuri buvo kritikuojama neturinti *psichologinio pagrindo* (Sruoga) ar *psichologinio nuosakumo* (Mykolaitis-Putinas), vėlesni tyrinėtojai įžvelgė atskleidžiamą egzistencinį, fenomenologinį žmogiškosios prigimties matmenį, žmogaus ryšį su visuma, kai tikėjimas suprantamas kaip žmogaus prigimties duotybė. „Misterijoje yra aiškūs prasmių ryšiai, santykiai tarp veikėjų, jų hierarchija, tikrumo ir netikrumo statusas. Tai atstoja įprastąją psichologiją“²⁰ – rašo Nida Norkūnienė, išskirdama būtent „Jūrų varpus“. Vydūno dramų specifiškumą, pasak jos, lėmė ypatingas rašytojo dėmesys dvasiniam pasauliui ir mąstymui, kaip tikrovę kuriančiam fenomenui. Vydūno misterijų stilius jai primena indų šventraštį *Bhagavadgītą*, nes ir čia vaizduojamas ne konkretus laikas, ne konkreti vieta su konkrečiais žmonėmis, o žvelgiama į visos žmonijos būties esmę, jos evoliuciją: „Ši Vydūno drama ypatinga tuo, kad joje atskleidžiama ypatinga dvasinė būseną – žmogaus (šiuo atveju moters) prabudimas. Tai patvirtina, kad jis teatru siekė ne visai *teatrinių tikslų*, bet sadanos tikslų – žmogaus transformacijos, atsiverimo Absoliutui.“²¹

Norkūnienė pagrindinę dramos heroję *Vidę* išskiria kaip gyviausią ir realiausią personažą: ji mąsto, ieško, per

kančią pasiekia vidinės laisvės ir pilnatvės. Vigmantas Butkus *Vidę* priskiria *brandiškojo tipo* herojams: „Kiekvienas iš jų stengiasi pereiti pats ir pervesti paskui save visuomenę iš profaniškos sferos į sakraliąją. Tas judesys sudaro dramos konflikto branduolį.“²²

Aušra Martišiūtė Vydūno „Jūrų varpus“ nagrinėja kaip ekspresionistinį veikalą. Misterijai būdinga savita kompozicija: „Scenos ir epizodai gretinami ne pagal priešasties–pasekmės logiką, kaip tradicinėje dramoje. Ekspresionistai dramos epizoduose įkūnija ne siužetą, o dominuojančias epochos idėjas, katastrofos nuojautą.“²³ Ekspresionizmo stilius, anot literatūrologės, leidžia kitaip pažvelgti tiek į Mykolaičio-Putino, tiek į kitų kritikų bandymus didaktišką rašytojo herojų retoriką sieti su paties Vydūno *apaštališka* asmenybe, nes šie ypatumai – „scenos virtimas sakykla“ – būdingi vokiečių ekspresionistų teatrui. Martišiūtė išryškina „Jūrų varpuose“ vaizduojamą žmogaus prigimties dvilypumo tragizmą, idealizmo ir racionalizmo priešpriešą, žmogaus (*Vidės*) tapsmą Naujuoju Žmogumi ir tam tikrų visuomenės grupių pažiūras, dėstomas bevardžių herojų lūpomis.

Dalia Čiočytė misterijos idėjas lygina su bibline mitologija, evangeliniais motyvais. Išveda paraleles tarp *jūrų varpų* ir Dievo žodžio (klausymo ir negirdėjimo), tarp gero ir blogo pažinimo, kurį *Putogimė* siūlo *Argaudui* (nors tai, beje, tik pastangos jį *apsvaiginti*), ir Biblijos pažinimo dramos. Tarp *Bangpūčio* patarimo *Argaudui* klausytis vien *jūrų varpų* ir evangelinio atsižadėjimo motyvo. Misterijos siužetas išties turi daug sąryšių su *Biblija*, tačiau galimybė lyginti pačias idėjas labai abejotina. Pavyzdžiui, *jūrų varpų* klausymasis misterijoje simbolizuoja intymų žmogaus ryši su Dievybe, gyvą tikėjimą, todėl tai netgi priešinga tam, kas įprastai vadinama Biblijoje užrašyto *Dievo žodžio* klausymu, aklai juo tikint. Antro veiksmo pabaigoje *Elgetos Senutės* žodžiai, ištarti *Videi*, skamba kaip antitezė Jono *Evangelijos* pradžiai apie *Žodį*: „Ir žodis man išnyko – ar matei?“ Su Biblijos siužetu ir krikščionyste kur kas labiau susiję *Piktadariai*, simbolizuojantys destruktiviuosius jos aspektus, bevardžiai personažai, kartojantys biblines idėjas apie moters kalbę, *kunigas*, išryškinantis nekrofilinę bažnyčios orientaciją, ir jį lydintys *laidotuvininkai*. Tiesiogiai su *Evangelijos* idėjomis būtų galima sieti misterijos herojų

Vidę: jos troškimas pranešti žmonėms apie nuolat skambančius *jūrų varpus* prilygsta pagrindinei *Evangelijos* idėjai, kad *Dievo karalystė* yra mumyse, ir kiekvienas galės patirti ją čia ir dabar.

Daugnora, atkreipęs dėmesį į „Jūrų varpų“ sąsajas su kitais lietuviškais kūriniais (ypač Maironio libretu „Kame išganymas“), teigia, kad Vydūnas buvo europietiškausias mūsų dramaturgas, suvienijęs tautos dvasios ieškančią tautinę romantinę ir „europinę viduramžių misteriją, stiprinančią žmogaus tikėjimą kaip ryšį su transcendencija ir dialogą su Dievu“.²⁴ Vytautas Kaškelis, gvildendamas vydūniškosios dievoieškos idėjas, į „Jūrų varpų“ *jūrą žvelgia* kaip į kuriamą „polihorizonto paradigmą“, padedančią žmogui artėti prie aukštesnių potyrių, išminties vandenyno ir peržengti save – tik tada „įmanoma tapti labiau sąmoningu, išplėsti dvasią“.²⁵ Tam esą reikalingas ir pažinimas, ir budėjimas.

Vydūno dramose, o ypač šioje misterijoje, *prisodrintoje* mitinių herojų ir mitologinių siužetų, reikšmingas kiekvienas personažas, kiekviena frazė, scenos detalė. „Jūrų varpai“ yra ne individų ir jų aistrų, kurių labai pasigedo ne vienas kritikas, o idėjų drama. Ryškiausia takoskyra tarp mąstančių ir aklai kitų idėjas kartojančių individų. Bevardžiai personažai – įvairių profesijų ir socialinių sluoksnių atstovai – čia tampa visuomenės idėjinių stereotipų *atspindžiais*. Kadangi žmonijos evoliuciją stabdo dvasinėms žmogaus galioms ir jų sklaidai nepalankios ar priešiškos idėjos, į jas ir nukreipiamas pagrindinis dėmesys – jos apnuoginamos, išryškinamas jų destruktivumas: „Pasaulėžiūra ir ideologija, kuriai nesvarbi žmogaus esmė ir joje glūdinti išmintis, drąsa, kūrybinė galia ir stiprybė, kuri šią esmę ne žadina, o akmeninėmis doktrinomis marina, – ar nėra tie tikrieji *Piktadariai*?“²⁶

Mitologiniai misterijos aspektai

„Daugelio literatūros bei meno šedevrų neįmanoma gerai suprasti, neatpažinus juose pavaizduotų mitinių personažų ar panaudotų mitologinių siužetų“, – nurodoma *Mitologijos enciklopedijoje*.²⁷ *Piktadarių* sąsajas su tam tikrais mitais ar idealais išvelgė ir Sruoga, tačiau to nesuvokęs piktinosi: „Profesionalas galvažudys negi gali būti mistikas

idealistas?“²⁸ *Piktadarių* „psichologijos“, šių personažų idėjinės ir kompozicinės prasmės nesuvokė ir Mykolaitis-Putinas. O misterijai ypač svarbią personažų porą – *Senukus Elgetas* kritikai vadino paprasčiausiais duoneliautojais...

Pagrindiniai mitiniai personažai Vydūno „Jūrų varpuose“ aiškūs, tačiau šalia jų yra daug kitų su mitologija susijusių veikėjų ir siužetų, kuriuos labai nuskurdintume, vertindami atsietai nuo mitologinio konteksto. Pavyzdžiui, į *Dainių* galima žvelgti tik kaip į poetą mistiką, tačiau šis personažas primena mitą apie *Gerosios naujienos* skelbėją, siekusį padrašinti žmones asmeninėje jų kelionėje Dievop. Prieš paties *Dainiaus* valią, jis ir jo žodžiai buvo sudievinėti, o žmonės atsisakė ieškoti susitikimo su Didžiuoju Slėpiniu: „Tu mums esi išganingas! Tavo gaidos yra amžinybės balsai! Kam dar reikėtų laiptoti po tas uolas ir klausyties bangų užmo!“

Vydūnas atskleidžia ne tik kuriamąjį, bet ir destruktivųjį mitų poveikį. Pagrindinė misterijos tema – žmonijos evoliucija – neatsiejama nuo žmogaus atsivėrimo Visumos galioms, nuo gyvojo tikėjimo, kurį daugeliui atstoja negyvasis (aklasis). Dramoje išryškinamas keleto bibliinių mitų ir krikščioniškųjų dogmų poveikis socialinei sąmonei. Tai *Ievos* nuodėmės mitas ir juo grindžiama *prigimtinė moters kaltė* dėl pasaulio nuodėmingumo ir žmogaus mirtingumo. Tai žmonių nuodėmių atpirkimo mitas ir atsakomybės praradimas – *Piktadariai* kruvinomis rankomis vis eina prie šio *tikėjimo šaltinio*, kurio vanduo viską nuplauja ir nuneša užmarštin. Tai žmogaus samprata, neturinti amžinybės matmens, – žmogus esąs tik *žemės dulkelė*, pražūvanti kartu su *Piktadarių* pralietu krauju. Su šiais mitais siejamas apgailėtinas lyčių kultūros įsigalėjimas, nepagarba moteriškajam pradui ir gyvybei *žmonių vieškelyje* apskritai. Iš čia kildintina tiek materialistinė žmogaus samprata su ją lydintiu hedonizmu, tiek vertybinė ir moralinė krizė, karai. Pasaulėžiūra čia laikoma žmogaus sielą ir socialinį charakterį lemiančiu veiksmu – *Senutė Elgeta*, gerdama vandenį iš šaltinio, simbolizuojančio tikėjimą, taria: „Šaltinėlis – neramaus miesto – siela.“

Vydūnas šia misterija, tarsi užbėgdamas už akių psichanalitikui Carlui Gustavui Jungui, kviečia pažvelgti į religiją (pasaulėžiūrą), formuojančią bei maitinančią žmonijos sąmonę ir pasąmonę, suvokti negatyvius, destruktivius

viuosius jos aspektus ir atsigręžti į gyvąjį tikėjimą, kurio versmė glūdi kiekvieno žmogaus dvasioje.

Du *Piktadariai*, kritikams pasirodę itin mišlingi personažai, tarsi *įrėmina* antrą misterijos veiksmą, vaizduojantį *žmonių vieškelį*, pasirodydami veiksmo pradžioje ir jo pabaigoje. Pranašams būdinga retorika *Piktadariai* išsako idėjas, susijusias su bibline tematika. Jie primena Viduramžių ir vėlesniuose Europos literatūros kūriniuose dažną alegorinį personažą – *Vienuolį apsimetėlį*. Vydūnui turbūt buvo žinoma ir antiklerikalinė satyra „Rožės romanas“, kurioje veidmainis vienuolis *Vilanas* (*vilan* sen. prancūzų k. – *piktadarys*) „bando sustabdyti meilės ir pažinimo, vidinio tobulėjimo siekiantį dvidešimtmetį kilmingą jaunuolį“.²⁹ Kaip ir *Vilanas*, misterijos *Piktadariai* įkūnija tuos pavojus, kurie gresia krikščioniškų idealų siekiančioms sieloms. Panašių su religine ideologija susijusių personažų Vydūno kūryboje esama ir daugiau – tai *Protas* (vienuolis ir pirklys) misterijoje „Ragana“, *Vienuolis* dramoje „Amžina ugnis“, *Juodžiai* – misterijoje „Likimo bangos“ ir kt.

Destruktyvumas slypi jau pačiame dogmatiškame tikėjime. Sustingusi teiginių ar idėjų sistema, pasak mitologo *Dainiaus Razausko*, „gyvą sielą, tiesioginius jos išgyvenimus, jausmus, patyrimus bei mintis, patį psichinį bei dvasinį gyvenimą kaip tokį grasina sukaustyti gatavomis „idėjomis“, lietuviškai tariant, – sustabdyti stabais“.³⁰ Civilizuotų žmonių gyvenimą vaizduojančio antro veiksmo scenos akcentai yra akmenys: dvi uolos, iš kurių teka šaltiniai, didelis akmuo tarp jų, toliau – „platusis akmeniais grįstas vieškelis, už kurio ir toliau gilumoj [...] stovi uolos (stalagmitai), kaip kokie šulai eilėse neapmatomaj daugybėj, tarsi miškas“. *Vieškelių žmonių* būtis tarsi prislėgta akmenų. Ant *Elgetų* akmens parimusi, užsnūdo ir *Vidė*, miesto gyventojams norėjusi pranešti apie nuolat skambančius *jūrų varpus*. Mitologai akmenis, uolas sieja su tikėjimo negyvumu, jo suakmenėjimu. „Štai ir lietuvių pasakoje iš suakmenėjimo atgaivintas herojus sako: *Ak, kaip aš gardžiai miegojau!* Taip čia atskleidžiama psichinė suakmenėjimo, sustabarėjimo prasmė.“³¹

Senukas ir *Senutė Elgetos* iš pirmo žvilgsnio atrodo labai realistiški personažai, tačiau neabejotina, kad jie simbolizuoja besibaigiančio žmonijos evoliucijos etapo mąstymą ir tikėjimą. Itin svarbią idėjinę *Senuko* prasmę

byloja jo lazda – tai valdžios, dieviškos galios simbolis, su tuo neabejotinai susijęs ir *Senuko* ryšulys. *Senukas* suvokia į *pajūrį* atėjusių jaunųjų dvasinę galią ir savo neįgalumą: „Gal pasiimsiu jos nors trupinėlį – nors trupinėlį iš amžinybės.“ Nors kartais šie *elgetiškojo* tikėjimo atstovai intuityviai suvokia Malonę, tačiau, būdami vergiškos dvasios ir dvasiškai (egzistencijos požiūriu) neįgalūs, yra priversti tenkintis trupiniais, išmalda. *Elgeta Senutė*, neturinti nei lazdos, nei ryšulio, dvasinėmis galiomis gerokai pranoksta *Senuką*. Ji, kaip ir biblinė Ieva, psichoanalitiko Ericho Frommo akimis žvelgiant, yra sąmoningesnė, aktyvesnė. Tiesa, biblinė Ieva vaisius skina nuo vieno Pažinimo medžio, o *Senutė* nuveda *Senuką* prie kairiojo uolos šaltinio, bet pati eina prie dešiniojo. Tie iš skirtingų uolų trykštantys šaltiniai primena skirtingas pažinimo rūšis – logiškąjį (vyriškąjį) ir intuityvųjį (moteriškąjį).

Pagrindinis misterijoje kuriamas mitas – ne tik žmogiškąją prigimtį keičianti, bet ir pasaulio galias harmonizuojanti meilė. Dramoje meilei (kaip ir lyčių kultūrai su ją pagrindžiančiais mitais) skiriama ypač daug dėmesio, ji laikoma itin svarbiu žmonijos evoliucijos veiksmu. Apie *Argaudą*, kuris pamilęs *Vidę*, išgirdo *jūrų varpus*, sakoma: „Gal ir reikia didžios meilės, jeib jūrų varpus išgirst galėtų žmogus.“ Žmogiškojoje meilėje slypi dieviškoji meilė – moteris *jūrų varpus* girdi ir savo mylimojo žodžiuose. *Vidės* meilės galia sukrečia iki tol šėlusią *Putogimę*, sutaiko ją su *Bangpūčiu*, abiem pripažinus savo klaidas. Misterija baigiama pasauliui viešpatauti kviečiamo *Algio*, simbolizuojančio žmonijos esmę, fraze apie *Kūrėją* kaip šventąją meilę.

„Jūrų varpai“, pasak Martišiūtės, apstulbino kritikus, bet drąsaus režisieriaus taip ir nesulaukė. „Reiškinys stulbina, kai jo negali paaiškinti, kai nesugebi rasti rakto, o režisūros drąsa nebūtina – reikia tik vydūniškos dvasios ir tautinio pasišventimo.“³²

To ir norėčiau palinkėti misterijos, kurią faksimiliniu būdu ką tik išleido Vydūno draugija, skaitytojams... ■

¹ Vydūnas. Mano gyvenimo apžvalga: Žvilgsniai į mano kūrybą, *Žemaičiai: Žemaičių rašytojų prozos ir poezijos antologija*. Kaunas, 1938, p. 22.

² E. Auerbach, *Mimezis*. Tikrovės vaizdavimas Vakarų pasaulio literatūroje, 2003, Vilnius, p. 169.

³ Vydūnas. Mūsų raštija, *Darbymetis*, 1921, nr. 3, p. 55.

⁴ B. Sirakūzas, Vydūnas. Jūrų varpai. Triveiksmė komedija. Tilžė, 1920, Kaunas, *Skaitymai*, nr. 5, 1921, p. 163.

⁵ Vaižgantas. Raštai, 20 t., Vilnius, 2009, p. 228.

⁶ Vydūnas. Mūsų raštija, p. 54.

⁷ Ten pat, p. 46.

⁸ E. Daugnora, XX amžiaus lietuvių religinė drama. 2009, Vilnius, p. 29.

⁹ J. V. Girdvainis, Dr. Vydūnas: žvilgsniai į jo gyvenimą, darbą ir jo raštų likimą, *Naujoji Romuva*, 1939, nr. 35/36, p. 634.

¹⁰ Š. Trinkūnaitė, Vydūno dramaturgija: neišnaudota lietuvių teatro galimybė, *Kultūrologija*, 2007 (15), p. 221.

¹¹ V. Mykolaitis-Putinas, Raštai, 10 t., 1969, Vilnius, p. 466.

¹² Ten pat, p. 468.

¹³ At. An. Vydūno dramų veikalai, *Kibirkštis*, 1924, nr. 5, p. 27.

¹⁴ A. Jakštas, Mūsų naujoji literatūra, 1 t., Kaunas, 1923, p. 102.

¹⁵ Ten pat, p. 82–83.

¹⁶ A. Vaičiulaitis, *Knygos ir žmonės*. Vilnius, 1992, p. 126–127.

¹⁷ V. Bičiūnas, Vydūno kūryba, *Klaipėdos žinios*, 1924, nr. 276, p. 1.

¹⁸ J. Lankutis, Lietuvių dramaturgijos raida. 1974, Vilnius, p. 149.

¹⁹ R. Šilbajoris, *Netekties ženklai: lietuvių literatūra namuose ir svetur*. 1992, Vilnius, p. 85.

²⁰ N. Norkūnienė, Vydūno dramų paslaptis, *Literatūra* 32 (1), Lietuvių literatūra, 1990, p. 24.

²¹ N. Norkūnienė, Vydūno dramų paslaptis, *Literatūra* 32 (1), Lietuvių literatūra, 1990, V., p. 27.

²² V. Butkus, Gyvas veikėjas ar sąlyginė figūra? Symbolistinio neoromantizmo poetika lietuvių dramaturgijoje, *Darbai ir dienos*, 1996, 3 (12), p. 195.

²³ A. Martišiūtė, Vydūno dramaturgija. 2000, Vilnius, p. 192.

²⁴ E. Daugnora, XX amžiaus lietuvių religinė drama. 2009, Vilnius, p. 113.

²⁵ V. Kaškelis, Rytai teosofinėse Vydūno sampratose ir Nyčės antžmogis (1), *Gimtas žodis*, 1999, nr. 4, p. 20.

²⁶ R. Palijanskaitė, Mirties kultūros priežastys ir jos įveika Vydūno misterijoje, „Jūrų varpai“, *Amžinųjų jūrų varpai / vydūniškosios mistikos link*. 2010, Klaipėda, p. 85.

²⁷ Mitologijos enciklopedija. T. 1, 1997, Vilnius, p. 5.

²⁸ B. Sirakūzas, Vydūnas. Jūrų varpai, p. 166.

²⁹ E. Naujokaitienė, Oskaras Milašius: mistikas ir hermetinis poetas. 2001, Kaunas, p. 190.

³⁰ D. Razauskas, Sustabarėjusi sąmonė: „dvasinės stabmeldystės“ samprata, *Kultūrologija*, nr. 14, p. 232.

³¹ Ten pat, p. 230.

³² P. Bielskis, Vydūno teatrinė aidija, *Tiltai*, 2006, nr. 32, p. 150.

Almantas SAMALAVIČIUS

DVI SPALVOS: ORANŽINĖ IR GELTONA*

Teravados budizmo relikvai Laose

Laose, kaip ir kitose budizmo šalyse, sakraliniai pastatai dažniausiai iškildavo ten, kur anksčiau žmonės garbino vietas dvasias. Dauguma Luang Prabango šventyklų supo valdovų rūmus, o jų statybą dotavo tiek monarchai, tiek iškilesni, labiau pasiturintys asmenys. Pastatyti šventyklą (*wat*) reiškė pasirūpinti metafizine savo gerove. Jas projektavo monarchų pasamdyti architektai, meistrai dekoruodavo medžio ir dramblio kaulo inkrustacijomis, auksu ar sidabru. Nemažai statybos darbų atlikdavo patys vienuoliai, kuriuos išlaikyti tradicinė *Lao* visuomenė laikė garbės reikalu. Iki šiol manoma, kad šelpdami ir maitindami vienuolius žmonės pelnys malonių būsimame gyvenime.

Pagrindinis sakralinio komplekso statinys – susirinkimų ir išventinimų salė (*sim*), iš vidaus ir išorės paprastai gausiausiai dekoruota raižiniais, inkrustacijomis, lipdiniais ir freskomis. *Sim* statoma ant akmeninių pamatų, kuriuos dengia baltai dažytas plytų mūras. Prieangį ties veranda dažnai sergsti šiek tiek karikatūriškos liūtų arba ginkluotų karių figūros, šventosios gyvatės (*nagas*), retsykais – karingi personažai iš Ramajanos. Luang Prabango šventyklos išsiskiria žemais keleto (iki penkių) sluoksnių stogais, beveik siekian-

čiais žemę. O, pavyzdžiui, Vientiano šventyklų stogai gerokai aukštesni ir statesni. Luang Prabango sakralinei architektūrai būdingos kelios variacijos. Dvi centrinės kolonos, remiančios fasadą, kartais būna gerokai aukštesnės už šonines. Tokio tipo salę sudaro keturios sekcijos, iš vidaus stogą remia kolonos, ant pjedestalo užkelta Budos statula paprastai statoma salės gilumoje prie sienos. Įžengęs vidun, veidu atsisuki į vos besišypsantį Budą. Kitais atvejais visos kolonos būna vienodo aukščio, viduje jų nėra. Tokios šventyklos gerokai aukštesnės, tačiau ne tokios grakščios. Jos priklauso vėles-

Wat Ho Xieng (XVIII a., perstatyta 1973)

* Tęsinys iš KB nr. 1.

Wat Paphane (XVIII a. pabaiga)

niam periodui – daugiausia statytos XIX a., ir tai rodo tam tikrą stilistinę sakralinės architektūros nuosmukį.

Sakraliniam kompleksui, apjuostam siena, be susirinkimų ir išventinimų salės priklauso biblioteka (*hor tai*), vienuolių trobelės (*kutis*), įvairaus dydžio stupos (*that*), būgno koplyčia (*hor kong*) su išpūdingo dydžio mušamuoju instrumentu. Tačiau per visą laiką, kiek buvau Luang Prabange, negirdėjau mušant būgno, veikiausiai tai daroma tik per religines šventes.

Šventyklos Laose renčiamos iš patvaraus medžio (dažniausiai tikmedžio, nors naudojamos ir kitos vietinės rūšys). Stogą ir sienas remiančios kolonos dažniausiai yra išskaptuotos iš vientiso medžio kamieno, todėl labai patvarios ir atlaiko ne vieną šimtmetį. Labai svarbus religinės architektūros elementas – veranda priekiniame fasade, o kartais ir priešingoje pusėje. Jos langai ir durys stulbina auksuotų figūrinių medžio raižinių gausa – jie įmantrūs, grakštūs, preciziškai atlikti. Šventyklų puošybai atsidedę medžio drožėjai šiame krašte ypač gerbiami, iš kartos į kartą puoselėja savo amatą, veikiausiai todėl Laoso religinis menas toks tobulai subtilus.

Monarchijos klestėjimo laikais šventyklas puošdavo tikro aukso luobu, kurį atplukdydavo į Luang Prabangą Mekongo upe. Šiandien aukso plokštelės pakeitė auksiniai dažai. Ir vienu, ir kitu atveju auksas naudojamas ne tiek dėl to, kad ši medžiaga visais laikais buvo itin brangi, kiek dėl simbolinių savo prasmių – aliuzijų į aukščiausią šviesą, dieviškumą, saulę... Dažus šventyklų dekorui gamindavo iš natūralių pigmentų. Ypač išradinga buvo stiuko gamybos technologija – be kitų ingredientų, naudota ir buivolo oda, iš kurios virdavo klijus.

Luang Prabango šventyklų stupos (*that*) – įvairaus dydžio ir formų. Nors dauguma jų ne itin

didelės, tačiau kai kurios siekia kelias dešimtis metrų aukščio. Garsioji *That Pathum*, arba Lotoso (dėl savo formos dažnai vadinama „meliono“), stupa, prie *Visunarat* šventyklos pastatyta XVI a. pradžioje, yra trisdešimt penkių metrų aukščio. Kadaise joje būta auksinių, kristolinių ir bronzinių Budos statulų, kurias pavyko išsaugoti net per kinų įsiveržimą, kai šventykla buvo apiplėšta. 1914 m. stupą suskaldžius žaibui, paaiškėjo, kad joje paslėpta ir daugiau brangenybių. Restauruojant rasti 179 artefaktai, kurie vėliau buvo perkelti į nacionalinį šalies muziejų. Panašu, kad sakralinė stupos aura atsilaikė net prieš svetimšalių plėšikų godumą...

Keturi tūkstančiai Budų

Į visoje šalyje plačiai žinomus urvus *Pak Ou* (išvertus reikštų *Ou nasrai*) iš Luang Prabango veda įvairūs keliai, pavyzdžiui, galima nusigauti į kurį nors gretimą kaimą ir iš ten persikelti valtimi arba, nosisamdžius ilgą laivą, iki šio gamtos ir kultūros stebuklo 25 kilometrus plaukti Mekongo upe, pakeliui gėrintis miškingais kal-

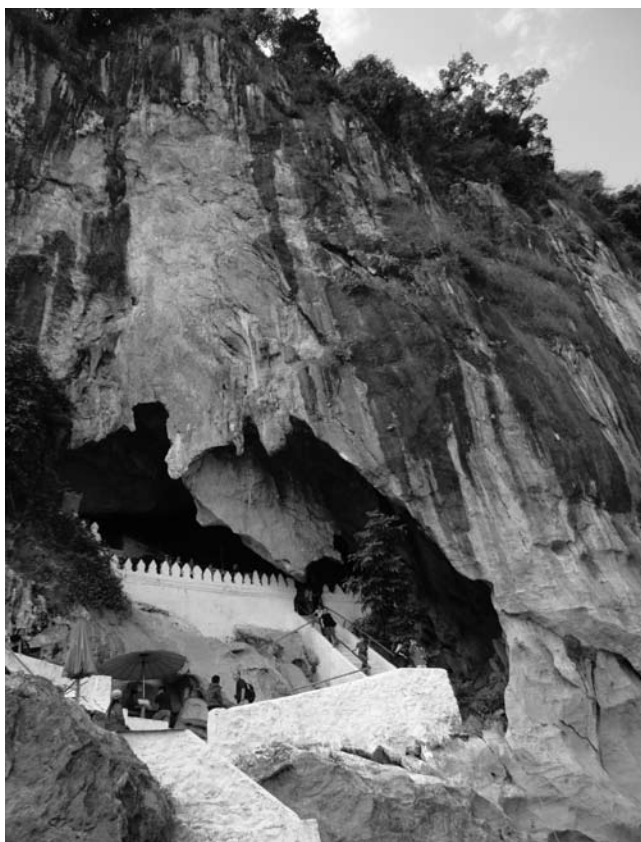
nų siluetais. Arba visus šios išvykos organizavimo rūpesčius pavesti kokiam nors kelionių agentui. Aš anksčiau rytmetį per miestą nudrožiau į pirmą pasitaikiusią prieplauką, kur ant vandens suposi spiečius medinių laivų dengtais stogais, apsaugančiais keleivius nuo kairių tiesioginių saulės spindulių.

Valtininkai siūlo, kad plaukčiau vienas dailesniu ir greitesniu laivu, aišku, už tokią prabangą ir kaina kelis kartus didesnė. Man pinigai kišenės neplėšo, tad renkuosi kukliausią variantą ir su pustuziniu pakeleivių leidžiuosi kelionėn Mekongo upe, negalėdamas atplėšti akių nuo išpūdingai kalnuotų pakrantių, tirštai apaugusių bambukais ir palmėmis.

Pavadinimas kilęs iš tajų ir laosiečių kalbų žodžių junginio *Mae Nam Khong* ir reiškia „upių motiną“ (*mae* – motina, *nam* – vanduo) arba visai pažodžiui išvertus – Ganga, vandens motiną (žodis *Khong* yra kilęs iš sanskrito *ganga*). Didžiausia Pietryčių Azijos upė, prasidedanti Tibete, teka per Kiniją, Birmą, Laosą, Tailandą, Kambodžą ir Vietnamą. Skirtingose vietose ji skiria Laosą nuo dviejų kaimyninių šalių – Tailando ir Birmos. Iš europiečių pirmieji šią upę XVI a. viduryje nupiešė žemėlapiuose portugalai, nors rimčiau ją tyrinėti pradėta tik XIX a., to darbo ėmėsi prancūzai... Plati didinga upė yra specifinio rusvai gelsvo atspalvio, o, pavyzdžiui, Namkano vandens gerokai tamsesnė. Plaukėme beveik porą valandų, kol iš tolo pamatėme stačią uolą su gilia properša ir jos link vedančius balinto akmens laiptus.

Spėjama, kad *Pak Ou* urvus XVI a. atrado karalius Sethathiratas, valdęs šalį 1520–1548 m. Nuo seniausių laikų Laose, kaip ir kitose budizmo šalyse, kalnų urvai laikomi ypatingomis, metafizine aura apgaubtomis vietomis, kuriose gyvena dvasios (*phi*). Karalius su svita čia kasmet atvykdavo naujųjų metų išvakarėse. Tačiau garbinti dvasių kultą *Pak Ou* pradėta gerokai anksčiau, nes urvuose rasta įvairių iškasenų iš ankstesnio periodo. Daugelis laosiečių ir dabar čia atvyksta garbinti Budos, nusilenkti kalnų ir upės dvasioms, juo labiau kad Laose dvasių kultas, susipynęs su budizmu, senesnis negu kurioje nors kitoje Pietryčių Azijos šalyje.

Pak Ou šventyklą sergsti akmeniniai liūtai. Abu urvai žiojėja aukštoje stačioje uoloje, viršutinysis, gero-

Pak Ou urvai

kai gilesnis, skendi visiškoje tamsoje. Šiek tiek orientuotis toje ertmėje padeda klaidžiojančios kišeninių žibintuvėlių švieselės. Išpūdingiausia čia kelių šimtų įvairaus dydžio Budos statulėlių rikiuotė. Jos sukurtos daugiausia iš medžio, dengto raudonu arba juodu laku, auksuoto, bet pasitaiko ir bronzinių, keraminių, išskaptuotų iš gyvulio rago statulėlių. Jas visas čia atgabeno pilgrimai, atvykstantys iš įvairių šalies vietų. Dažniausiai vaizduojamas Buda, „prašantis lietaus“ (stovintis ir rodantis rankomis į žemę), retsykais – Buda, „kviečiantis deivę žemę liudyti“ (sėdi lotoso poza, vienos rankos delnu rodo į žemę).

Didelių (apie metrą) ir mažų (vos sprindžio ar keleto centimetrų aukščio) Budos skulptūrų gausa primena miniatiūrinę armiją. Sakoma, kad abiejuose urvuose jų yra daugiau kaip keturi tūkstančiai. Magiškas statulėlių miškas daro pribloškiantį išpūdį. Išsyk prisiminiau

Pak Ou skulptūros

tūkstantį vieną bodisatvą Kioto šventykloje *Sanjusangen-do* – medinių auksaspalvių skulptūrų tobulai viena išraiška, skrupulingas skulptorių dėmesys detalėms ir tiršta „ekspozicija“ veikiausiai ir įkvėpė žinomą britų menininką Antony Gormley'į sukurti išpūdingą molinių figūrėlių minią. Taip spėlioju savo knygoje „Lotoso kvapas“, bet šiandien, Rytų šalyse pamatęs daugiau kultūrinių budizmo statulėlių, neabejoju, kad tokios moderniojo ir senųjų laikų meno paralelės anaipatol nėra atsitiktinės...

Pak Ou lankantys piligrimai palieka čia gilaus savo atsidavimo Budos mokymui liudijimus... Dauguma statulėlių urvuose atsidūrė XVIII ir XIX a., nors gausu ir vėlesnių. Deja, žmonių godumas daro savo ir šventose vietose – dalį senesnių ir brangesnių skulptūrėlių jau pasiglemžė „pirštinėta vagies ranka“. Kai kurios buvo pakeistos naujomis, tiesa, iš gerokai kuklesnių medžiagų, nemažai šiuolaikinių atvaizdų pagaminta iš plastiko.

Magiška galia, užburiančia vaizduotę, apdovanoti ne vien urvai. Kitoje Mekongo pakrantėje stūkso dar viena išpūdinga kraštovaizdžio puošmena – aukšta smiltainio

ketera. Netoliese įsikūręs *Ban Pak Ou* kaimas, už urvų ir juose esančių skulptūrų priežiūrą pelnęs karališkąjį patronažą. Dabar kaimo gyventojai daugiausia verčiasi iš žvejybos ir ryžių auginimo. Šis tas nubyra ir iš turizmo verslo – dalis sargauja ir prižiūri gausiai lankomus urvus.

Negrabiai balintais akmeniniais laiptais leidžiuosi žemyn. Beveik visi bendrakeiviai jau laive. Valtininkas vikriais judesiais atsispiria nuo kranto ir leidžiamės atgal į Luang Prabangą...

Viešnage pas hmongus

Prieš išvykdamas į Laosą buvau nemažai skaitęs apie hmongus – etninę mažumą,

kuri suvaidino nemenką vaidmenį „slaptajame“ Jungtinių Amerikos Valstijų kare su komunistiniu šios šalies režimu (Laosas iš dalies buvo įtrauktas į Vietnamo karą 1964–1973 m.).

Artimiausius hmongų kaimus galima pasiekti, nusišamdžius populiariausią vietinę transporto priemonę *tuk tuką*, tačiau kelionės maršrutą teks derinti su kitais turistų „dėmesio objektais“. Luang Prabango *Sakharine* gatvėje, kur vakarais veikia „naktinis turgus“, mano pakalbintas *tuk tuko* vairuotojas labai nustebo, išgirdęs, kad noriu tiesiog aplankyti hmongus: „Galiu nuvežti į *Khuang Si* krioklius, ten visi važiuoja.“ Aiškino, kad surinkęs bent keturis keleivius už įprastinę kainą gabena iki krioklių, o grįždamas galys sustoti kuriame nors iš šios etninės bendruomenės kaimų. Nors man rūpėjo ilgiau pasidairyti po hmongų gyvenvietes, su vairuotojo pasiūlymu teko sutikti. Netrukus, suradęs dar keletą norinčių, jis susodino mus ir pajudėjome pietų kryptimi, kur už trisdešimties kilometrų nuo miesto šniokščia garsus krioklys.

Hmongų gentys nuo seno garsėja karingumu ir nevaldomu būdu, nors šis mitas veikiausiai yra „slaptojo karo“ laikų padarinys, nes jam baigiantis didžioji šios etninės grupės dalis pasitraukė iš šalies. Manoma, kad beveik 50 000 hmongų rado prieglobstį Jungtinėse Valstijose, dar daugiau įsikūrė kitose šalyse. Komunistams galutinai perėmus valdžią, baigėsi ir ilgus metus trukęs hmongų pasipriešinimas, o vienas garsiausių, kone legendinių „slaptojo karo“ veikėjų – generolas Vangas Pao įsikūrė Kalifornijoje. Sakoma, kad hmongai noriai tarnavo CŽV suburtuose būriuose, beje, jie aktyviai reišėsi jau prancūzų kolonizacijos laikais, padėdami malšinti sukilėlius. CŽV specialistai buvo atsiųsti į šį regioną, kad išstudijuotų prancūzų karinę patirtį Indokinijos laikais. Amerikiečiai pasikloviė hmongų gebėjimais, ir beveik devyni tūkstančiai šios genties vyrų tapo CŽV apmokytais smogikais, kuriems vadovavo devyni amerikiečių žvalgybos agentai ir beveik šimtas Tailando specialiųjų tarnybų karininkų. Net ir pasibaičius „slaptajam karui“, hmongų genties vyrai Luang Prabango apylinkėse ilgai kėlė galvos skausmą raudonųjų vyriausybei. Žinoma, dabar visa tai – jau praeitis.

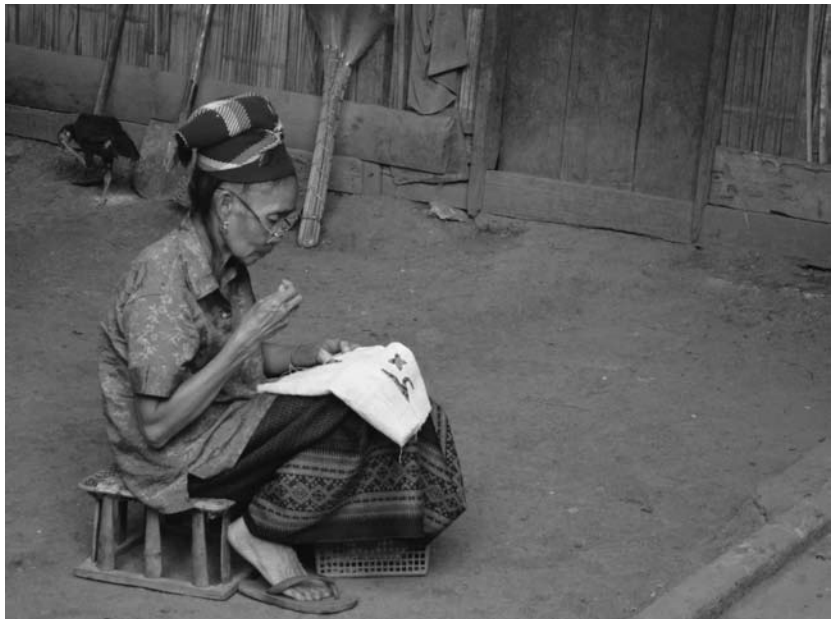
Hmongai į šiuos kraštus atėjo iš Mongolijos stepių ir Tibeto kalnyno. Daug amžių gyvenusi Kinijoje, ši gentis, garsėjanti nepriklausoma laikysena ir sunkiai tramdomu charakteriu, neskubėjo paklusti kinų diktatui, todėl XIX a. persikėlė į Laosą. Tačiau gyvenimas čia irgi nebuvo lengvas.

Šie išdidūs, laisvi žmonės nepakluso ir komunistinės Laoso valdžios diktatui, todėl noriai prisidėjo prie CŽV vykdomų karinių operacijų. Laimėjus *Pathet Lao*, daugelis hmongų, suprasdami, koks likimas jiems gresia, suskubo per Tailando sieną emigruoti į kitus kraštus. Laoso „raudonoji“ vyriausybė nesistengė sustabdyti masinės žmonių, nepaklusnių režimui, emigracijos, veikiausiai nujausdama, kad savanoriškas kelias į egzilį išvaduos „revoliucinį“ režimą nuo daugelio problemų... Šian-

dien hmongai sudaro maždaug 8 proc. šalies gyventojų. Praėjusio amžiaus pabaigoje keli tūkstančiai emigrantų sugrįžo į gimtąsias vietas. Daugelis šios genties žmonių kaip ir anksčiau gyvena kaimuose, kuriuos sudaro nuo penkiolikos iki šešiasdešimties sodybų. Hmongai namus stato iš bambuko, neapsitveria tvoromis. Jie garsėja liaudies medicinos žiniomis, miškininkyste, yra sumanūs gyvulių augintojai, žemdirbiai, medžiotojai. Moterys puikiai audžia, inkrustuoja papuošalus.

Skirtingai nuo daugumos Laoso gyventojų, hmongai nėra budistai – jie garbina protėvių vėles ir gamtos jėgas. Jų religija vadinama animistiniu šamanizmu.

Stengdamasis geriau pažinti Laoso istoriją, tiesiog negalėjau aplenkti šios mįslingos etninės grupės gyvenamųjų vietų. Tiesa, iš kelionės parsivežiau veikiausiai etnografinius negu kokius nors kitokius išpūdžius. Ramus, kukliai gyvenantis hmongų kaimas buvo paslėptas kasdieniniuose rūpesčiuose. Išskyrus keletą suvenyrų pardavėjų ir pulką juos apspitusių vaikų, kiti menkai domėjosi, kad užklydo kažkoks svetimšalis. Kiek nusistebėjau, kad vaikų auklėjimas čia yra pačių vaikų reikalas – aštuonių ar dešimties metų mergaitės mažesnius savo broliukus ar sesutes nešiojasi ant pe-

Senutė hmongų kaime

Wat Xiang Men vienuoliai

čių. Beje, vaikų žaislai anaiptol nevaikiški – mačiau, kaip keletas mosavo aštriais pjautuvais ir peiliais, o netoliese susėdusios senutės į tai nekreipė nė menkiausio dėmesio...

Pasižvalgęs po plačiai išsimėčiusias sodybas, įvertinau, kad tvarkos čia netrūksta, žmonės santūrūs, orūs, net nacionalinių suvenyrų pardavėjai nepataikauja turistams, nesivaržo tarpusavyje, siūlydami savo dirbinius, užsimuštinai nesivaiko svetimšalių paliekamų kipų...

Per porą valandų, praleistų pas hmongus, visame kaime nemačiau nė vieno šios pagarsėjusios genties vyriškio (vaizduotėje buvau susikūręs abstraktų, tačiau įspūdingą kovotojo kalniečio tipą).

Sėdint *tuk tuke*, riedančiame Luang Prabango link, ėmė darytis žvarbu – gamta priminė, kad tai šiaurinė šalies dalis.

Kitoje Mekongo pusėje

Persikelti į kitą upės krantą užtenka penkiolikos, gal dvidešimties minučių. Kiek ilgiau trunka derybos su valtininku. Kitoje Mekongo pusėje glaudžiasi skurdoka gyvenvietė su trim įdomiomis budistinėmis šventyklomis, kuriose gyvena kelios dešimtys vienuolių. Aplankyti šias atokias budizmo šventoves ir buvo mano tikslas.

Persikėlęs per upę, stačiu šlaitu ropščiuosi sodybų, aplipusių kalną, link. Pakalnėje ant vandens supasi pus-tuzinis valčių, jomis vietiniai keliai į miestą, ilgieji laivai dažnai ir veikiausiai nemokamai plukdo vienuolius, apsigobusius oranžinės spalvos apdarais.

Siaura gatvelė atveda tiesiai prie, atrodytų, tuščios *Wat Xiang Men*, kurios pavadinimas reiškia Dievo miestą. Šventykla pastatyta 1548–1571 m., karaliaus Setthathirato valdymo laikais. Įšventinimų salę remia šešios raudonos ir geltonos spalvų kolonos. Šventyklos prieangis itin puošnus, iš stiuko su šventosios gyvatės atvaizdais. Pravėręs duris, patenku į apytam-sę salę. Akims apsipratus su prietema, gėriusi auk-saspalvėmis kolonomis, remiančiomis stogą, auksu dengta siena kitapus pagrindinio altoriaus, kuriame santūriai šypsosi Buda.

Kieme susiduriu su dviem jaunais vienuoliais, išėjusiais iš kuklios trobelės. Netrunkame išsinekti. Abu vos prieš metus baigė *samanatera* (novicijams) skirtą parengiamąjį laikotarpį ir buvo išventinti į vienuolių luomą. Teiraujasi, iš kur esu atvykęs, kiek laiko viešė-siu Luang Prabange, ką veikiu Laose ir kur keliausiu toliau... Kalbamės tarsi seni bičiuliai, kol susizgrim-bu, kad manęs laukia dar du sakraliniai objektai, dėl kurių persikėliau į šią Mekongo pusę, tad atsiveikinęs žingsniuoju tolyn, kur medžių paunksmėje slepiasi dar dvi budistinės šventyklos.

Nedarniai išsibarstęs kaimelis priešnerkštas, tikrai praverstų apsišluoti... Paupiu nužingsniauęs gerą kilo-metrą, atsiduriu nedidelės *Wat Long Khoun* šventyklos kieme. Abipus skulptūriškai dekoruotų pagrindinių išventinimų salės durų – dvi freskos, vaizduojančios barzdotus kinus, apsvilkusius prabangiais drabužiais,

galvas pridengusius skrybėlėmis. Veidai išraiškingi, ypač pabrėžtos akys ir antakiai. Rankose vyriškiai laiko kardus. Nors lektūros, skirtos Luang Prabango meno paminklams, gausu, vis dėlto nepavyko nustatyti, kodėl šiose freskose vaizduojami kinų didikai, galbūt kariškiai, atsiradę čia veikiausiai ne šiaip sau. Spalvingos, gaila, apsilupinėjusios freskos vaizduoja žmones rūmų fone, apstu rytietiškų simbolių su žvėrių ir paukščių motyvais.

Ties šventyklos tvora plaikstėsi keletas saulėje džiūstančių oranžinės spalvos apdarų, tačiau nesutikau nė vieno vienuolio. Tąsyk ant upės kranto, regis, buvau vienai vienas įstabios bežadės architektūros apsuptyje...

Globalaus turizmo suklestėjimas ir budizmo nuosmukis

Ilgėliau pabuvus Luang Prabange, į akis krinta vis daugiau apmaudžių smulkmenų, liudijančių, kad vyksta tradicinės budizmo kultūros erozija. Prieštarų kupina ne tik šio didingo miesto kasdienybė, kurią vis labiau apraizgo globalaus turizmo voratinklis, bet ir *sacrum* sfera. Kai UNESCO paskelbė Luang Prabangą pasaulio kultūros paveldo objektu, buvo ypač akcentuotas senosios Laoso sostinės kultūrinio sluoksnio ir urbanistinės sąrangos autentiškumas. Tai kuo puikiausiai sutapo su „liaudies demokratinės respublikos“ viršūnių siekiu pasipelnėti iš turizmo industrijos. Pandoros skrynia buvo atidaryta. Turistai, paviršutiniškai susipažinę su šio regiono kultūra, neturintys, o ir nesiekiantys įgyti nors kiek žinių apie budizmo raidę ir dvasią, neabejoja, kad viskas aplink juos yra „autentiška“. Tačiau gausiose parduotuvėlose ar garsiajame naktiniame turguje turistams masiškai peršami „tradiciniai“ amatininkų gaminiai tėra banalūs „autentiškos“ kultūros simuliakrai, mažai ką bendra turintys su šio krašto tradicijomis. Na, bet į šiuos niuansus galima numoti ranka – visose Azijos šalyse klesti pseudotradicinių amatų verslas, globalizuotam turizmui parūpinantis tai, ko šis geidžia, – „orientalistinės“ sąmonės trokštamą kičą, skirtą lengvam, neįpareigojančiam vartojimui. Gerokai liūdnesnis faktas

Wat Long Khoun freska

yra tai, kad vienuolių *sangha* (bendruomenės) institutas, kurio nepajėgė įveikti totali komunistinio režimo prievarta, pasirodė esąs gerokai mažiau atsparus vartotojų kultūros gundymams.

Tik dalis jaunų vienuolių, įsikūrusių gausiose Luang Prabango šventyklose, ketina susieti savo gyvenimą su *sangha*. Metai, praleisti būnant novicijumi, yra puiki galimybė padėti tvirtesnius pasaulietinio gyvenimo pamatus. Budizmo kultūros tyrinėtojas Johnas Clifordas Holtas, prieš keletą metų Luang Prabange atlikęs antropologinį tyrimą, teigia, kad budizmo tradicija sparčiai kinta, patirdama globalaus Vakarų turizmo poveikį. Didžiuma jo apklaustų novicijų neslėpė, kad nė neketina visą gyvenimą vilkėti oranžinio abito ir laikytis 227 elgsenos, priderančios vienuoliams, taisyklių. Neįpareigojantis *samanatera* statusas lemia, kad atvykėliai iš gūdžios provincijos pelno savo kaimo

That Pathum stupa (XVI a.)

Autoriaus nuotraukos

gyventojų pagarbą, pramoksta anglų kalbos, pasirenkia profesinėms studijoms. Jie nesidrovi graudenti naivesnių turistų pramanytomis ar nepramanytomis savo gyvenimo istorijomis, kad gautų vieną kitą dolerį. Laužyti *sangha* regulą novicijams jau ne išimtis, o veikiau taisyklė. Ne vienas godžiai traukia cigaretę, leidžia vakarus interneto kavinėse, primindamas „bičiuliams“ Vakaruose, kad šie nepamirštų pasirūpinti eiline *Western Union* perlaida... Vyresniems vienuoliams skaudu matyti, kaip skeldėja budistinė *sangha*, novicijams vis atsainiau žiūrint į budizmo ritualus ir etiką.

Puikioje studijoje „Vietos dvasios: budizmas ir Laoso religinė kultūra“ Holtas perspėja, kad nereikėtų visko, ką matome savo akimis, priimti „už gryną pinigą“. Koks geras šis patarimas, įsitikinau, apsilankęs garsiojoje išmaldos dalijimo ceremonijoje, kuri vyksta kiekvieną rytą, vos patekėjus saulei. Kai pasiekiau *Wat Sensoukaram* prieigas (Luang Prabange tai viena iš keleto vietų, kur vyksta šis ritualas), pamačiau gerą pusšimtį miestiečių, klūpančių kelkraštyje ant pasitiesto audeklo. Priešais save pasidėję po dubenį

ryžių, kitų maisto produktų, jie tyliai šnekučiavosi, kantriai laukdami, kol iš atokesnių šventyklų pasipils vienuolių virtinės. Nors buvo paryčiai, aplinkui virte virė gyvenimas – zujo turistų spiečiai, kad spragsėdami fotoaparatais galėtų įamžinti „autentiškas“ akimirkas. Keli tuzinai vietinių moterėlių įkyriai siūlė turistams įsigyti dubenėlius su maistu, nors primygtinai prašoma produktų, skirtų vienuoliams, nepirkti gatvėje, nes čia parduodamas maistas dažnai būna sugedęs, vienuoliai dėl to net susserga.

Atsistojęs priešais *Villa Santi*, dailų dviaukštį kolonijinio stiliaus pastatą, kurį princesė Mahnilee prieš keletą dešimtmečių pavertė vienu pirmųjų prabangių miesto

viešbučių, pažvelgiau į antrojo aukšto verandą, kur triukšmingai pusryčiavo geras tuzinas turistų. Netrukus tvarkinga vienuolių kolona pasiekė *Wat Sensoukaram*. Verandoje sėdinti pagyvenusios amerikietės, nepaleisdama kęsio iš burnos, garsiai suspigo: *Come on guys, that's fantastic!* Vienuoliai, nulenkę galvas, lėtai ėjo nuo vieno žmogaus prie kito, į metalinius savo dubenėlius dėdami gaunamą išmaldą, kurią duodantieji oriai ir sykiu nuolankiai klūpojo. Vyravo tylą. Buvo akivaizdu, kad laosiečiams ši ceremonija iš tikrųjų daug reiškia. Ne tik pagarbą tradicijai, bet ir siekį gerais darbais pagerinti savo karmą. Papuošalais nuo pat ryto apsikarsčiusios amerikietės, toliau kirsdama užkandžius, smalsiai užmesdavo akį į rytmečio ceremoniją – jai tai buvo paprasčiausias turistinis reginys, įtrauktas į bilieto ir viešbučio kainą...

Ar globalus turizmas vis dėlto sutryps galias šaknis turinčią budizmo tradiciją, nenorėčiau pranašauti. Tačiau nė kiek neabejoju, kad Laose, atvertame turistų masėms, jau vyksta, o ilgainiui dar sparčiau vyks vis nauji ir vis didesni pokyčiai. ■

Rimvidas JANKAUSKAS-KAMPAS
Dekonstrucija. 1992. Drobė, aliejus; 129x285

Praėjo 20 metų po Rimvido Jankausko-Kampo mirties, natūralu, kad neilgas jo gyvenimas jau apipintas legendomis. Jo drobės aukcionuose patenka į perkamiausių ir brangiausių dešimtukus. Puiku, kad vis dar gyvuojanti grupė „Angis“, kurios narys buvo ir Kampas, rūpinasi jo atminimu, pabrėžia jo įtakos svarbą Lietuvos tapybai.

Rimvidas JANKAUSKAS-KAMPAS
Profilis. 1991. Drobė, aliejus; 130x109

Iš parodos Kaune, galerijoje „Aukso pjūvis“

Rolandas KARALIUS
Žalia. 2011. 1200x1500

*Rolandas Karalius nepriklausė ir
nepriklauso jokiai dailininkų grupei.
Toks meditatyvus spalvų dėliojimas,
matyt, yra išskirtinai individualistinis,
o ne grupinis ritualas.*

Rolandas KARALIUS
Raudona ir pilka. 2011. 1200x1500

*Iš parodos Kaune,
galerijoje „Aukso pjūvis“*

Algirdas GRIGARAVIČIUS

ŽMOGAUS AKISTATA SU LIGA: JONO BASANAVIČIAUS DRAMA

Kad ir kaip kryžiuotūsi nuomonės dėl Jono Basanavičiaus (1851–1927) autobiografijos „Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija“, visos jos, deja, paremtos ankstesniais vertinimais. Tarsi pamirštama, kad tą „kroniką“ rašė pasiligojęs septyniasdešimties metų žmogus. Visada stojiškai slėpęs asmeninį gyvenimą, 1921 m., per savo 70-mečio iškilmes, daktaras ketino papasakoti apie savo ligą, remdamasis Šv. Jono nuo Kryžiaus kankinystės istorija. Bet taip ir nesiryžo. Jėgoms sparčiai senkant, pirmojoje autobiografijoje, kurią paskelbė Jonas Šliūpas (1861–1944), minimas ambicingas lietuvių kilmės tyrimų planas nebuvo nė įpusėtas, tad atkaklų suvalkių ir dorą inteligentą nuolat graužė nerimas dėl netesėtų pažadų, vis bandydavo kaip nors pasiteisinti.

Julius Būtėnas (1908–1999), recenzuodamas Adolfo Nezabitausko (1901–1968) parašytą Basanavičiaus biografiją, užsiminė ir apie daktaro „kroniką“ – esą tai trumpa gyvenimo apybraiža, rašyta sergančio žmogaus, kuris, būdamas gydytojas, visą dėmesį liguistai nukreipė į savo sveikatos stebėjimą ir jos pokyčių registravimą. Iš teksto matyti, kad tai nuolat dejuojantis, savo „gyvybės galu“ susirūpinęs asmuo, o ne mokslininkas, politikas ar kovotojas.¹

Gajus mitas ir apie lengvą, pasiturimą daktaro gyvenimą užsienyje, esą Lietuvos reikalais jis užsiėmęs tik verčiamas inteligento pareigos ir duoklės laikui. Net po daugelio metų Šliūpas tautos vedliu laikė Petrą Vileišį (1851–1926), kuris nuo 1876 m., taigi ilgiau negu Basanavičius, aukojosi Tėvynės labui. Raštų skaičiumi

pirmauja daktaras, tačiau nuoširdumu, idealo tyrumu, pasišventimu Vileišis visur *primus*. Atseit Basanavičius „tautos patriarcho“ vardą laimėjo mažai kuo rizikuodamas – duonos nestokojo, gyveno gana ramiai, reikalavo visų pagarbos ir jos sulaukė. Kaip ir kiti romantikai, pasak Šliūpo, tiesiog mylėjo Tėvynę, jos praeitį, todėl troško pakelti ją iš įmigio, skurdo ir nežinios.²

Atidžiau skaitant Basanavičiaus laiškus, aiškėja į neveltį varanti ligos kasdienybė, kuri jį laužo, versdama prisitaikyti. Atviriau apie tai rašydavo tik asmenims, susijusiems su medicina, ar primygtinai verčiamas paaiškinti, kodėl nesiima to ar ano.

Savo svarstymus apie neurastenijos padarinius jis išdėstė, rašydamas biblijų vertėjo Jurgio Zauerveino (1831–1904) biografiją. Juodu suartino lietuviškos vertybės, vienatvė, polinkis į mokslą, abstinencija ir vienos ligos. Remdamasis poligloto dienašaliais, gydytojas padarė išvadą, kad neurastenija smarkiai paveikė jo draugo nuotaiką, savijautą, trukdė dirbti. Intensity protinė veikla dažniausiai sukeldavo nemigą, silpnumą, atminties sutrikimus, irzlumą.³ Su didele užuojauta papasakojo apie viengungiu likusio Zauerveino jaunystėje patirtą meilę savo mokinei kunigaikštytei Elžbietai, vėliau tapusiai Rumunijos karaliene. Lyg ir neutraliai, su vos pastebima ironija aprašė vėlesnius jo santykius su moterimis, kurių draugiją visada mėgęs labiau nei vyrų, gal todėl jausdavęsis jaunas, net būdamas solidaus amžiaus. Svarstė, kodėl nelaimingai susiklostė santykiai su Elze Klimantaite, dėl kurios Zauerveinui

tekę patirti daug sielvarto, apmaudo ir susikirtimų su įvairiais žmonėmis. Į draugo biografiją Basanavičius įterpė ir keletą erotinių ištraukų iš jo dienoraščio, bet vertino jas gydytojo akimis.

Smarkai sušlubavusi paties daktaro sveikata sutrukė atgaivinti ir *Aušrą*. Apie savo būklę ir darbingumo praradimą Basanavičius užsiminė 1886 m. kalendorėlyje, gydytojų užrašams skirtoje vietoje.⁴ 1889 m. lapkričio 20 d. laiške Martynui Jankui (1858–1946) skundėsi, kad nuolat svaigstanti galva, o gruodį rašė: „Aš turiu nog seniau ne vienam darbapalaikiu pradėtų; bet man dabar niekas nesiseka. Todėl ir nieko gero negaliu atsimintie. Jei man Viešpats padės vėl atsigaiventie, rasi kan prirengsiu, jei tik neliks vislab *pium desiderium* [gerais ketinimais].“ 1900 m. gegužės 26 d. atvirlaiškyje užsiminė, kad norėtų atvykti į Prūsiją pakvėpuoti lietuvišku oru, bet ar keliaus, nuspręš gydytojais.⁵

1926 m. spalio mėnesį laiške generolui Vladui Naševičiui (1880–1954) pasakojo: „Rugpjūčio pradžioje [1887 m.] vieną vakarą atėjo pas mane tūlas vietos gyventojas, melancholikas ir kiek pamišėlis Manoilo'as [Manuilovas] manęs pas savo neva sergančią seserį kviesiti. Pakeliui beinant jis kiek atsiliko ir iš revolverio šovė: kulipka sužeidė man kairiąją ranką, sutriuškindama alkūnkaulį; pridurmai kitu šūviu pataikė į pečius; šovė dar ir trečią kartą, bet man bėgant, nepataikė. Priežastis šito atentato paslapyje liko: manoma, kad tai buvo pasikėsinimas iš neapykantos svetimtaučiai; nuteistas 15 metų kalėti. O man gyvam likus, teko gana ilgai Vienoje gydytis; kulipka iš rankos išimta, bet toji, ką pečiuosna pateko, nesurasta. Ji vėliau bjauriai suerzino nervus, sukeldama kojose paraestezijų ir įvarydama neurasteniją, nuo kurios ilgą metų eilę gydytis teko įvairiose sanatorijose ir kurortuose (Merane, Franzensbade, Karslbade) ir kuri manęs iki šiol neapleidžia. Visas šitas martyrizmas [kankinysčių sąrašas] buvo pasėka to, kad buvau medicinos amatą išsirikęs ir pamėgęs, ir kaip Hygiejaus dovana...“⁶

Tai, ko gero, išsamiausias tekstas apie tą pasikėsinimą ir jo padarinius daktaro sveikatai.

Antanas Poška 1940 m. paskelbė atsiminimus apie Basanavičių, surinktus 1936 m. vasarą Bulgarijoje. Iš Evgenijos Filčevos-Klisurskos, kuri 1890–1892 m. dir-

bo slauge Lom Palankos ligoninėje, atsiminimų gana aiškiai matyti, kad Basanavičių po žmonos mirties kamavo depresija: „Kada aš pradėjau tarnauti, jo žmona jau buvo mirusi. Jis tada buvo taip prislėgtas ir užsida- ręs, kad mes visi stebėjomės, kaip jis visa tai gali pakelti. Vienintelis jo susiramimas būdavo, kada jis kasdieną, nežiūrint, ar lyja, ar sninga, nueidavo valandai ar pusvalandžiui prie savo žmonos kapo. Jis veik nemiegodavo ir nevalgydavo, visą laiką atsidėjęs sekė ligonius ir rašė rusų kalba disertaciją apie vidurių šiltinės diagnozę bei galimumus ją gydyti. *Man tekdavo kartais jį pavaduoti tame nuolatiname ligos progreso stebėjime. Būdamas didelis žmogus ir turėdamas nepaprastą erudiciją, jis nenorėjo niekšišškai baigti savo gyvenimą ir pabėgti iš jo. Nors jo gyvenimas, kaip mes visi aiškiai matėme, buvo begalinė kankynė ir jis buvo pasiryžęs nusižudyti garbingu būdu, t. y. pasišventęs mokslui“ [kursyvas mano, – A. G.].⁷ Ir kiti bulgarai iš Lom Palankos prisiminė, kad daktaras šalinosi žmonių, visada buvo niūrios nuotai- kos, uždaras ir nekalbus. Kas vakarą eidavęs rymoti prie Elės kapo. Tai tęsėsi maždaug porą metų. Išvykdamas iš šio provincijos miesto, pavadino jį savo Golgota.*

Autobiografijoje Basanavičius konstatuoja, kad neurastenija susirgo 1893 m., jau gyvendamas Varnoje: „Aukščiau minėtoji, kaip tuojau matysim, antrą kartą pasirodžiusi smarki aritmija buvo, taip sakant, tik įžanga į veik įvyksiančią sunkią nervų ligą sąryšyje su kulipka, kuri po atentato buvo kūne likusi. Šita kulipka drauge su kitomis nelaimėmis, apie kurias jau aukščiau kalbėta, davė pradžią sunkiai *neurastenijai*, kuri, kaip toliau matysime, ilgus metus tęsėsi ir dabar dar mane vargina. O kad tai neurastenijai jau nuo pat gimimo buvo dirva dalinai prirengta, kaipo iš histeriškos motinos ir džiiov- ninko tėvo gimusiam, galima prirodyti dar ir kitais fak- tais, jog mano nervų sistemoj buvo jau tam tikra prae- dispozicija. Turint nuo mažumens labai jautrius nervus, ypač širdies neurosį, aš jau nuo mažų dienų buvau labai įspūdingas ir lengvai reagavau į įvairius veiksnius.“

Kitų metų rugpjūtį atsisakė tarnybos valstybinėje ligoninėje. Kadangi pėsčiomis vargais negalais gebė- davo įveikti vos pusę kilometro, nusipirko fajetoną su pora dailių juodbėrių, sukeldamas dalies kolegų pavy-

dą. Vėliau ir kai kurie lietuviai ėmė vadinti tai turtingo žmogaus užgaida.

Šiek tiek žinių apie asmeninį Basanavičiaus gyvenimą esama jo draugo, bajorų anio Mečislovo Davainio-Silvestraičio laiškuose. Į daktarą jis dažniausiai kreipdavosi „Godotinas Brolau“, baigdamas rašė: „Spaudžiu Tavo ranką.“ Buvo prisiekęs trakologijos gerbėjas, tačiau praktiškas žmogus, dalijantis gyvenimiškus patarimus. 1890 m. spalio 28 d., padėkojęs už rūpinimąsi jo sveikata, pasiūlė kandidatę į sutuoktines – gydytojo Jono Spudulio seserį Rožę, baigusią Mintaujos gimnaziją, sakė, galėsiąs atsiųsti ir nuotrauką. Gruodžio 8 d. laiške atsiliepdamas į Basanavičiaus žodžius, kad gyvenimas einas be naudos Lietuvai, prieštaravo: nebūdamas Pietų Europoje, neparąšytų trakologinės studijos apie lietuvių protėvynę. Aiškino, kad 39 metų amžius vyru – tai jėgos ir energijos laikas.

Viename iš straipsnių *Vienybei lietuvininkų* Davainis-Silvestraitis 1894 m. vasarį, remdamasis daktaro laišku iš Merano kurorto Austrijoje, pranešė, kad šis priverstas ten gydytis dėl silpnos sveikatos. Nervų suirimas, arba neurastenija, radosi dėl sunkumų ir rūpesčių Varnoje, gydytojai uždraudė jam dirbti ilgesnį laiką, nes rankos ir kojos „mažne suparalyžiuotos tapo“. Pats Basanavičius rašo, kad dabar jaučiasi geriau, bet rankos dar drebančios. Gal Dievas duos ir greitai pasitaisys, kad galėtų pabaigti svarbius lietuviškus raštus. Mera ne teks praleisti keletą mėnesių.⁸ Tai išskirtinis lietuvių veikėjo, sergančio ne džiova, ligos paviešinimas. Kokia buvo Basanavičiaus reakcija, nežinome.

Detaliau savo neurastenijos padarinius daktaras atskleidė 1900 m. sausio 21 d. laiške kraštiečiui Jonui Pautieniui (1860–1939), vienam pirmųjų *Aušros* gabentojų, turėjusiam bėgti į užsienį ir apsigyvenusiam Paryžiuje. Iš jo sužinojęs, kad Amerikos lietuvių yra išrinktas pasaulinės parodos Paryžiuje 1900 m. tautinio skyriaus tvarkytoju, Basanavičius rašė: „Mielas Tautiet! Man didžiai gaila, kad tik šiandien atsiliepti galiu ant Tamstos rašto, o tai iš priežasties mano bjaurios ir man iki gyvam kaului daėjusios nervų ligos, kuri mane tankiai per savaites ir mėnesius nuo darbo sulaiko, priversdama didesnę dienos dalį gulint perleisti. Nuo keliolikos lygiai metų aš ne-

šioju kūne, tikrai nežinia kurioje vietoje kairėje šalyje *osis sacri* kulką, kuri laikas nuo laiko, abejokios matomos priežasties ima irituoti (kirkinti) iš to kaulo pajautingus *sensibiles* nervus, tokiu skaudėjimą darydama ir kojose labai nesmagias parestesijas, taip kad aš tankiai vaikščioti, o ypačiai ant kojų stovėti, „čebatus avėti“ ir t. t. negaliu ir priverstas esmi gulėt kojas šiltai užsiklojus. Tankiai ta nervų iritacija pereina ir į rankas, ir man tik kelias minutes rašius, pradeda drebėt rankos ir veik pailsta. Pirm 7 metų pirmukart susirgus, aš buvau šiek tiek pasitaisęs ir šiemet pirm 1 ½ mėnesio, kada pradėjau perrašinėti rankraščių vieno plataus kelių metų tardymo darbo, vėl šita nervų liga atsirado, priversdama mane vėl nuo svarbaus veikalo atsisakyti. Dabar per šalčius aš nesidrašinu keliauti, bet kai tik oras bus geresnis, vėl važiuosiu kur į Vieną ar Berlyną su pagelba Roenteno spindulių (*radiographia*) tos prakeiktos kulkos ieškoti.

Aš Tamstai apie šią dalyką rašau platokai, idant Tu suprastum, jog taip mano sveikatai stovint, man jokiū būdu negalima tą pasiuntinybę Paryžiuje priimti ir didžiai gaila Tėvynei šitame reikale pasitarnaut negalint!⁹

1900 m. kovo 3 d. laiške, rašytame iš Varnos Daumantui (Juozui Bagdonui), *Varpo* redaktoriui, atsiliepdamas į kvietimą redaktoriauti, optimistiškai pareiškė: jeigu pasveiks, galėtų imtis, sunkumų nekilsią, nes iki septinto numerio Prahoje yra redagavęs *Aušrą*. Pažadas liko pažadu – spalio 20 d. Basanavičius jau guodėsi, kad nuolatos svaigstanti galva, todėl ilgiau skaityti ar rašyti negalįs.¹⁰

Liga ypač paūmėdavo dėl nuovargio. 1903 m. gruodžio 13 d. laiške Šliūpui rašė, kad vegetariškas maistas kiek padėjęs stotis ant kojų, tačiau be „prakeiktos“ neurastenijos dar užpuolęs ir sąnarių artritas. Pabudęs lapkričio 7-osios rytą, beveik aštuonias valandas jautėsi svyruojantis tarp gyvybės ir mirties: „Gerai sakoma, kur trumpa, ten trūksta, tik dar gaila nežinant, kada nutrūks ir mano širdies nervai ir suteiks man ramybę pageidautą amžinoje nirvanoje. [...] Stoicizmas tačiau, kuris mane iki šiol stiprino mano kankiniškame gyvenime, ir kritiškose valandose neapleidžia, giltinei žiūrint akysna, man, jei ko dar gaila buvo, tai vien to, jog mano darbai liko nepabaigti.“ Skausmams kiek atlėgus, ėmėsi ketvirtos „Lietuviškų pasakų“ dalies, nes svarbesniems darbams trūko

jėgų. Neiškentė be ironijos: tarp pasakų kelios yra apie giltinę, su kuria, „kaip matai, aš nuolat susitinku...“¹¹

Daktaro draugas ir patikėtinis Kazys Aglinskas 1904 m. gegužės 26 d. pranešė jam apie spaudos draudimo panaikinimą ir klausė, ar neketinantį grįžti, nes dabar, keliant lietuvišką dvasią, būtų galima naudingiausiai veikti. Basanavičius atsakė birželio 19 d.: „Mielas Brolau! Apsidžiaugiau labai gavęs tavo laišką ir tuojuos atsiliepiu.“ Guodėsi, kad senatvė ir neurastenija apmažinusi jėgas, negalįs net į Alpes nuvažiuoti pasigydyti, laukia geresnių laikų. Prisi pažino neturintis tiek energijos, kiek reikėtų „stot kovon ant laikraštinkystės dirvonų“, tačiau atsigavęs ir, vietiniams manant, kad jo grįžimas būsiąs tėvynei naudingas, parvyktų net nelegaliai.¹²

Apie savo ligą daktaras kolegai rašė gerokai atviriau. O Kazys guodė jį, esą neurastenija – kasdieninė miesto inteligentų palydovė. Pridūrė: jei praneštų savo pageidavimus, kai grįš galėtų apsisototi pas lietuvius Vilniuje. Liepos 13 d. informavo, kad su Antanu Vileišiu (Petras buvo išvykęs) kalbėjosi apie būsimą laikraštį, kurį leis akcinė bendrovė. Vėlesniame, 27 d., laiške patarė, ką valgyti, kokius vaistus naudoti nuo neurastenijos, aiškino, kad labai tinka vandens procedūros, mat perskaitęs knygelę apie tą ligą. Rugpjūčio 20 d. patikino laiką daktaro sugrįžimą labai naudingu, nes tai suteiktų lietuviams didelį impulsą veikti. Gruodžio 29 d. laiške vėl užsimena apie bendrovę laikraščiu leisti, kunigai irgi galvojančys apie savą leidinį. Pažįstami ragina Basanavičių grįžti, nes rusų valdžia kiek švelniau žiūrinti į lietuvius. 1905 m. kovo 30 d. informavo: kauniečių lietuvių ratelis sveikintų daktaro sugrįžimą, miestui reikia laikraščio, bet nėra kam organizuoti leidybą. Birželio 11 d. rašė labai trokštantis išvysti draugą po 25 nesimatymo metų ir prašė duoti žinią, kada pasirodysiąs Tilžėje ar Karaliaučiuje. Rugpjūčio 2 d. kvietė būtinai aplankyti Garliavą, o spalio 4 d. įspėjo, kad nevažiuotų į Odesą rūpintis bagažo atgabėnimu iš Bulgarijos, nes tai pavojinga dėl nesveiko skrandžio, viską sutvarkys ten studijuojantis Paršaitis.¹³

Akivaizdu – neurastenija smarkiai paveikė daktaro gyvenimą, vertė vengti viešumos, o kad atliktų pažadėtus ir užsibrėžtus darbus, jis turėdavo sukaupti visas valios pastangas, nepaisydamas pavojaus pervargti,

kentėdamas nuolatinį skausmą ar puldamas į neviltį dėl netikėtų ligos „išdaigų“.

Dalį visuomenės vis dar kirbina abejonė, ar daktaro mirtis buvusi natūrali. Paskutiniaisiais gyvenimo metais Vilniuje jį globojo gydytojas Danielius Alseika (1881–1936), kuris 1927 m. vasario 11 d. laiške Amerikos lietuvių laikraščio *Vienybė* redaktoriui Juozui Otto Širvydui (1875–1935) rašė, kad pacientas visus praėjusius metus buvo silpnas, vos begalėjęs ateiti į savo 75-mečio jubiliejaus iškilmes, jį kankino „širdies sklerozas“ ir pūslės liga, o dabar apsirgęs „katarališku“ plaučių uždegimu, todėl vilties mažai. Po trijų dienų pranešė, kad padėtis komplikauta dėl silpnos širdies ir „sklerozos“, chroniškam pūslės uždegimui pašalinti reikia operacijos, kurios anksčiau daryti nenorėjo, o dabar – pernelg pavojinga. Jeigu didelėmis pastangomis ir pavyktų įveikti plaučių uždegimą, tai dar pagyventų kokį keletą mėnesių, bet kitų metų nebesulauks.¹⁴

Jono Basanavičiaus laikysena akistatoje su liga, manyčiau, yra rimtas pretekstas kitaip pažvelgti į jo gyvenimą ir veiklą...

¹ J. Būtėnas, Knyga apie Basanavičių, *Kultūra*, 1938, nr. 12, p. 828.

² 1932 m. balandžio 3 ir liepos 22 d. laišakai J. Basanavičiaus monografijai leisti redakcijos nariui A. Valiukėnui, LLMA, F43, AP. 1, B. 110, L. 1–2.

³ J. Basanavičius, Medega d-ro Jurgio Sauerveino biografijai, Vilnius: *Valstybės žinios*, 2001, p. 259, 263.

⁴ LLTI BR, F. 2–8, 9.

⁵ M. Biržiškos nurašyti laišakai M. Jankui, LCVA, F. 1337, AP. 1, B. 1, L. 68, 74, 77.

⁶ V. Nagevičius, D-ras Jonas Basanavičius kaip gydytojas, *Medicina*, 1926, nr. 11, p. 500.

⁷ A. Poška, Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje, *Darbai ir dienos*, 1940, t. IX, p. 345–346.

⁸ *Vienybė lietuvininku*, 1894, vasario 28, nr. 9, p. 102.

⁹ M. Biržiškos nurašyti laišakai J. Pautieniui, LCVA, F. 1337, AP. 1, B. 1, L. 126 [Skelbta: *Kultūros barai*, 1987, nr. 11, p. 71].

¹⁰ Ten pat, L. 132, 139.

¹¹ J. Basanavičius, Rinktiniai raštai, Vilnius: *Vaga*, 1970, p. 794–795.

¹² Ten pat, p. 810.

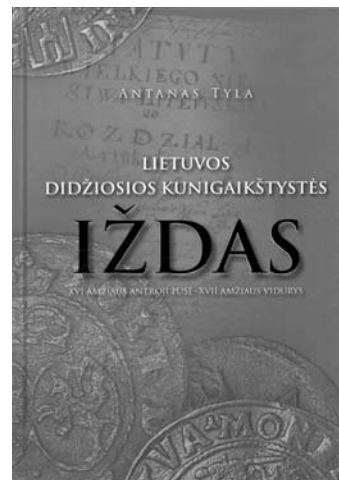
¹³ LLTI BR, F2–681, lapai nenumeruoti.

¹⁴ LMABRS, F145–25, L. 54–55.

Ona MAŽEIKIENĖ

IŽDAS – NUOLATINIS VALSTYBĖS SAUGUMO SARGYBINIS

*Antanas Tyla, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės
iždas: XVI amžiaus antroji pusė–XVII amžiaus
vidury, Vilnius, Nacionalinis muziejus LDK
valdovų rūmai, 2012, – p. 224, iliustr.*

Knygos „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės iždas: XVI amžiaus antroji pusė–XVII amžiaus vidury“ pratarinėje Antanas Tyla rašo: „*Tautas vienija kalba, istorija, papročiai, politiniai ekonominiai tikslai, o valstybes – aukščiausia valdžia, jos politika, teritorija, sienos ir visuomenės prievolės valstybei. Viena iš jų buvo mokesčiai ir biudžeto sudarymas, iždo papildymas.*“ Iždas – vienas iš veiksnių, lemiančių valstybės saugumą ir šalies piliečių gerovę.

Laikotarpis nuo XVI a. antrosios pusės iki XVII a. vidurio Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei buvo labai dinamiškas visais atžvilgiais – politiniu, ekonominiu, kultūriniu. Bandymai prisijungti Livoniją, karas su Maskva ir jo baigtis, Liublino unija, Jogailaičių dinastijos pabaiga, elekciniai seimai, Vazų dinastijos santykiai su Švedija, Smolensko susigrąžinimas, Bogdano Chmelnickio sukilimas, Dvidešimties metų (1648–1667) karas, Valakų reforma, Vilniaus universiteto įsteigimas, Trečiojo Statuto patvirtinimas (1588), Vyriausiojo Lietuvos Tribunolo (1581) ir Lietuvos Iždo Tribunolo (vykdžiusio mokesčių pajamų ir išlaidų kontrolę) įsteigimas (1613)... Daug ką (ypač kariaujant) lėmė finansinis pajėgumas, kuris, pasak studijos autoriaus, „buvo nuolatinis valstybės saugumo sargybinis“.

Rašyti apie tokius konkrečius dalykus kaip iždas galėjo imtis tik nepaprasto kruopštumo istorikas, didžiulio tikslumo iš savęs reikalaujantis žmogus. Tiek Lietuvos žemės, tiek didžiojo kunigaikščio iždo archyvai dingo per Antrąjį pasaulinį karą. Faktus teko rankioti po kruopelę iš daugelio archyvų, remtis Lietuvos žemės iždininkų ataskaitomis, kvitais, o tai sudėtingas ir sunkus darbas.

Studijoje chronologiškai (pagal kunigaikščių valdymo laikais vykusius karus ir kitus įvykius) pateikta nuosekli Lietuvos iždo analizė. Atskiri skyriai pasakoja apie sidabrinės mokesčių, muitų įplaukas, gėrimų apmokestinimą, Katalikų Bažnyčios vaidmenį sudarant biudžetą, didžiojo kunigaikščio rūmų iždo pajamas ir išlaidas bei kt.

XVI a. viduryje daug lėšų reikalavo Lietuvos apsaugos ir gynybos reikalai – Valakų reforma, Livonijos prijungimas prie Lietuvos, Liublino sutartis, pakeitusi LDK politinę padėtį, tačiau ankstesnės iždo funkcijos išliko (p. 8). Iki 1569 m. iždas buvo pildomas Seimo ar Lietuvos didžiojo kunigaikščio (Ldk) nutarimu, vėliau – pagal bendrus Lietuvos ir Lenkijos seimų, savarankiškų LDK seimų nutarimus. Kai nuo LDK buvo atplėštos Palenkės, Voluinės, Braclavo ir Kijevo vaivadijos, iždo įplaukos smarkiai sumažėjo.

LDK išdo įplaukas sudarė paprastosios ir nepaprastosios pajamos. Paprastosios – muitai, pajamos iš valstybės turto ir pinigų kalyklos. Nepaprastosios – žemės, miestų, verslo, gėrimų ir pagalvės mokesčiai. XVI a. viduryje nuo Ldk išdo, kurį valdė rūmų arba dvaro išdininkas, atsiskyrė valstybės (arba žemės) išdas, valdomas Lietuvos žemės išdininko, įtakingo pareigūno, kuris galėjo savo iniciatyva stiprinti valstybės materialinius, finansinius išteklius, apsaugą ir gynybą (p. 11).

Žemės išdininkas buvo tiesiogiai pavaldus Ldk ir išmokėti pinigus galėjo tik jo nurodymu. Be to, turėjo rūpintis valdovo išdo didinimu, jam priklausė ir kitos ūkio sritys.

Lietuvos mokesčių sistema skyrėsi nuo lenkiškosios. Po Liublino seimo iš Lietuvos išdo įplaukų išnyko sidabrinė (nuo XIV a. egzistavęs mokestis karo reikalams, imamas nuo jaučių jungo, žagrės, dūmo), ją pakeitė valakinis mokestis. Tai įvyko po Valakų reformos, kuri LDK pirmiausia įvykdyta Žygimanto Augusto valdose. Seimai kiekvienam pavietui išrinkdavo po du rinkikus, mokesčių surinkimo terminai ir dydžiai priklausė nuo poreikio ir situacijos. Rinkikams, kurie nesugebėdavo išreikalauti mokesčių, juos sumokėti tekdavo patiems.

Iki 1569 m. LDK išdui priklausė didžiojo kunigaikščio valdų nekilnojamasis turtas – miškai, vandenys, iš gyventojų surenkami mokesčiai ir kilnojamasis turtas. Didžiausios įplaukos buvo surenkamos iš vadinamųjų mažųjų mokesčių ir Lietuvos seimų uždedamos sidabrinės, pagalvės mokesčio. Vyko karas, o jam reikėjo pinigų, todėl buvo įvesti įvairūs muitai ir akcizas. Muitai priklausė Lietuvos didžiajam kunigaikščiui ir tik jis galėjo daryti pakeitimus, tai patvirtino Trečiasis Lietuvos Statutas. Nauji mokesčiai, senų didinimas kėlė sumaištį, atsirado nelegali prekyba, su kuria imta kovoti – būdavo atimamos prekės ir kt. (p. 21).

Lietuva po 1569 m. Liublino seimo prarado keletą vadųjų, trečdaliu sumažėjo LDK teritorija, todėl sumenko šalies finansinis ir karinis pajėgumas. Šią problemą ėmėsi argumentuoti svarstyti ir spręsti Vilniaus pavieto seimelis, 1569 m. į Lietuvos mokesčių sistemą įvedęs naujoves: vietoj sidabrinės atsirado valakinis mokestis, įvesti mokesčiai už verslą ir gamybą, už gėrimus, už

miestiečių nekilnojamąjį turtą (namą, žemę), nustatytas nuolatinis žydų pagalvės mokestis (p. 27, 31).

Mirus Žygimantui Augustui (1572), valstybės saugumu turėjo rūpintis Ponų Taryba su kitais valstybės pareigūnais. Tuos klausimus sprendė abiejų valstybių bendras Seimas ir atskiri seimai, o jie laikėsi skirtingų požiūrių. Išrinktas naujas valdovas Henrikas Valua (1573–1574) pažadėjo, kad sumokės atlyginimą kariuomenei, tačiau slapčia pabėgo, sostas liko tuščias, o Rusijos agresijos grėsmė dar labiau padidėjo (p. 37).

Valstybės, likusios be karaliaus, reikalais rūpinosi Ponų Taryba, vadovaujama Mikalojus Radvilos Juodojo ir Jono Chodkevičiaus. Jie nepasidavė Lenkijos spaudimui, spręsti saugumo ir išdo klausimams sušaukė 13 pasitarimų, seimelių. Svarbiausia buvo apsisaugoti nuo Maskvos antpuolio – čia Lietuva reikalavo ir Lenkijos pagalbos.

Lietuvos didysis kunigaikštis Steponas Batoras (1576–1586), atskirai prisiekęs Lietuvai, pažadėjo karinę pagalbą. Jis atnaujino ankstesnius mokesčius ir ketveriems metams uždėjo naujus muitus, kurie buvo labai reikalingi išdui papildyti ir LDK „apsaugai bei gynybai finansuoti“ (p. 42).

Nesulaukęs pritarimo skirti lėšų karui su Maskva, Steponas Batoras 1577 m. sušaukė Seimą Valkaviske ir uždėjo mokesčius „krašto gynybai“. Lentelėje (p. 44, lent. 8) išvardyti apmokestinimo grašiais objektai. Kitais metais priimtas „mokesčių universalas“ praplėtė ankstesnius mokesčius ir apibrėžė jų rinkimo tvarką. 1579–1581 m. LDK išdas buvo savarankiškas ir Lietuva atskirai rengėsi karo žygiams. Buvo paskelbtas visuotinis šaukimas, o didikai savo lėšomis pasamdė 8 300 karių. Istoriofrafijoje minima, kad iš viso jų buvo suburta apie 25 680 (p. 54, lent. 11). Pats Steponas Batoras pridėjo 74 000 auksinų, tuo įtikindamas visuomenę, kad jo žodžiai nesiskiria nuo darbų. Po žygio į Polocką 1580 m. gegužės 29 d. Vilniaus katedroje per iškilmingas pamaldas prie didžiojo altoriaus Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis pagal seną Ldk inauguracijos tradiciją Steponui Batorui suteikė Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą, palaimino, įteikė kardą ir uždėjo didžiojo kunigaikščio kepurę, atsiųstą popiežiaus Grigaliaus XIII (p. 51). Valdovą pasveikino ir sostinės visuomenė.

Lenkija nenorėjo finansiškai prisidėti prie Lietuvos kovų su Rusija ir Livonijos prijungimo prie Lietuvos – tam ypač priešinosi Lenkijos kancleris Janas Zamojskis. Steponas Batoras paliko Livoniją valdyti Abiejų Tautų Respublikai. XVI a. viduryje mokesčiai buvo didinami dėl karo su Maskva, dėl Livonijos ir okupuotų Lietuvos žemių išlaisvinimo, o ne socialinių permainų ar krašto kultūros plėtros dėlei (p. 62).

Zigmantas Vaza (1587–1632) paveldėjo daug užsienio politikos problemų, o dar atsirado nemažai naujų: vėl grėsė karas su Maskva, kilo pavojus, kad gali pulti Krymo totoriai ir Turkija. Be to, valdovas turėjo dinastinių problemų Švedijoje. Visam tam reikėjo lėšų. Politikai, tikėjęsi, kad Zigmantas Vaza pagerins finansinę LDK padėtį, kėlė jam nemenkus reikalavimus: vykti į Švediją tik bajorų sutikimu, savo lėšomis įkurti Lietuvos ir Lenkijos laivyną, pritraukti Švedijos lėšų, kad pilys būtų aprūpintos amunicija, sumokėti Abiejų Tautų Respublikos skolas, padengti tarpuvaldžiu padarytas išlaidas, iš Maskvos atimtus ginklus atiduoti Lietuvai ir Lenkijai, sudaryti su Maskva amžinąją taiką.

1587 m. Lietuva susitarė su Maskva dėl 15 metų paliaubų, negavusi Lenkijos pritarimo. Kilus Turkijos grėsmei, Lietuva sutiko mokėti mokesčius ir suteikti Lenkijai paskolą su sąlyga, kad valdovas pasižadės sudaryti amžinąją taiką „su arčiausiai mūsų esančiu mūsų Tėvynės priešu“ – Rusija, jeigu ne dabar, tai pasibaigus 15 metų paliauboms, ir šį įsipareigojimą įrašys į Seimo konstituciją. Dėl sutarties vyko delegacijų derybos. 1600 m. Abiejų Tautų Respublikos Seimas, nesutaręs dėl mokesčių ir kitų dalykų, išsiskirstė. Lietuva turėjo tenkintis tik paliaubomis. Amžinosios taikos sutartis su Rusija (pagal Andrusovo 1667 m. paliaubų sutartį) buvo pasirašyta tik 1686 m.

LDK tiesiogiai nesiribojo nei su Krymo totoriais, nei su Turkija, bet Zigmantas Vaza ir Lenkija norėjo įtraukti Lietuvą į konfliktą su minėtomis valstybėmis. Lietuvos seimeliuose bajorų nuomonė buvo nevienareikšmė. Vilniaus seimelyje dauguma LDK atstovų manė, kad „rūpinantis kaimyninės Lenkijos reikalais, negalima užmiršti savųjų namų“ (p. 71).

Zigmantui Vazai dinastinių problemų kilo po to, kai mirė jo tėvas, Švedijos karalius Jonas III (1569–

1592), taigi sūnus tapo sosto paveldėtoju. Tada buvo sukurta Lietuvos, Lenkijos ir Švedijos personalinė sąjunga, kuri dėl valstybių tarpusavio prieštaravimų 66 metams įvėlė Lietuvą ir Lenkiją į karus su Švedijos karalyste. Zigmanto Vazos kelionėms į Švediją reikėjo finansinės ir karinės paramos. LDK tuo klausimu sušaukė 9 seimelius, penki iš jų reikalavo, kad valdovas išvykdamas paliktų tvarką ir užtikrintų saugumą nuo vidaus ir išorės priešų. Kiti seimeliai siūlė, kad Seimas nustatytų valdovo sugrįžimo terminą. Galimybė, kad Zigmantui Vazai pavyks užimti Švedijos sostą, komplikavosi, tad jam ir toliau reikėjo karinės, finansinės paramos. Valdovas prašė kanclerio Leono Sapiegos užtarimo, kad Seimas uždėtų didesnius mokesčius. Tačiau dėl finansinės paramos „seimeliai buvo atsargūs“, motyvuodami nederliumi, kitais nepritekliais. Valdovo planams sutrukdė ir Karolio IX įsiveržimas į Livoniją. Santykiai su Švedija pagerėjo tik 1660 m., pasirašius Olyvos taikos sutartį, kai Jonas Kazimieras Vaza (1648–1668) atsisakė Švedijos sosto.

XVII a. pirmojoje pusėje Lietuva ir Lenkija bendro izdo neturėjo, kiekviena lėšas kaupė atskirai, tačiau karaliaus rūmų užsienio politika ne visada sutapo su LDK politinės visuomenės interesais (p. 102). Mokesčių rūšys, jų dydžiai, izdo įplaukos ir išlaidos išsamiai parodytos lentelėse. Tie mokesčiai, kurie buvo uždedami tik Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei, atskleidė Liublino sutarties ribotumą.

Studijos autorius išsamiai išnagrinėjo gėrimų mokesčio raidą aptariamuoju laikotarpiu. Smuklės, žinomos nuo XIV a., buvo steigiamos tik leidus Lietuvos didžiajam kunigaikščiui – svaigalų gamybą ir prekybą valstybė laikė savo monopolium. Smuklių palaipsniui daugėjo. Už karčemas, smukles buvo renkami mokesčiai, numatyti 1564 m. Seimo priimtame mokesčių universale, vėliau juos patvirtino LDK ir Lenkijos mokesčių universalas. XVI a. ėmė dygti nelegalios užveigos, todėl į Lietuvos Statutą buvo įrašytas net skyrius „Apie slaptas smukles“. Išaiškinti jas pavesta Pilies teismui. Jų savininkams tekdavo susimokėti 300 grašių baudą, iš jų atimdavo gėrimus ir gamybos indus. XVI a. pabaigoje Trečiasis Lietuvos Statutas įteisino valstybės kontrolę

svaigalų gamybai ir prekybai. Tai sustabdė tiek slaptų smuklių, tiek girtavimo plitimą. Svarbiausia – įstatymas draudė valstiečiams girtauti namuose. 1790 m. LDK buvo 13 722 smuklės ir karčemos pakelėse ir prie miestų. Jau XVII a. buvo suvokta, kokią žalą daro svaigalai, imta aiškinti girtavimo padarinius, tą darė pareigūnai ir jėzuitai. Tačiau tik XVIII a. antrojoje pusėje susigriebta dėl neigiamo karčemų vaidmens. Vis dėlto gėrimų mokesčiai sudarė nežymią valstybės išdo dalį.

Tam tikrą indėlį į valstybės išdą įnešė ir Katalikų Bažnyčia, po Lietuvos krikšto gavusi žemės, tačiau tos valdos buvo atleistos nuo mokesčių. Trečiajame Lietuvos Statute nurodyta, kad dvasininkai privalo pasiūsti numatyta skaičių šauktinių, o vietoj savęs – „gerą žmogų, bajorą, tinkantį kariauti“. Išimtinės teisės mokesčių srityje vienodai taikytos bajorams ir dvasininkams. XVI–XVII a. nuo išdo lėšų tiesiogiai priklausė, ar pavyks išsaugoti šalies gyvybingumą. Dvasininkija nuo bažnytinių žemių ir pajamų mokėjo mokesčius, kad Lietuva „galėtų kariauti su turku“. XVII a. pradžioje patirta daug sunkumų, tad nutarta rinkti keturgubą valakinį mokestį už bajorų ir dvasininkų valdas – šiomis lėšomis turėjo būti apmokėtos kariuomenės skolos. Lenkijos vyskupijų sinodai mokesčius dvasininkams pradėjo skirti XV a. viduryje ir vėliau tą darė periodiškai. XVI a. 8-ajame dešimtmetyje susiformavusi mokesčių sistema nekito iki 1649 m., kai buvo įvesta padūmė. Mokesčių universalas, kurį priėmė Liublino seimas, taikytas ir dvasininkams: Lietuvoje nuo valako turėjo būti mokama 20 grašių, o surinktus pinigus ketinta „panaudoti Maskvos agresijai atremti“. Kiekvienas pavietas turėjo jam paskirtą rinkiką, o kontrolė pavesta Vilniaus vyskupui Valerijonui Protasevičiui, Vilniaus vaivada, Lietuvos kancleriui Mikalojui Radvilai Rudajam ir kitiems. Stepono Batoro politika ir siekis atgauti visą okupuotą LDK teritoriją neleido mažinti mokesčių arba ką nors nuo jų atleisti. 1578 m. mokesčių universale pažymėta, kad dvasininkams, kurie ir šiaip „savo noru iš meilės valstybei“ moka mokesčius, ši prievolė uždedama be prievartos, todėl tai nebus jų teisių pažeidimas. Mokesčių surinkimu turėjo rūpintis vyskupai (dažniausiai jie patys sumokėdavo, o iš valstiečių pinigus surinkdavo

palengva). Vyskupai turėjo prisiekti dviem išrinktiems kapitulos nariams, o bažnytinių žemių savininkai – Pilies teismui. Panaikinus valakinį mokestį, įvedus padūmę, paskui – vienkartinį pagalvės mokestį, dvasininkai mokėjo tiek pat, kiek ir bajorai. Pagalvės mokestis naudotas išimtinai kariuomenės išlaikymui. Be tiesioginių mokesčių Katalikų Bažnyčia dar turėjo pastočių ir maisto prievolę. Didžiausią mokesčių dalį sudarė valakiniai ir padūmės mokesčiai. Katalikų dvasininkai mokesčius mokėjo savo noru, iš pilietinio ir valstybinio sąmoningumo. Bažnyčia ne tik rūpinosi doroviniu visuomenės gyvenimu, jos švietimu, bet ir skirdavo lėšų kultūros paveldui išsaugoti.

Valdovo (Rūmų) išdas, nuo bendrojo išdo atsiskyręs XVII a. pradžioje, buvo skirtas karaliui ir karalienei išlaikyti, diplomatinei tarnybai, užsienio delegacijoms priimti, padengdavo valstybės ir rūmų pareigūnų atlyginimų, karaliaus gvardijos, Vilniaus pilies išlaikymo išlaidas. Valdovas turėjo stambias valdas, vadintas „stalo ekonomijomis“, jų dydžiai ir pajamos buvo nevienodos. Lietuvos ir Lenkijos bajorija siekė, kad tokių valdų nedaugėtų, ir 1607 m. Seimas įpareigojo karalių nekurti naujų ekonomijų.

Rūmų išdininkai buvo žymūs valstybės veikėjai. Ekonomijos buvo nuomojamos. Rūmų išdo pajamų šaltiniai – stalo ekonomijos, senieji muitai, Vilniaus monetų kalykla, Vilniaus vaško, gėrimų, malūnų ir malų rinkliavos, žydų vartų mokestis, girininkijų nuoma, muitas (kelminis) už prekybą mišku, pastočių prievolė.

LDK ir Lenkijos vidaus ir tarptautinę padėtį komplikavo Bogdano Chmelnickio vadovaujamas ukrainiečių sukilimas ir valdovo Vladislavo Vazos mirtis (1648 m.). Sukilimas, apėmęs pietrytinę LDK dalį, Lietuvos tiesiogiai nepalietė, bet tai buvo didžiausias socialinio smurto protrūkis per visą LDK istoriją, sukėlęs didžiulį pavojų. Tai, kad jis sutapo su Vladislavo Vazos mirtimi, dar labiau paaštrino padėtį. LDK apsaugos reikalais teko rūpintis Lietuvos valstybės veikėjams ir kariškiams. Teko ieškoti būdų, kaip papildyti išdą ir sutelkti ginkluotąsias pajėgas, kurios garantuotų šalies saugumą. Inicijatyvos ėmėsi lauko etmonas Jonušas Radvila, kuris buvo Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo sesijos, tuo metu vykusios

Vilniuje, maršalas. Radvila, pasitaręs su vaivadijų bajorų išrinktais deputatais, manė, kad jie galėsia „patys valstybę savo jėgomis saugią ir sveiką išlaikyti“. Tačiau pasikalbėjęs su senatoriais, laišku kreipėsi į vicekanclerį Kazimierą Leoną Sapiegą, buvusį Merkinėje prie mirusio valdovo, kad atvyktų į Vilnių apsvarstyti saugumo reikalų. Pasienio apsaugai reikėjo raitelių ir pėstininkų, o tuo pasirūpinti be išdo lėšų buvo neįmanoma. Pasitarimas Vilniuje įvyko 1648 m. birželio 10 d., senatoriai, dvasininkai pasauliečiai (iš viso – 86 asmenys) aptarė LDK saugumo ir gynybos klausimus. Etmonams leista pasamdyti iki 6 000 karių, atlygi jiems iš valstybės išdo turėjo patvirtinti seimeliai, o kariuomenė turėjo užtikrinti LDK ir Respublikos sienų gynybą. Atskirai buvo numatyta ypatinga Vilniaus apsauga. Vėliau pasitarimo nutarimus apsvarstė pavietų seimeliai ir konvokacinis Seimas.

Antano Tylos knyga apie XVI a. antrosios pusės–XVII a. vidurio LDK išdą yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės rūmų studijos XIV tomas. Tai pirmoji studija, kurioje aptariama LDK mokesčių sistemos raida, sprendimai dėl mokesčių skyrimo ir lėšų panaudojimas, jų administravimas. Mokesčiai, įplaukos į išdą atspindėjo ir tai, kaip visuomenė suvokia, kaip vykdo pilietines savo pareigas.

Norintiems gilintis į Lietuvos istoriją sovietmečiu reikėdavo gudrauti, ieškoti, ką ir kaip pasakyti, nes daugelis temų buvo draudžiamos. Savo kelią suradęs dar tada, Tyla nenusižengė savo kaip mokslininko sąžinei, nes bylodavo išimtinai remdamasis faktais ir argumentais. Aptariamoji studija parengta irgi labai kruopščiai. Graži kalba, įdomus, lengvai skaitomas tekstas kiekvienam (net tolimam nuo finansinių reikalų humanitarui) išdo temą padaro suprantamą. Pasirodo, visais laikais nenorėta mokėti mokesčių, tačiau žmonės suprato, kad reikia saugoti savo valstybę, jos sienas ir prie to pagal išgales turi prisidėti visi.

Knygą parengė spaudai ir 2012 m. išleido Lietuvos nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai (partneris – Lietuvos istorijos institutas). Studija gražiai apipavidalinta, iliustruota 42 vertybių, kurias pateikė 25 savininkai, nuotraukomis. Prie kiekvienos knygos temos pateikta nemažai statistikos lentelių, schemų, vaizdžiai papildančių tekstą. Visų

poskyrių pabaigoje – išsami istoriografija, o knygos gale yra teksto santraukos anglų ir lenkų kalbomis, publikuojamų vertybių sąrašas ir bibliografija.

Lietuvos istoriografija labai jauna, ne vienas istorikas linkęs pasiduoti kitų šalių istoriografijos įtakai. Iš Antano Tylos daug kas galėtų pasimokyti savarankiško mąstymo ir atkaklumo, bandant perprasti nagrinėjamo dalyko esmę: laiką, įvykius, žmones.

Pasak istoriko Zigmanto Kiaupos, Tyla atliko titaonišką darbą – pateikė Lietuvos išdo ir istorijos sintezę. Įrodė, kad XVI–XVII a. Lietuvos bajorai rūpinosi valstybe, o ne vien savo kišene. Mokesčiai buvo renkami iš įvairių gyventojų sluoksnių, tačiau „girtų pajamų“ nebuvo itin daug. LDK iki Liublino unijos buvo geriau organizuota valstybė negu Lenkija.

Lietuvos banko Pinigų muziejaus vedėjas Vidmantas Laurinavičius palygino išdo reikšmę, jo valdymą tada ir dabar. Šiandien valstybės išdą valdo Finansų ministerija, o Lietuvos bankas atlieka valstybės agento funkcijas, rūpinasi pinigų kalyba. Lietuvos banko muziejuje saugomi Žygimanto Augusto, Stepono Batoro, Zigmanto Vazos, kitų kunigaikščių išleisti pinigai. Kiekviena moneta yra istorinė vertybė, turinti ir meninę vertę: jose atsispindi visi meno stiliai, jos turi heraldinius ir kalyklų ženklus, o svarbiausia – monetos yra su kunigaikščių portretais. Žygimanto Augusto monetos pačios gražiausios, pirmoji tokia auksinė moneta nukaldinta 1547 m. Žemės išdas Vilniuje, Vokiečių gatvėje, pastatė namą, nusipirko techniką ir kaldino aukščiausios prabos monetas. Karai su Rusija ir Švedija nualino išdą, sumažino sidabro atsargas ir monetų kokybę darėsi vis prastesnė. Valdant Jonui Kazimierui jau pradėta kaldinti ir varinius pinigėlius.

Iš Antano Tylos mokslinės studijos kiekvienas galės daug ką sužinoti ir daug ko pasimokyti. Čia pateikta Rytų Europos XVI–XVII a. istorinė, geopolitinė panorama, biudžeto, išdo formavimo principai, lėšų panaudojimas valstybės apsaugai, gynybai ir svarbiausia – nepriklausomybės išsaugojimui. Aptariant visa tai, knygoje atsispindi ir moralės klausimai, meilė savo kraštui, savo valstybei. Šių pilietinių vertybių šiandienos lietuviams vertėtų pasimokyti iš istorijos... ■

METRAŠČIUI

ANNABERGER ANNALEN – 20 METŲ

Žurnalai – ilgaamžis reiškinys. Pasaulyje netrūksta leidinių, kurie gyvuoja šimtus metų. Lietuviškoji raštija tokių neturi. Ypač trumpai gyvuoja žurnalai apie Lietuvą kitomis kalbomis. Tokių nedaug ir tik retas kuris išsilaiko ilgiau. Jie gali didžiuotis sulaukę bent dvidešimties metų. Prie tokių dabar jau galima priskirti ir vokiečių kalba leidžiamą metraštį *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen* („Annabergo metraščiai apie Lietuvą ir vokiečių–lietuvų santykius“, www.annaberger-annalen.de). Ilgas, kai kam net neįprastas šio metraščio pavadinimas reikalauja bent trumpo paaiškinimo. Vardas susijęs su žurnalo atsiradimo vieta. Bonos mieste ant miškingo kalno stovi sena daugiau kaip šimto metų vila su baltų studentų bendrabučiu ir suvažiavimų namais, priklausančiais Baltų krikščionių studentų sąjungai (BKSS, www.annaberger.de). Sąjunga įkurta 1947 m., o ši būstinė įsigyta 1952 m. Anksčiau sąjungos nariais galėjo tapti tik studentai, bet 2010 m. pakeitus statutą ir vardą į Baltų krikščionių sąjungą (BKS) jos nariu gali tapti kiekvienas krikščioniškai orientuotas asmuo, kaip nors susijęs su Lietuva, Latvija, Estija. Sąjunga vienija visas tris baltų tautas. Šalia sąjunginės veiklos, veikia ir savarankiškos lietuvių, latvių, estų sekcijos. Lietuvių sekcija rengia savo suvažiavimus, turi savas darbo grupes. Anksčiau ilgą laiką ji leido žurnalą *Annabergo lapelis*, o dabar jau dvidešimt metų – *Annaberger Annalen* (AA).

Impulsą įsteigti lituanistinį žurnalą vokiečių kalba davė pasikeitimai išeivių gyvenime, kai Lietuva tapo laisva. Tada asmenys, užsiangažavę lietuviškai veiklai, ėmė ieškoti naujų jos formų. Vieniems atrodė, kad reikėtų tiesiogiai įsitraukti į Lietuvos gyvenimą, kiti manė, kad svarbiau Vokietijos visuomenę supažindinti su Lietuva, gerinti vokiečių ir lietuvių santykius. Prie šios antros linijos daugiau šliejosi vokiečių kilmės asmenys, tuo laiku net negalėję atgauti Lietuvos pilietybės. Per penkis okupacijos dešimtmečius Lietuva buvo beveik užmiršta Vokietijoje, net mokslo institucijos nedaug ką žinojo apie ją. Lietuvai laisvėjant, buvo rašoma ir kalbama apie ją kiek daugiau, tačiau labai trūko gilesnių žinių, dažnai remtasi dar tarpukario patyrimu. Todėl kai kuriems Vokietijoje gyvenantiems, su Lietuva artimiau susijusiems asmenims atrodė svarbiau ne atsisukti „veidu į Lietuvą“, bet atverti Lietuvą Vokietijai. BKSS jau turėjo tokio darbo patirties, nes 1984–1989 m. vokiečių kalba leido metraštį *baltisches Jahrbuch* („Baltų metraštis“), kuriame plačiai pristatydavo Pabaltijo kraštų gyvenimą. Kai šios trys šalys tapo laisvos, toliau leisti bendrą baltų žurnalą nebuvo prasminga. Tad 1992 m. lietuvių sekcija vietoj anksčiau leisto lietuviško žurnaliuko *Annabergo lapelis* nutarė leisti vokišką AA.

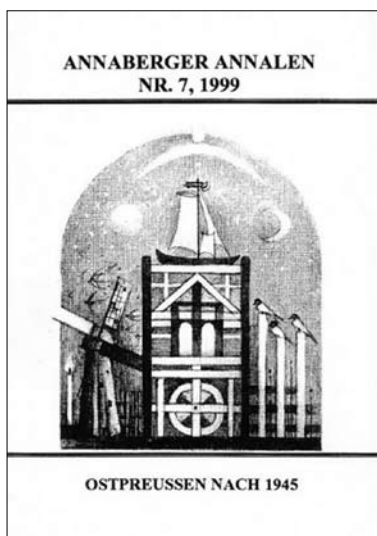
Prieš imantis naujo žurnalo leidybos, reikia bent apytikriai žinoti, kas galėtų būti jo bendradarbiai, maž-

daug įsivaizduoti, koks turinys galėtų dominti būsimus skaitytojus. Mes galėjome pasikliauti 1976–1992 m. Annaberge veikusio Lietuvių literatūros būrelio patirtimi. Šis būrelis du kartus per metus rinkdavosi savaitgaliais. Nereguliariai rengdavo vokiškus pašnekesius apie lietuvių literatūrą. Kaip tik šių suvažiavimų dalyviai tapo pirmisiais metraščio skaitytojais ir autoriais. Be to, BKSS turėjo platų sąrašą asmenų, besidominčių Pabaltiju, tai irgi pravertė AA leidėjams. Pirmą numerį numatyta išleisti 500 egzempliorių tiražu ir pasiūsti visiems su Annabergu susijusiems asmenims, prašant susimokėti tik už tolesnę prenumeratą, jeigu norės skaityti AA. Pirmo numerio išlaidas padengė BKSS, nuo antro numerio žurnalas išsilaiko iš pajamų, kurias gauna iš abonentų. Bet, jei įbristume į skolas, Sąjunga jas padengtų. Jau nuo penkto tomo metraštis išsiverčia be jokios finansinės paramos. Leidėjai ir pagalbininkai dirba visuomeniniais pagrindais, autoriams nemokame jokio honoraro, tik redaktoriai gauna simbolinį atlygį. Pajamų, kurias gauname iš abonentų, užtenka susimokėti už spausdinimą ir padengti pašto išlaidoms. BKSS sutiko, kad AA redaktoriai kartu būtų ir leidėjai, savarankiškai sprendžiantys visus su AA susijusius reikalus, BKSS yra tik užsakovas. Pirmieji metraščio leidėjai buvo Arthuras Hermannas ir Annemarie Lepa. Daugėjant darbo, ieškojome paramos. Nuo 2003 m. trečia leidėja tapo dr. Christina Nikolajew, o Lietuvių kultūros institutas sutiko būti antruoju užsakovu – tuo pabrėžiama, kad metraščio turinys lietuviškas. Leidėjai savaip atstovauja trim svarbesnėms skaitytojų grupėms: vokiečių kilmės Arthuras Hermannas gimė ir vaikystę praleido Lietuvoje, 1958 m. persikėlė į Vokietiją, kur baigė Vasario 16-osios gimnaziją, todėl atstovauja Lietuvos vokiečiams; Annemarie Lepa yra klaipėdiškė, atsikėlusį į Vokietiją 1960 m., taigi atstovauja klaipėdiškiams; Christina Nikolajew, gimusi Vokietijoje, repatriantų šeimoje, lankiusi Vasario 16-osios gimnaziją, atstovauja karo metų pabėgėliams. Visi trys leidėjai yra gerai susipažinę tiek su lietuvių kultūra, tiek įleidę šaknis į vokišką terpę. Jiems tiesiog lemta tarpininkauti tarp Vokietijos ir Lietuvos. Prie redakcijos darbo prisideda Uwe Hecht, Gerhardas Lepa, Irmela Hermann,

prižiūrintys vokiečių kalbą, ir Tomas Baublys, tvarkantis elektroninės svetainės reikalus.

Norėdami pritraukti daugiau skaitytojų, jau iš pat pradžių neplanavome leisti išimtinai mokslinio žurnalo. Knygos apimties metraščiui geriausiai tinka ilgesni straipsniai, net su tęsiniais, tačiau būtų neprasminga jame skelbti aktualijas. Nusistovėjusi tomų apimtis yra vidutiniškai 350 puslapių, o straipsniai siekia iki 50 puslapių ir daugiau. Nors daugiausia tekstų yra mokslinio pobūdžio, nevengiame skelbti ir grožinės literatūros, atsiminimų, gyvenimo aprašymų. Iš pradžių leidėjai kiek nuogaštavo, ar pavyks surasti užtektinai autorių ir gauti įdomių straipsnių, nes Vokietijoje labai trūko Lietuvos specialistų. Ilgainiui autorių daugėjo, prisidėjo jaunos jėgos iš vokiečių, pramokusių lietuviškai, be to, Vokietijos universitetuose atsirado studentų ir doktorantų iš Lietuvos, vienas kitas iš jų ėmėsi tyrinėti lituanistinę temą. Žurnalui įsitvirtinus, pelnius gana gerą vardą tarp mokslo sluoksnių, vis daugiau straipsnių ėmė siūlyti patys autoriai. Leidėjai stropiai seka mokslinę Vokietijos ir Lietuvos spaudą, peržiūri bibliografijas ir recenzijas, kreipiasi į tyrinėtojus. Palaikome ryšius su lietuviškomis temomis rašančiaisiais Vokietijoje, su vokiečių ir lietuvių santykių tyrinėtojais Lietuvoje. Kiekvienam numeriui stengiamės bent trečdalį straipsnių gauti iš Lietuvos, norime vokiečių ir lietuvių tyrinėtojus artimiau supažindinti vienus su kitais. Tarp autorių nemažai mokslininkų emeritų, kurie gali labiau atsidėti rašymui. Mielai kviečiame doktorantus, kad pristatytų savo tyrinėjimus.

Nuo vienuolikto AA numerio pradėjome visus tekstus skelbti elektroninėje svetainėje (www.annaberger-annalen.de). Kadangi pirmieji penki tomai jau buvo išspauduoti, o pirmieji dešimt numerių internete neprieinami, Vokietijos ambasada Vilniuje 2007 m. suskaitmenino visus tomus ir išleido jų disketę. Tai sudarė galimybę visus tekstus paskelbti mūsų elektroninėje svetainėje. Bet, kaip sakoma, lazda turi du galus – susidarius galimybei visus straipsnius nemokamai pasiimti iš interneto, sumažėjo abonentų skaičius, spausdintą laidą dabar prenumeruoja tik asmenys, neturintys priėjimo prie interneto arba norintys perskaityti visus

tekstus, be to, bibliotekos ir institucijos. Todėl spausdinto leidinio tiražą sumažinome iki 150 egzempliorių. Mūsų skaitytojų internete skaičius gana įspūdingas – kas mėnesį AA elektronine laida pasinaudoja vidutiniškai 25 000 asmenų, kai kuriuos straipsnius jie atsidaro iki 2000 kartų, nusikopijuoja iki 80 kartų.

Per 20 metų esame paskelbę 237 straipsnius, kuriuos parašė 156 autoriai. Visų tomų apimtis – 5500 puslapių. Daugiausia rašoma apie Prūsiją arba Mažąją Lietuvą, nes šia tema rašantys vokiečių tyrinėtojai gali išsiversti be lietuvių kalbos. Šiais straipsniais labiausiai domisi buvę rytprūsiečiai ir jų palikuonys. Ypač plačiai jais naudojasi šeimų istorijos tyrinėtojai, norėdami susipažinti su mažlietuvišku Rytų Prūsijos paveldu. Atgarsių sulaukia straipsniai apie Klaipėdos kraštą tarpukariu, nes tą laikotarpį vokiečiai ir lietuviai vertina vis dar kontroversiškai – šiandien tai vienintelė tema, dėl kurios kyla rimtesnių ginčų. Esame paskelbę nemažai straipsnių apie Lietuvos vokiečių gyvenimą tarpukariu. Gana plačiai pristatome lietuvių literatūrą, vokiečių ir lietuvių literatūrinius ryšius.

Beveik į kiekvieną tomą stengiamės įdėti keletą straipsnių viena tema. 1996 m. dauguma straipsnių gvildeno pirmosios lietuviškos knygos parašymo ir išleidimo aplinkybes, 1997 m. – vokiečių okupaciją Lietuvoje 1941–1944 m., 1998 m. – literatūrinius vokiečių ir lietuvių ryšius. 1999 m. sutelkėme dėmesį į

Kaliningrado sritį, 2003 m. – į Klaipėdos kraštą. 2007 m. aptarėme Mažosios Lietuvos literatūrą, 2008 m. – laidojimo kultūrą ir Bažnyčią Klaipėdos krašte, 2012 m. – vokiečių ir lietuvių įvaizdį lietuvių ir vokiečių kūriniuose. 2002 m. visas žurnalo tomas buvo skirtas lietuvių literatūrai. Siekdami didesnio įvairumo, tris tomus pavedėme suredaguoti vis kitiems asmenims: 1999 m. tomą suredagavo dr. Ruth Kibelka (dabar Leiserowitz), 2002 m. – Klausas Berthelis, o 2008 m. – dr. Silva Pocyte. Kiekvienas iš jų pritraukė naujų autorių iš savo aplinkos ir pagyvino metraštį. Visus kitus tomus sudarė patys leidėjai, kartu atliekantys ir re-

daktorių darbą. Dalis autorių nėra susipažinę su Lietuvoje paskelbtais tyrinėjimais, nes nemoka lietuvių kalbos. Lietuvių autoriams sekasi kiek geriau – jie yra neblogai įvaldę vokiečių kalbą, tačiau vis dar linkę per daug remtis lietuviška istoriografija, nesigilindami į vokiškus šaltinius ir tyrinėjimus. Retkarčiais esame priversti atsisakyti kai kurių straipsnių dėl jų vienašališkumo. Verčiant lietuvių tekstus, kartais tenka net švelninti kalbą ir diskutuoti su autoriais dėl kai kurių išvadų. Aišku, tai pasakytina ne apie visas publikacijas. Skelbiant dviejų tautų autorių studijas, neįmanoma išvengti skirtingų požiūrių. Mes jaučiame pareigą reikalauti, kad svarstymai būtų pagrįsti, o kalba neuzgauli. Užuoat skatinus konfrontaciją, reikia iš naujo įvertinti vokiečių ir lietuvių santykius, siekiant draugiško bendradarbiavimo.

Rašantiesiems lituanistine tematika sunku rasti Vokietijoje leidyklą. Todėl dvi monografijas išleidome mūsų metraščio numeriuose kaip tęstines publikacijas – tai dr. Harry'ò Stossuno studija apie vokiškas mokyklas tarpukario Lietuvoje ir prof. Gerhardo Bauerio apie Prūsijos Lietuvos buities šaltinius.

Skatindami autorių dialogą su skaitytojais, rengiame susitikimus savaitgaliais. Juose leidėjai pristato naują tomą, autoriai komentuoja savo tyrinėjimus, o skaitytojai turi progą su jais pasikalbėti, pasidalyti nuomonėmis. Kartu pasitariama dėl metraščio reikalų. Trečias

PADANGIŲ IR PADUGNIŲ NUOTYKIAI

toks suvažiavimas įvyks šiemet kovo 15–17 d. ir bus skirtas AA 20 metų sukakčiai. Beje, 2011 m. surengėme Lietuvos vokiečių suvažiavimą – buvo diskutuojama apie jų palikuonių autoidentifikaciją, pasakojamos šeimų istorijos. Ateityje numatomas panašus suvažiavimas su klaipėdiškiais – tikimės, kad tai padės suartinti provokiškai ir prolietuviškai nusiteikusias klaipėdiškių grupes, kad rastų tarpusavyje bendrą kalbą.

Nuo 2010 m. vykdomas projektas, apžvelgiantis vokiečių kilmės vaikų ir jaunuolių, 1958–1965 m. atvykusių į Vokietiją, patirtį sovietinėje Lietuvoje, įsikūrimą naujoje vietoje. Tuo metu iš Lietuvos į Vokietiją atvyko apie 14 000 asmenų, tarp jų keli tūkstančiai vaikų ir jaunuolių, kurių patirtis ryškiai skiriasi nuo karo metais pabėgusiųjų į Vokietiją. Metraštyje skelbiame jų atsiminimus. Tikimės, kad pavyks išleisti ir atskirą knygą su istoriniu ir sociologiniu įvadu.

Esame įsitikinę, kad per 20 metų žurnalas nemažai prisidėjo prie Lietuvos įvaizdžio Vokietijoje gerinimo, o svarbiausia – suartino vokiečių ir lietuvių kultūras. Metraštyje paskelbta daug straipsnių apie Lietuvos istoriją ir kultūrą. AA trūkumu laikytume tai, kad kol kas nėra plačiau pristatomas šiandieninis Lietuvos gyvenimas. Metraštis leidžiamas vokiečių kalba, todėl jo įtaka Lietuvoje visai menka, nes nedaug lietuvių moka vokiškai, o vokiečių ir lietuvių santykiais plačiau domisi vos vienas kitas. Prenumeratorių sąrašė beveik nėra naujųjų atvykėlių iš Lietuvos.

Sunku numatyti *Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen* perspektyvas. Žurnalui netrūksta nei autorių, nei straipsnių. Bet du leidėjai jau žengia į aštuntą dešimtį ir nematyti, kas galėtų tęsti jų darbą. Labai trūksta gerų vertėjų, iš dalies todėl, kad neturime lėšų apmokėti jiems už darbą. Jau kurį laiką svarstome atsisakyti spausdinto AA varianto, liktų tik elektroninė laida. Atkristų nemažai darbo, būtų mažesnės išlaidos. Tačiau spausdinti leidiniai vis dar turi privalumų, todėl stengsimės bent porą metų leisti šį metraštį. Išeivijoje viskas daroma remiantis asmenine iniciatyva ir beveik visi darbai paprastai nutrūksta, kai pasitraukia iniciatoriai. Matyt, taip atsitiks ir AA. ■

Kai neatpažintas skraidantis objektas (naivuolių kmanymu, meteoritas) skriedamas labai žemai ir pavojingai dideliu kosminiu greičiu, kokio neišvysto net žviritrausi mūsų kelių ereliai, išbarškino tūkstančius langų Čeliabinske, buvo visiškai aišku, kad tai Viešpaties kerštas už Popiežiaus atsistatydinimą (nesvarbu, kad dangaus šaulys truputį ne ten pataikė). Kai šviešiaplaukės suomės Rio de Žaneire sambą sušoko geriau negu juodbruvės brazilės, jau kilo šiokių tokių įtarimų, ar tik čia nebūsiąs grėsmingas klimato atšilimo padarinys. Bet kai Meilės dieną pats Valentinas sutiko VIE-NAS, tapo akivaizdu – pasaulio pabaiga ne už kalnų, tiesiog horoskopai nurodė netikslią datą.

Tą patvirtina ir tokie šalutiniai reiškiniai, kaip neregėta lobistų dauginimosi sparta Briuselyje – prieš 20 metų jų buvo koks tūkstantis, o šiomis dienomis tokių prisiveisę beveik 16 kartų daugiau! Nesidaugina tik lietuviai, mat jų ten buvo ir yra tik vienas, tad prie geriausių norų

nėra su kuo susiporuoti. Jei susidėtų su kokiais nors kitų šalių koridoriniais, vestibuliniais (*lobby* – koridorius, vestibulis) veikėjais, o dar, neduok Dieve, su lenkais, iškart pradėtų darbuotis anų naudai, nes lietuviai juk nėra savanaudžiai, priešingai – apimti geros valios pažadų karštinės. Antai naujasis užsienio reikalų ministras Varšuvoje taip plačiai atvėrė širdį, taip uoliai atrišo pažadų maišą, kad nuo šiol ir lietuviams savo pavardes teks rašyti su dviguba „v“. Sakoma, taip narsiai pagerinęs santykius su kaimynais, pan Linkewicz kiek privengė grįžti namo, nujausdamas apysunkį žemės drebėjimą po jo vadovaujamos ministerijos pamatais. O čia dar įgėlė pats Komar(owskis), pasidžiaugęs lenkų sėkme Lietuvoje „išliekant ir sukuriant savą kertelę visuomenės ir kultūros gyvenime“, bet nė kiek neužjausdamas lietuvių, kad šie Lenkijoje jokios kertelės neturės, nes *przepraszam, ale* visos litvinų mokyklos bus uždarytos.

Globaliai žvelgiant, gal ir gerai, kad bus taip padaryta, nes lietuvių kalba, pasak vienos mažai kam žinomos rašytojos Undinės, „sunkiai pritaikoma miesto kultūrai“. Ir apskritai suspenduotina, nes pažeidžianti lyčių lygybę. Pavyzdžiui, nei Smetona, nei Smetonienė neatsakys, kodėl „kekšė“ – tai ištvirkusi moteris, paleistuvė, o „kekšis“ – tai kartis su kabliu! Reikėtų liautis dariusi lingvistines išimtis ir semantines nuolaidas stipriosios lyties atžvilgiu. Nes ji stipri tik žodžiais, o ne veiksmais. Kai kurie už netinkamą politinio pobūdžio flirtą su svetimais pinigais jau susimokėjo, nes užlipo ant to paties grėblio (kaip toj dainoj dainuojama: „Nors žlugo *Snoras*, nedingo noras...“). Net toks visiems žinomas Vla-

dimiras Roma(novas) – šokėjas iki padangių, poetas iki panagių, rašyti eiles norėjęs išmokyti visus Vladimirus, gyvus ir mirusius, tuo tikslu kabinete laikęs kvapiaisiais aliejais nutapytą grupinį portretą, kaip kitam Vladimirui (ne Putinui Raudonajam, o pačiam Leninui) jis diktuoja savo eiles: *Я памятник себе воздвиг нерукотворный*, – ėmė ir paslydo darydamas *pas de deux*. Deja, retam poetui sekasi verslas, o čia šast bankininkų siaubas de Vito (Vasiliauskas) – pyst, pyst, švyst, švyst ir visas Vladimiro ūkis gavo „banke“. Savo eiles dabar jis galės skaityti nebent kitam Vladimirui (Antonovui), sykiu abudu pasidalys ir bankininkystės patirtimi...

Tačiau rankų ir nosies niekada nenuleidžiantis Roma(novas) nesavanaudiškai sukūrė planą, kaip *suženyti* abu savo klubus – Kauno „Žalgirį“ su Edinburgo „Hearts“, vis tiek ir škotai, ir lietuviai žaidžia su kamuoliais, o kur du stos, visados... Juk Paksas savo tvarką ir teisingumą jau, galima sakyti, *suženi*o su Viktoro U. tam tikro darbo partija, ir dabar valdys dvigalvis padangių ir padangų erelis Us-paks-ichas.

Šitų globalių planų fone naujoji valdžia su savo paskliundomis (slydinėjimais skersai, išilgai, įstrižai ir į visus šonus) visai nublanko, net Vytenio A. su aštriu chirurgo skalpeliu niekas nebeskiria nuo Vytenio P. su slidžiu šokėjo triko... Sutriko politinis eismas, nes visi šviesoforai dieną naktį tvieskia tik raudonai...

Tiesiai iš Romos banko
Krescencija ŠURKUTĖ

Padėka

Šiomet *Kultūros barus* parėmė:

Vladas Kaupas (JAV)	1000 \$
Janina Malijauskienė (Australija)	220 Lt
Ada Sutkus (JAV)	50 \$

Dėkojame jiems ir visiems tiems, kurie VŠĮ „Kultūros barų“ leidykla (įmonės kodas 302514590) skyrė arba ketina skirti 2% savo pajamų mokesčio.

Klaidos atitaisymas

Virgilijaus Čepaičio straipsnyje „Lietuva ir Sąjūdis Helsinkio procese *ESB konferencija Kopenhagoje 1990-aisiais*“, įsivėlė klaida:

Europos Parlamentas deklaraciją, raginančią, kad JT Dekolonizacijos komisija iškeltų klausimą dėl buvusių Tautos Lygos narių – Lietuvos, Latvijos ir Estijos – valstybinio statuso pakeitimo priėmė ne 1989 m., kaip išspausdinta, bet 1983 m.

Atsiprašome skaitytojų.

Redakcija

KULTŪROS BARAI

2013. 2 (618)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

The Sunset of Neo-liberal Visions of the City and Hopes of Urban Renewal. Cultural theorist and urban researcher Malcolm F. Miles talks to Almantas Samalavičius. An author of numerous books and Professor of School of Architecture, Design and Environment at Plymouth University, U.K. shares his insights into relationship between urban life and consumption, the parallels between urban growth in former Eastern and former Western Europe. He notes that popular and previously dominating concepts like „creative class“ and „creative city“ – closely associated with neo-liberalist thinking have been discredited by the continuing crisis and are unlikely to guide our urban futures (page 2).

Thomas DOCHERTY. *Research by Numbers.* Higher education cuts in the U.K. are hijacking the pursuit of knowledge. The perception has become entrenched that the role of academics is to serve business and do whatever the government decides is necessary for the economy, writes Thomas Docherty (page 8).

“I am among those who refuse to establish a hierarchy of absolute horrors“ – the title that comes from the quotation of Vladimir Tismaneanu in his premeditated conversation with the interviewer Tomas Kavaliauskas. In this conversation these scholars discuss passionately the psychological and historical obstacles to equal communism with fascism. This topic surfaces not without a reason – Tismaneanu’s book “The Devil in History: Communism, Fascism, and Some Lessons of the Twentieth Century” has stirred emotions across the U.S. where the audience is stunned to learn about the magnitude of communist horror in East Central Europe. The conversation embraces the phenomenon of liberal nationalism of East Central Europe that accompanied the Velvet Revolution, but unfortunately afterwards transformed into narrow-minded nationalism (page 12).

Algis MICKŪNAS. *The World Struggle: David against Goliath.* A Canadian Lithuanian who writes his novels in English, Antanas Šileika has published a novel titled Underground that deals with the fates of Lithuania as told from the perspective of guerilla fighters after WW II. Šileika got interested in Lithuania and Lithuanianess when we started to invite him to the meetings of Santara-Šviesa to give talks on the life of emigrants. It was in these meetings that Šileika learned about the deeds of Lithuanian guerilla fighters and their dedication to fight for Lithuania’s freedom in order to stop the Red Plague taking over the country. Antanas became so „hot“ that he delved into hundreds of documents and stories of guerilla life, their romantic attachment to their native land, their horrors and fates, their hopes to see Lithuania independent. The book was eventually translated and now published in Lithuania (page 16).

Algimantas GURECKAS. *Audiatur et altera pars.* Last winter and spring Kultūros barai journal published series of five articles by Eglė Wittig-Marcinkevičiūtė „The Ruins of National Ethics...“ (KB 2011, No 12, 2012, No 1, 2, 3, 4). These series sound like an accusation of liberal and Left wing Lithuanians and Lithuanian exiles, especially their association Santara-Šviesa, and the author claims that they did damage to Lithuanian state during the years of national upheaval and later, when independence was regained. However, reading her articles one can not decide whether they act so because of ignorance or bad will. Lithuania is an independent and free state. Nobody enforced neither its government nor forms of government; it was elected by its citizen. Thus it is unjust to put blame on Santara-Šviesa or any other of emigratory organization. Have they urged to sustain Soviet bureaucracy in Lithuania? Even they would have dared Lithuanian people made their own choice and neglected their advice so they can’t bear responsibility for the choice of citizens (page 23).

Liudvika POČIŪNIENĖ. *What Happens When We Support Democracy and Do Not Support Culture.* However culture is the field where authentic creation fights with commerce and profitability. This fight is uncompromised and it goes on and on.

State institutions can help to sustain various forms of culture but on condition that boards and experts are conscious of what they are doing (page 26).

„Music is Like a Dream.“ Composer Arvydas Malcys is interviewed by Daiva Tamošaitytė (page 29).

Keštutis ŠAPOKA. *Evolution History According to Donatas Jankauskas-Duonis.* Non-pretentious self-ironic attitude allows Jankauskas-Duonis to be permanently topical and interesting, writes the art critic reviewing his one-man show Sunday in CAC (page 34).

About Silent Threat and Unique Relation to Time. Vilma Šileikienė replies to questions of art critic Ramutė Rachlevičiūtė (page 36).

Liliom speak in Lithuanian. Play “Liliom” written by Ferenc Molnár (1878-1952) is being directed by one of the most well-known directors of middle generation Laszlo Bagossy. The première of the play should be held on February 28. Vitas Agurkis who translated the play from Hungarian shared his thoughts about the play and Hungarian literature and spoke to Daiva Šabasevičienė (page 42).

Keštutis ŠAPOKA. *Really a Part of Our Tradition.* About the exhibition of Vladislavas Žilius (1939-2012) in Kunstkamera gallery (page 46).

Kristina STEIBLYTĖ. *No Miracles.* About the festival „Another Theatre for Children“ (page 49).

Fleur JAEGGY. *House with no Rent.* Short story (page 52).

A Talk About Feelings That Urge to Seek Revenge. Renowned social psychologist, highly acclaimed expert of shame and other human emotions professor Thomas Scheff replies to a few questions of Almantas Samalavičius introducing his article on shame (page 55).

Thomas SCHEFF. *Shame as the Master Emotion in Modern Societies.* This essay proposes that shame may be the hidden key to understanding our civilization, in the sense that shame or its anticipation is virtually ubiquitous, yet, at the same time, usually invisible. Theoretical work by C. H. Cooley and Erving Goffman imply ubiquity, and empirical studies by Norbert Elias and by Helen Lewis provide support. Elias’s and Lewis’s findings also suggest that shame is usually invisible; Elias stated this proposition explicitly. Like other emotions, such as fear, shame can be recursive, acting back on itself (shame about shame). Both the Elias conjecture on invisible shame and Billig’s theory of repression are supported by my study of Ngrams for shame terms in five languages. Limitless recursion of shame may explain extreme cases of silence, and of shame/anger, violence (page 57).

Rima PALJANSKAITĖ. *Following the Steps of Controversially Evaluated Play by Vydūnas.* Play „The Bells of Sea“ by Vydūnas is modern, from the point of view of ideas – very brave drama that stunned its critic but was never staged to the very day. An amateur Lithuanian theater troupe from Tilzit attempted to show it on stage in city park in August 1914, but the start of World War I prevented it from being shown. As Vydūnas later remarked what happened was that “soldiers gathered in the place where the play had to be shown” (page 67).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Two Colors – Orange and Yellow.* The Relics of Theravada Buddhism in Laos. The second part of an essay in which the author gives his insights into Laos contemporary Buddhist culture as well its architectural legacy after his recent stay in Luang Prabang (page 73).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *The Man Facing His Illness: Drama of Jonas Basanavičius.* Basanavičius’ attitude toward his life-long illness is a serious pretext to look into the life and activities of „The patriarch of the nation“ in a new light (page 81).

Ona MAŽEIKIENĖ. *Exchequer – a Permanent State Security Guard.* Review of the book by Antanas Tyla Exchequer of the Lithuanian Grand Duchy in the Second Half of the XVI-Middle of the XVIIth Century (page 85).

Arthur HERMANN. *20th Anniversary of Yearbook Annaberger Annalen.* About a yearbook in German that is titled Annaberger Annalen über Litauen und deutsch-litauische Beziehungen (page 90).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Political and financial adventures.* Ironic essay on Lithuania’s cultural and political life (page 93).

Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):

Almantas SAMALAVIČIUS, Immanuel WALLERSTEIN
New world-system? (En) (Lt)

A conversation with Immanuel Wallerstein
At some point, there is a tilt; there always is. Then we shall settle down into our new historical system. Wallerstein foresees one of two possibilities: more hierarchy, exploitation and polarization; or a system that has never yet existed, based on relative democracy and relative equality.

Béla NÓVÉ
The Orphans of '56 (En)

Hungarian child refugees and their stories
Of the 200,000 Hungarian refugees who fled Hungary following the Soviet invasion in 1956, close to 20,000 were "unaccompanied minors". Shortly after the fifty-sixth anniversary of the Hungarian Revolution, historian and former dissident Béla Nóvé traces their life stories.

Molly Scott CATO, Almantas SAMALAVIČIUS
Flourishing within limits (En)

A conversation with green economist Molly Scott Cato.
Green economist Molly Scott Cato acknowledges the extraordinary advances that economic growth has brought. However, she insists that only by learning to flourish within limits can we hope to regain our sense of the good life.

Joshua FARLEY, Almantas SAMALAVIČIUS
Against growth (En) (Lt)

A conversation with economist Joshua Farley
Given the relation between economic production and ecological degradation, Joshua Farley is convinced that economic growth must stop. It is just a question of when. And whether cooperation will displace competition as the dominant concept in the economic paradigm.

Norman LILLEGARD, Almantas SAMALAVIČIUS
Ideology or truth? (En) (Lt)

A conversation with Norman Lillegard
In a wide-ranging discussion, Almantas Samalavicius and the philosopher Norman Lillegard consider the dangers of relativism, the crisis of education, pleonexia and the economic crisis, and whether literature should provide moral instruction.

Mark ANIELSKI, Almantas SAMALAVIČIUS
The pursuit of happiness (En) (Lt)

A conversation with economist Mark Anielski
The global debt crisis is encouraging economists and others to explore alternative ways of measuring national wealth. In conversation with Almantas Samalavicius, Mark Anielski discusses the possibility of an economic system based on wellbeing rather than unlimited growth.

Claus LEGGEWIE
Continuities denied (De) (En) (Lt)

Explaining Europe's reluctance to remember migration
Why does Europe find it so difficult to remember the facts of migration, both voluntary and forced? Reluctance to address the more noxious aspects of collective European identity impedes an engagement with migration history, argues Claus Leggewie.

Tom Van IMSCHOOT
Literary perspectives: Flanders
Reality-check (Ca) (Cs) (En) (Lt)

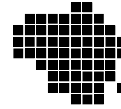
In the last decade, Flemish fiction has stepped out of the shadow of its Dutch older sister, writes Tom Van Imschoot. One discernable trend is the turn from metafiction towards various forms of realism, be it the regional, the semi-autobiographical or the "virtual".

SRTR fondas įsipareigoja *Kultūros barų* 2013 m. projektui „Savitumo estetika: veidai ir kaukės“ suteikti 270 000 litų finansinę paramą.

SRTR fondas remia rubrikas:

Problemos ir idėjos; Nuomonės apie nuomones (iš dalies);
Kūryba ir kūrėjai; Pažinti naujaip; Apie knygas (iš dalies).

MOKSLAS • EKONOMIKA • SANGLAUDA

EUROPOS SĄJUNGA
EUROPOS SOCIALINIS FONDAS

Kuriame Lietuvos ateitį

Projektas AKIM (Aukštoji kultūra į mokyklas) finansuojamas Europos socialinio fondo pagal Žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 2 prioriteto „Mokymasis visą gyvenimą“ priemonę VP1-2.2-ŠMM-10-V „Neformaliojo švietimo paslaugų plėtra“.

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

eurozine

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 3200 egz.

Kaina – 4,99 Lt

Rimvidas
JANKAUSKAS-KAMPAS
Viso gero, sinagoga
1991. 210x228

Rimvidas Jankauskas-Kampas 1993 m. yra sakęs, kad jis ir Rolandas Karalius parodas rengia kartu dėl labai paprastos priežasties: „Abu skirtingi ir vienas kitam netrukdome.“ Kampo gaivališkumas ir ekspresija **versus** Karaliaus racionalumas akcentuojami ir parodoje, kuri po 20 metų surengta galerijoje „Aukso pjūvis“ Kaune.

Rolandas KARALIUS
Pilnatis. 2011. 1200x1500

Iš parodos Kaune,
galerijoje „Aukso pjūvis“

Kaina – 4,99 Lt
KULTŪROS BARAI 2013. Nr. 2 (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009